

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი

ვიტალი ჰაჰაბაძე

განწყობის ფსიქოლოგია და არასწოებიერი ფსიქიკის პრობლემა

„მეცნიერება“

თბილისი

1990

ნაშრომში განხილულია დ. უზნაძის განწყობის კონცეფციის ჩასახვისა და მისი თანდათანობითი განვითარების ისტორია. წინა პლანზეა წამოწეული განწყობის, როგორც ასახვითი კატეგორიის, შინაარსი და მისი გააზრების ძირითადი ეტაპები; ყურადღება ექცევა განწყობის ონტოლოგიური პრობლემატიკის გადაჭრის ცდას მარქსისტულ მეთოდოლოგიაზე დაყრდნობით.

ნაშრომი განკუთვნილია ფსიქოლოგიის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

რედაქტორი ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი

გ. დ ა რ ა ხ ვ ე ლ ი ძ ე.

რეცენზენტები: ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი

ი. ი მ ე დ ა ძ ე და ფილოსოფიის მეცნიერებათა

კანდიდატი ა. ბ რ ე გ ა ძ ე.

1. საბჭოთა ფსიქოლოგიაში არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა უკანასკნელ ათწლეულში. ამას მოწმობს ვრცელი ლიტერატურა გამოქვეყნებული წიგნების, სტატიებისა თუ სიმპოზიუმებისა და თათბირების მასალების სახით. გაირკვა, რომ საბჭოთა ფსიქოლოგების მიერ, ჯერ ერთი, თვითონ არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემა ერთნაირად, ერთი შინაარსით არაა გაგებული და შემდეგ, პრობლემის გადაწყვეტაც განსხვავებულ თეორიულ წანამძღვართა საფუძველზე ხდება, თუმცა აღნიშნული ვითარება ყოველთვის ნათლად და ბოლომდე გაცნობიერებული არაა. ამას მივყავართ ისეთ ვითარებამდე, როცა სხვადასხვა ფსიქოლოგის მიერ წამოყენებული ერთი და იგივე თეზისი არაცნობიერი ფსიქიკის შეწყყნარების შესახებ განსხვავებული შინაარსის შემცველია (ზოგისთვის ის ფიზიოლოგიურია, ზოგისთვის ფსიქო-ფიზიკური მთლიანობა, ზოგისთვის კიდევ — ერთად აღებული განცდადი და არაგანცდადი ფსიქიკური). ასევე, თეზისი არაცნობიერი ფსიქიკის არარსებობის შესახებ ბევრ შემთხვევაში ერთმანეთის საწინააღმდეგო ფაქტიური გარკვეულობის უარყოფას გულისხმობს. ამიტომაც, რომ საქმე გვაქვს უცნაურ ვითარებასთან: თეზისი და ანტითეზისი — არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობა და არაცნობიერი ფსიქიკის არარსებობა — ხშირ შემთხვევაში ერთი და იგივე გარკვეულობის შესახებ შეწყყნარების ან მიუღებლობის გამოთქმას არ წარმოადგენს.

ისიც კარგად შეინიშნება, რომ ჩვენში არაცნობიერი ფსიქიკის თეზისის დაცვა და უარყოფაც დიალექტიკური მატერიალიზმის ფილოსოფიის პრინციპების მომარჯვებით ხდება, ამ პრინციპებიდან გამომდინარედ ცხადდება, თუმცა ხშირ შემთხვევაში იგი, სამწუხაროდ, ფორმალისმის ფარგლებს არ სცილდება. არაცნობიერი ფსიქიკის ცნებასთან დაკავშირებით გვხვდება მარქსიზმის კლასიკოსების გამონათქვამების განსხვავებული ინტერპრეტაციებიც. ყველაფერი აღნიშნული უნდა გავითვალისწინოთ, მას სათანადო ანგარიში გავუწიოთ და პრობლემის საბოლოოდ გადაჭრის ცდის შემთხვევაში ვუჩვენოთ ის სიძნელეებიც, რომლებიც მასთან არიან დაკავშირებულნი.

საბჭოთა ფსიქოლოგიაში არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის გადაჭრის ორი საპირისპირო ცდაა: ერთნი აღიარებენ, მეორენი უარყოფენ ფსიქიკის არაცნობიერი ფორმით არსებობას. ჩვენ გავანალი-

ზებთ მხოლოდ იმ ფსიქოლოგიურ კონცეფციას, სადაც მოცემულია პრობლემის ანალიზი და არგუმენტაციაზე დაფუძნებული მისი დადებითად გადაჭრის ცდა. საბჭოთა ფსიქოლოგიაში ასეთად მხოლოდ დ. უზნაძის განწყობის თეორია მიგვაჩნია.

თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემის შინაარსი ეხება ფსიქიკისა და ცნობიერების (განცდის) ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს. კერძოდ, არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემა არის ფსიქიკის საერთოდ ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებობის შესაძლებლობის გარკვევა. პრობლემის დადებითად გადაჭრა წარმოადგენს ისეთი ფსიქიკის არსებობის დასაბუთებას, რომელიც პრინციპულად არ საჭიროებს ცნობიერების არც ერთ სახესთან კავშირს: არსებობს ცნობიერებისაგან (განცდისაგან) დამოუკიდებლად, მის გარეშე (ამ შემთხვევაში არაარსებითია თვითონ არაცნობიერი ფსიქიკის შინაგანი გარკვეულობის რაგვარობაზე მითითება — არაცნობიერი ფსიქიკა წარმოადგენილია ცნობიერების ფსიქიკურ შინაარსად, მისგან განსხვავებულ უცნობ ფსიქიკურ პროცესად თუ ენერგიად. არაცნობიერი ფსიქიკა უნდა იყოს ცნობიერების (განცდის) მიღმა არსებული ისეთი რამ, რაც თავისი ბუნების მიხედვით სწორედ რომ ფსიქიკურია).

თუ არაცნობიერი, არაგანცდილი ფსიქიკის ზემოაღნიშნული შინაარსი გამოცხადდება ფსიქოლოგიურ პრობლემად — ისტორიულადაც სწორედ ეს იყო არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემა — და ამ კუთხით განვიხილავთ არაცნობიერის ფსიქიკის პრობლემასთან დაკავშირებულ ფსიქოლოგიურ და ფილოსოფიურ ლიტერატურას, აღმოჩნდება, რომ ბევრი ავტორი, მართალია, მსჯელობს არაცნობიერზე, მაგრამ ნამდვილად არც კი ეხება არაცნობიერის ფსიქოლოგიურ პრობლემას, ვინაიდან მათთან მსჯელობაა არაცნობიერების (განცდის) მიღმა, მის გარეშე არსებული ისავარაუდო ფსიქიკის შესახებ, არამედ ცნობიერების გარეთ არსებულ ან ფიზიოლოგიურ გარკვეულობაზე ან ისევ ცნობიერების ფარგლებში სხვადასხვაგვარად (არასავსებრივად, არარეპრეზენტირებულად, შეუშენებლად) ჩვენთვის მოცემულ ფსიქიკურ შინაარსებზე!

2. თეორია. რომელიც იძლევა ფსიქიკის არაცნობიერად, მისი განცდისაგან დამოუკიდებლად არსებობის დასაბუთების სერიოზულ ცდას, ესაა დ. უზნაძის განწყობის თეორია. რამდენადაც ვიცით, საბ-

1 აღნიშნულის კარგი ილუსტრაციაა 1979 წ. თბილისში ჩატარებული საერთაშორისო სიმპოზიუმის — „Бессознательное: природа, функции, методы исследования“ — მასალები, გამოქვეყნებული 3 ტომად, თბ., 1978.

ქოთა ფსიქოლოგიაში არაცნობიერების კლასიკური ფსიქოლოგიური პრობლემის პოზიტიური გადაჭრა დ. უზნაძის გარდა არავის უცდია. უკანასკნელ ხანს თუკი რაიმე საინტერესო დაიწერა არაცნობიერის ფსიქოლოგიურ პრობლემასთან დაკავშირებით, ეს ისევე განწყობის ცნებას ეხება, უკავშირდება განწყობის, როგორც არაცნობიერი, არა-განცდადი ფსიქიკის, არგუმენტირების, დასაბუთების ასპექტს².

შემთხვევითი არაა, რომ საბჭოთა ფსიქოლოგები სიღრმის ფსიქოლოგიის (ფსიქოანალიზის) არაცნობიერი ფსიქიკის კონცეპტს უპირისპირებენ განწყობის ცნებას. ეს დაპირისპირება გულისხმობს არაცნობიერი ფსიქიკის უარყოფითი და მიუღებელი ფსიქოანალიზური ცნებისადმი პოზიტიური შინაარსის მქონე არაცნობიერი ფსიქიკის — განწყობის — ცნების შედარებას ამ უკანასკნელის (განწყობის) უპირატესობისა და ვარჯისიანობის აზრით³.

როცა კლაპარაკობთ დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში არაცნობიერი ფსიქიკის რაობასა და მის დასაბუთებაზე, მხედველობაში გვაქვს ავტორის სამი მონოგრაფია: „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“, რომელიც დაიბეჭდა 1949 წელს ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომების მე-6 ტომში — „Экспериментальные основы психологии установки“ და „Основные положения теории установки“⁴, რომლებიც გამოიცა 1961 წელს ერთ წიგნად საერთო სათაურით —

² იხ. ქვემოთ ა. ფრანგიშვილის, შ. ჩხატარაშვილის, შ. ნადირაშვილისა და სხვათა მოსაზრებანი განწყობის, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის, თაობაზე.

³ ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ა. შეროზას წიგნი „К проблеме сознания и бессознательного психического“, т. I, Тбилиси, 1969, т. II, 1973.

1958 წ. ფ. ბასინმა ფსიქოანალიტიკოსებთან კამათის დროს არაცნობიერი ფსიქიკის თაობაზე ფსიქოანალიზური თეორიის უარყოფითად შეფასების დროს მიუთითა განწყობის უზნაძისეული ცნების გამოყენების საჭიროების შესახებ. მაგრამ თუ გათვალისწინებული იქნება ის, რომ ბასინმა განწყობა საბოლოოდ წარმოადგინა როგორც ტინის ფიზიოლოგიური პროცესი, მაშინ აზრი ეკარგება ფსიქოანალიზისადმი განწყობის თეორიის დაპირისპირებას, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის თეორიების დაპირისპირება, იხ. Ф. В. Б а с с и н. Проблема бессознательного (О неосознаваемых формах высшей нервной деятельности), М., 1968, с. 223—227. 10 წლის შემდეგ კი, 1978 წ., ფ. ბასინმა გააზრა თვალსაზრისი განწყობის ფსიქიკურობის შესახებ. იხ. „Бессознательное“, т. I. Тбилиси, 1978, რედაქციის შესავალი.

⁴ რუსულ ენაზე დაწერილი მონოგრაფია Экспериментальные основы психологии установки პირველად დაიბეჭდა 1958 წ. რამდენადმე შემოკლებული და არაადეკვატური სახით კრებულში: „Экспериментальные исследования по психологии установки“, Тбилиси, 1958, ნაშრომი „Основные положения теории установки“ დაიწერა 1950 წელს რუსულ ენაზე, პირველად გამოქვეყნდა 1961 წ. იგი ქართულად დაიბეჭდა 1977 წ. დ. უზნაძის „შრომების“ VI ტომში. დედანთან შედარებამ ბევრი ხარვეზი გამოაგლინა ქართულ ტექსტში, ამიტომ საჭიროა მისი გასწორებული გამოცემა.

„Экспериментальные основы психологии установки“. ამის აღ-
ნიშვნა იმიტომაა საჭირო, რომ განწყობის უზნაძისეული იდეა,
რომელიც პირველად ფორმულირებული იყო 1923 წელს სტატიაში
„Impersonalia“⁵, წარმოადგენდა ახალი სინამდვილის არსებობაზე
მითითებას, რაც თავისი შინაგანი ბუნების მიხედვით
არ იყო ფსიქიკა, ფსიქიკას არ წარმოადგენდა. 1923
წლიდან ვიდრე 1949 წლამდე განწყობის გარკვეულობა არა ცნო-
ბიერი, მაგრამ არა ფსიქიკური ვითარებაა. ზემოაღნიშნულ
სამ ნაშრომში განწყობამ მიიღო ფსიქიკის კვალიფიკაცია; იგი დ. უზ-
ნაძის მიერ გააზრებულ იქნა არა ცნობიერი ფსიქიკის სახით⁶.

როცა ვმსჯელობთ არა ცნობიერი ფსიქიკის ცნების შესახებ
დ. უზნაძის კონცეფციაში, უნდა შევხვთ ორ მომენტს, რადგანაც
თავისთავად ცხადი და არა ბუნდოვანი ვითარების შესახებ რატომღაც
მაინც აზრთა სხვადასხვაობა წარმოიშვა. ეს მომენტებია: ა) დ. უზნა-
ძის დამოკიდებულება არა ცნობიერი ფსიქიკის ცნებისადმი განწყო-
ბის იდეის გაჩენამდე და ბ) თვითონ განწყობისა და არა ცნობიერი
ფსიქიკის ურთიერთმიმართების საკითხი.

ა) ჯერ კიდევ 1910 წელს დ. უზნაძე მისაღებად თვლიდა არა-
ცნობიერი ფსიქიკის იდეას. მას არა ცნობიერი ფსიქიკა (ავტორისეუ-
ლი ტერმინით — „შეუგნებელი ფსიქიკა“) წარმოდგენილი აქვს ცნო-
ბიერების ფსიქიკური შინაარსების ცნობიერებისაგან (განცდისაგან)
დამოუკიდებელი არსებობის ფორმით. ამ პერიოდში, დ. უზნაძის მი-
ხედვით, უნდა ვალიაოთ ორგვარი სახის არა ცნობიერი ფსიქიკა: არა-
ცნობიერად არსებობს როგორც რთული ფსიქიკური წარმონაქმნები
(წარმოდგენა, გრძნობა და ა. შ.), ისე მათი შემადგენელი ელემენტე-
ბიც. ის მიუთითებს: „აღადმიანის ფსიქიკური⁷ ცხოვრება მარტო შეუ-
გნებელ (არა ცნობიერ — ვ. კ.) ელემენტთაგან არ შემოიფარგლება.
წინააღმდეგ! მის ფარგალთა შორის არა უმცირესი ადგილი უკავია
მოქმედებათა, წარმოდგენათა და გრძნობათა ისეთ სახეებს, რომელნიც
ერთბაშად ცნობიერების ზღუდეთა გადაღმა დგანან“⁸. ავტორი სა-

5 სტატია გამოქვეყნდა თბილისის უნივერსიტეტის ეურნალში „ჩვენი მეცნიე-
რება“, 1923, № 1.

6 განწყობა ფსიქიკად წარმოდგინა დ. უზნაძემ აგრეთვე თეზისებში: „განე-
თარების პრობლემისათვის ფსიქოლოგიაში“, ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის VIII სა-
მეცნიერო სესია, 1949 წ., 18—20 აპრილი. „ფსიქიკის სტრუქტურისათვის“, თბი-
ლისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1949 წ. 26—27 დეკემ-
ბერი.

7 ტექსტში „ფსიქიკურის“ ნაცვლად წერია „ფიზიკური“, რაც აშკარა კორექ-
ტურული შეცდომაა.

8 ინდივიდუალობა და მისი გენეზისი. — „სახალხო გაზეთი“, 1910, № 102.

მართლიანად თვლის, რომ არაცნობიერის ონტოლოგიური (ე. ი. არსებობის ფორმის) საკითხი ფილოსოფიურია. „საკითხი შეუგნებლის (არაცნობიერის. — ვ. კ.) არსებობის შესახებ მეტაფიზიკური საკითხია. მისი საბოლოო გადაჭრა დადებითი მეცნიერების ფარგლებს სცილდება და მეტაფიზიკის სამკვიდროში ტრიალებს, რომელი სამკვიდროც ჩვენის გონებისათვის მიუწვდომელი ველია. გონება მისი ნათელყოფისათვის უძლურია“. ამიტომ, რომ „შეუგნებელი ფსიხიური (არაცნობიერი ფსიქიკური. — ვ. კ.) ცხოვრების არსებობის დადასტურება ჰიპოთეზია“⁹.

1919 წელს დ. უზნაძე წერდა: „ლეიბნიცის *petites perceptions*-თა ადგილი ფსიქოლოგიაში“¹⁰ იცავს აზრს არაცნობიერი ფსიქიკის მხოლოდ არაცნობიერი ელემენტების ფორმით არსებობის შესახებ. აქ უკვე აღარაა ლაპარაკი არაცნობიერი რთული ფსიქიკური წარმონაქმნების არსებობაზე. ავტორი წერს: „ცნობიერება კომპლექსია, ხოლო ელემენტები კომპლექსის მასალაა; მაშ, სადაც კომპლექსია, იქ ელემენტები, როგორც ელემენტები. აღარ არსებობენ. ხოლო სადაც ასეთი კომპლექსი არ არის, იქ არც ცნობიერებაა. მაშასადამე, ცნობიერების ელემენტები ფსიქიკურ ელემენტებად უნდა ჩაითვალოს და, როგორც ელემენტები, ცნობიერების თვისებას მოკლებულნი უნდა იყვნენ, რაკი ამ თვისებას ისინი მხოლოდ კომპლექსში ღებულობენ“¹¹.

მართალია, დ. უზნაძე 1910 წელს სტატიაში „ინდივიდუალობა და მისი გენეზისი“ ლაპარაკობს ე. წ. „ცნობიერების ნეიტრალურ მდგომარეობაზე“, მაგრამ ამ ტერმინმა არ უნდა გვაფიქრებინოს, რომ აქ იგულისხმება არაცნობიერი ფსიქიკური ვითარება.

ა. შეროზია წიგნში „К проблеме сознания и бессознательного психического“, т. I. 1969. უდავოდ სწორად შენიშნავს, რომ განწყობის იდეის აღმოცენებასთან დაკავშირებულია „ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობის მოვლენა. რადგანაც ამ უკანასკნელის შემთხვევაში ლაპარაკია სუბიექტურისა და ობიექტურის უდიფერენციაციო კავშირზე; იგი მართლაც რომ შეიძლება ერთგვარ მოსამზადებელ საფეხურად ჩაითვალოს განწყობის ცნების შინაარსის ჩამოყალიბების საქმეში“¹². მაგრამ. ვფიქრობთ. არაა სწორი იმის მტკიცება, რომ დ. უზნაძესთან „ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობა“ ეს იგივე

⁹ იქვე.

¹⁰ თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, 1919, № 1.

¹¹ იქვე. გვ. 69—70.

¹² შეად. ნ. ბერულავა, დიმიტრი უზნაძე. თბილისი, 1967, გვ. 115—118, 267—269.

არაცნობიერი ფსიქიკა. ა. შეროზია აღნიშნავს: „არის რა ფსიქოლო-
გიური ფაქტი, უზნადის არაცნობიერი ფსიქიკური ტოლია ცნობიე-
რების ნეიტრალური მდგომარეობისა, როცა ცნობიერების სპეციფი-
კური თვისების, მისი აქტიური მხარის — აპერცეფციის — პულსის
ცემა თითქმის სავსებით შეჩერებულია“¹³. ცნობიერების ნეიტრალური
მდგომარეობის ინტერპრეტაცია, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკისა,
შეესატყვისება ცნობიერების ტრადიციულ ფსიქოლოგიას¹⁴. „ცნობი-
ერების ნეიტრალური მდგომარეობის ცნება... უზნაძეს შემოაქვს იმი-
სათვის, რათა მას დააკისროს როლი იმ სფეროს კონსტატაციისა, რო-
მელსაც ფსიქოლოგიაში ჩვეულებრივ უწოდებენ არაცნობიერი ფსი-
ქიკის ფენომენს“¹⁵.

როგორც დავინახეთ, დ. უზნაძეს მიეწერება აზრი, თითქოს იგი
„ცნობიერების ნეიტრალურ მდგომარეობას“ თვლიდეს არაცნობიერ
ფსიქიკად, თითქოს დ. უზნაძისათვის არაცნობიერი ფსიქიკა იყოს
ცნობიერების მინიმუმის მქონე ფსიქიკა. დ. უზნაძისათვის ამ აზრების
მიწერა არამართებულია, იგი ასეთი შეხედულებისა სრულიადაც არ
არის. „ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობა“, როგორც ასეთი,
დ. უზნაძის მიხედვით, ცნობიერების მდგომარეობაა და
ამიტომ ის შეუძლებელია ჩათვალოს არაცნობიერის მდგომარეო-
ბად. დ. უზნაძე, მართალია, „ინდივიდუალობა და მის გენეზისში“
იყავს დებულებას ფსიქიკური შინაარსების არაცნობიერად არსებობის
შესახებ, მაგრამ არაცნობიერი ფსიქიკა აქ ნიშნავს არა ცნობიე-
რების მინიმუმის მქონე ფსიქიკურ შინაარსებს,
არამედ ისეთ შინაარსებს, რომლებსაც არავითარ
კავშირი აღარ აქვთ ცნობიერებასთან (გან-
ცდასთან); როგორც დ. უზნაძე აღნიშნავს, ისინი (არაცნობიერი
ფსიქიკური შინაარსები) „ცნობიერების ზღუდეთა გადაღმა დგანან“
და ამდენად წარმოუდგენელია, მათ ჰქონდეთ ცნობიერების მინიმუმი.
დ. უზნაძე არსად არ ამბობს, რომ ფსიქიკა, რომელსაც აქვს ცნობიე-
რების მინიმუმი, არაცნობიერი ფსიქიკააო.

დ. უზნაძის მითითებული სტატიიდან მოჰყავთ შემდეგი მსჯე-
ლობა — „გავიხსენოთ ისეთ მომენტი, როდესაც ჩაძინების წინ თქვე-
ნი აზრი და ფიქრები გაურკვევლობას და ინდივიდუალობას ჰკარგა-
ვენ და თითქოს ერთმანეთში ირევიან, მაგრამ ამ არევის დროს რაღაც
მანქანების ძალით თავიანთ სხვა-და-სხვაობას მაინც ინარჩუნებენ“—

¹³ А. Е. Шеро з и я, К проблеме сознания и бессознательного психи-
ческого, т. I, 1969, გვ. 213.

¹⁴ იქვე, გვ. 219.

¹⁵ იქვე, გვ. 226, შეად. გვ. 233.

და ასკენიან: ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ძირითად თვისებად „არაცნობიერი ფსიქიკის ფენომენისა“ მოცემულ შემთხვევაში მიღებულია „ცნობიერების მინიმუმი“¹⁶. დ. უზნაძის მითითებული მსჯელობა, ვფიქრობთ, სრულიადაც არ იძლევა აღნიშნული დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას. რა საფუძვლით ვლაპარაკობთ „არაცნობიერ ფსიქიკურ ფენომენზე“, როცა მოტანილ ადგილზე მის შესახებ ხსენებაც არაა?! დ. უზნაძის ზემომოყვანილი მსჯელობა ეხება ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობის დახასიათებას, რომელიც დ. უზნაძის ათვის არაა არაცნობიერი ფსიქიკა, იგი ცნობიერების განზომილებაა. ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობის მოვლენა არაცნობიერ ფსიქიკად ვერ მიიჩნევა და დ. უზნაძე ვერ ჩაითვლება ისეთი არაცნობიერი ფსიქიკის დამცველად, რომელიც ცნობიერების მინიმუმის მქონეა.

არ შეიძლება დავეთანხმოთ მსჯელობას იმ შემთხვევაშიც, როცა დ. უზნაძის ე. წ. „ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობა“ წარმოდგენილია ჰიპოთეზურ ვითარებად¹⁷. დ. უზნაძე „ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობის“ ტერმინით აღწერს ცნობიერების ემპირიულ მდგომარეობას. როდესაც ცნობიერებაში ჯერ კიდევ არაა განხორციელებული საგნობრივი დაპირისპირების მომენტი, არაა რეალიზებული სუბიექტ-ობიექტად გათიშვის პროცესი. აღნიშნული ვითარება რეალური და განცდადი ფაქტია, იგი გამოცდილებაში დადასტურებადი, ემპირიული ფსიქოლოგიური ფაქტია. ამრიგად, ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობა, როგორც ასეთი, ყოვლად შეუძლებელია ჰიპოთეზად ჩაითვალოს. დ. უზნაძე ჰიპოთეზად სახავს არაცნობიერი ფსიქიკის იმ მნიშვნელობას, რომელიც მან დაახასიათა. როგორც „ცნობიერების ზღუდეთა გადაღმა მდგარი“; ასეთი არაცნობიერი ფსიქიკა მართლაც რომ ჰიპოთეზურია, რადგანაც მისი ნამდვილი ბუნების ხილვა განუხორციელებელია, მას ცნობიერება უშუალოდ და პირდაპირ ვერასოდეს დაადსტურებს. მაშასადამე, ერთმანეთში არ უნდა აირიოს ემპირიული, უშუალოდ მოცემული (ასეთია „ცნობიერების ნეიტრალური მდგომარეობა“) და ჰიპოთეზური, ის, რაც უშუალოდ არ გვეძლევა, ცნობიერებით არ დასტურდება (ასეთია ე. წ. არაცნობიერი ფსიქიკა).

განწყობის თეორიის ჩასახვამდე („Impersonalia“, 1923 წ.), როგორც დავინახეთ, დ. უზნაძე იზიარებდა არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის დებულებას. არაცნობიერი ფსიქიკა ამ დროს მას გააზრებული

¹⁶ А. Е. Ш е р о з н я, К проблеме сознания и бессознательного психического, т. I, гл. 233.

¹⁷ იქვე.

ჰქონდა ორი რომელობით. მისთვის არაცნობიერი ფსიქიკა იყო ან ცნობიერი რთული ფსიქიკური შინაარსის განცდის გარეშე (ცნობიერების ზღუდეთა გადაღმა) არსებობა ან არაცნობიერი ფსიქიკური ელემენტი, რომლის დაკავშირება მსგავს სხვა ელემენტთან ქმნიდა ცნობიერების რთულ ფსიქიკურ შინაარსს.

ბ) სადავო გახდა განწყობისა და არაცნობიერი ფსიქიკის მიმართების საკითხი. საკითხი დგას იმის თაობაზე, თუ როდის მოხდა განწყობის გაიგივება არაცნობიერ ფსიქიკასთან¹⁸.

ფიქრობენ, რომ დ. უზნაძემ განწყობის ფსიქიკურობის თეზისი წამოაყენა არა 1949 წელს, არამედ უფრო ადრე. მაგ., ი. ბეალავა თვლის, რომ დ. უზნაძემ განწყობა ფსიქიკურად წარმოადგინა 1941 წელს ნაშრომში „განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები“, რომელიც გამოქვეყნდა თბილისის ჟენიერსიტეტის შრომების მე-19 ტომში. ავტორი ასე მსჯელობს: „შეიძლება თუ არა კავშირი, რომელიც მყარდება შთაბეჭდილებასა და საპასუხო რეაქციას შორის, კავშირი ჟეკე მის პირველ ეტაპზე ჩაითვალოს ფსიქიკურ ასახვად? ამ კითხვაზე მოცემულია გარკვეული პასუხი. დ. უზნაძის სტატიაში „განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები“ (1941). ეს პირველი

¹⁸ დ. უზნაძის განწყობის ცნების შინაარსის ისტორია კარგადაა ნაჩვენები ავტორებთან: ზ. ხოჭავაძე, განწყობის შეცვლის ძირითადი კანონი დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში, თბილისი, 1964; ა. ბოკორიშვილი, არაცნობიერის პრობლემა დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში, მაცნე, 1965, № 2; მისივე, Проблема бессознательного в теории установки Д. Н. Уznadze, — Вопросы психологии, 1966, № 1; ნ. ბერულავა, დიმიტრი უზნაძე, ცხოვრება და შემოქმედება, თბილისი, 1967; გ. ციციშვილი, ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური პრობლემების კვლევა — საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის 50 წლის მანძილზე, — მაცნე, 1967, № 5.

განწყობის ფსიქიკად გააზრების თარიღის დადგენას თავისთავად, რა თქმა უნდა, მნიშვნელობა არა აქვს საერთოდ არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის გარკვევისათვის, მაგრამ როცა საკითხი ეხება განწყობის ცნების ისტორიას, მისი შინაარსის საბოლოო დადგენას, ეფიქრობთ, აუცილებელია განწყობის ონტოლოგიურ საკითხზე ზუსტი პასუხი გავაჩნდეს. მით უფრო, რომ თვითონ დ. უზნაძის მიერ შეჯამებულია მითითებული მჭიდრო კავშირის თაობაზე მსოფლმხედველობისა და არაცნობიერის შინაარსის შორის. „რა არის არსებითად ის, რაც არაცნობიერად უნდა ჩაითვალოს? ჩვენ ეფიქრობთ, ამ შემთხვევაში ერთ-ერთ უძირითადეს პრობლემასთან გვაქვს საქმე, რომლის ასეთ თუ ისეთ გადაჭრას მთელი ჩვენი ფსიქოლოგიური მსოფლმხედველობაა დამოკიდებული...“ ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები, დ. უზნაძე, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1960, გვ. 170.

დღეს მსჯელობენ იმის თაობაზე, თუ დ. უზნაძის განწყობის კონცეფცია რა ფსიქოლოგიურ თეორიას წარმოადგენს — სიღრმის ფსიქოლოგიას თუ პიროვნების ფსიქოლოგიას. ამ საკითხის გადაჭრა არსებითადაა დამოკიდებული თვითონ განწყობის შინაარსის გაგებაზე — ის არაცნობიერი ფსიქიკაა, თუ ფსიქიკისაგან განსხვავებული რამ „ახალი სინამდვილის“ სახით არსებული.

კავშირი შთაბეჭდილებასა და საპასუხო რეაქციას შორის მიეკუთვნება ცნობიერებამდელი მოქმედების სფეროს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, არაცნობიერ ფსიქიკას, რომელიც არსებობს განწყობის ფორმით. და რომელსაც დ. უზნაძე თვლის „ასახვად აქტუალური მოთხოვნილების ფონზე“. მაშ, შეიძლება გარკვეულად ჩაითვალოს, რომ დაწყებული ამ მომენტიდან დ. უზნაძე განიხილავს ასახვას როგორც ისეთ ფსიქიკურ მოვლენას, რომლის არსებობა უნდა დაიშვას ცნობიერების მონაწილეობამდე და მის შემდეგ“. დ. უზნაძე ასახვის ამ ახალ ფორმას ეწოდებს „განწყობით ასახვას“¹⁹.

ი. ბეალავა ცდილობს, დაასაბუთოს ფსიქიკურობა იმ ასახვისა, რომელიც ხორციელდება „აქტუალური მოთხოვნილების ფონზე“, რაც იგივე „განწყობითი ასახვაა“. რა საბუთი არსებობს იმისა, რომ „განწყობითი ასახვა“ ჩაითვალოს ფსიქიკურ ასახვად. დ. უზნაძე „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ (1941) არსად არ გამოიქვამს აზრს „განწყობითი ასახვის“ ფსიქიკურობის შესახებ. ამიტომაც. რომ დ. უზნაძის დასახელებული ნაშრომიდან ი. ბეალავას ვერ მოჰყავს ვერც ერთი ადგილი, რომელიც „განწყობითი ასახვის“ ფსიქიკურობას გაამართლებდა.

დ. უზნაძე ფსიქიკისა და ცნობიერების ურთიერთმიმართების საკითხში 1941 წელსაც („განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები“) იმავე თვალსაზრისზე დგას. რასაც ის იცავდა 1925 წელს („ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლებში“ და ჟღერო ადრეც 1923 წ. „Impersonalia-ში“), ვინაიდან აღნიშნულის საწინააღმდეგოდ დ. უზნაძეს არაფერი უთქვამს 1949 წლამდე („განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“). 1925 წელს კი დ. უზნაძე იცავდა აზრს ფსიქიკისა და ცნობიერების იგივეობის შესახებ, რომ ცნობიერების შინაარსის გარდა არ არსებობს სხვა სახის ფსიქიკა — „ყოველი ფსიქიკური ცნობიერია და ცნობიერი მხოლოდ ფსიქიკურია“. ეს ვითარება იმაზე მეტყველებს. რომ ე. წ. „ცნობიერებამდელი მოქმედება“ (განწყობა) ფსიქიკად ვერ ჩაითვლება; ის, რაც ცნობიერების ფარგლებს გარეშაა, შეუძლებელია ფსიქიკა იყოს.

დ. უზნაძე „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ განწყობას განმარტავს როგორც „პირველად, მთლიანობითი ხასიათის სინამდვილეს“, როგორც „სუბიექტის მთლიანობით მოღუქს“. ავტორი მიუთითებს: „როდესაც სუბიექტზე სინამდვილე მოქმედებს, იგი, როგორც მთლიანი, უპასუხებს მას, როგორც ეს სპეციფიკური. ეს თავისებური რეალობა, რომელიც წინ უსწრებს კერძოულს ფსიქიკურსა

¹⁹ И. Т. Б ж а л а в а, К проблеме бессознательного в теории установки Д. Н. Узнадзе, — Вопросы психологии, 1967, № 1, с. 157.

და ფიზიოლოგიურს და მათზე არ დაიყვანება²⁰. რამდენადაც განწყობა როგორც „მთლიანობითი სინამდვილე“, „მთლიანობითი მოდუსი“ კერძოულ ფსიქიკურს არ წარმოადგენს და ამდენად იგი ცნობიერების შინაარსი არაა, ამიტომ განწყობა არ შეიძლება იყოს ფსიქიკური, რადგანაც 1941 წელს დ. უზნაძისათვის ფსიქიკად ჩაითვლება მხოლოდ კერძოობითი შინაარსი ცნობიერებისა.

მაშასადამე, ინტერპრეტაცია, რომ განწყობის თეორიაში ჯერ კიდევ 1941 წ. შეიძლება ვილაპარაკოთ განწყობაზე როგორც არაა ცნობიერი ფსიქიკის გარკვეულობაზე, საფუძველსაა მოკლებული, რადგანაც დ. უზნაძე ამ დროს არ ცნობს საერთოდ არაა ცნობიერი ფსიქიკის არსებობის აზრს და ამიტომ „განწყობითი ასახვის“ გამოცხადება ფსიქიკის რეალობად არამართებულია²¹. ...საფიქრებელია, ი. ბეალავა შეცდომაში შეიყვანა ორი ცნების გაიგივებამ: „არაა ცნობიერ ფსიქიკად“ მან ჩათვალა „ცნობიერებამდელი მოქმედება“. ცნობიერებამდელი მოქმედება, რა თქმა უნდა, არაა ცნობიერია (ის ხომ ცნობიერების წინმსწრებია). საკითხის მთელი სიმძიმე კი სწორედ ამაშია: საიდან ვიცით, რომ ის. რაც წინ უსწრებს ცნობიერებას, ფსიქიკაა და არა სხვა რამ (მაგ., არაფსიქიკა)?! როგორც დავინახეთ, 1941 წელს დ. უზნაძეს არ გამოუთქვამს აზრი „ცნობიერებამდელი მოქმედების“ ფსიქიკურობის შესახებ.

დ. უზნაძე „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ ასევე მსჯელობს განწყობის არაა ცნობიერი ბუნების ექსპერიმენტულ დასაბუთებაზე და კანონიერადაც! მაგრამ ერთმანეთში არ უნდა აირიოს — ეს კი ზოგჯერ ხდება ხოლმე — ორი რამ: „განწყობის არაა ცნობიერი ბუნება და მისი (განწყობის არაა ცნობიერობის) ექსპერიმენტული დასაბუთება განწყობის არაა ცნობიერ ფსიქიკურობაში“ და მის თეორიულ (და არაექსპერიმენტულ) გამართლებაში. განწყობის არაა ცნობიერობა ექსპერიმენტულად დასაბუთდება, მაგრამ იგივეს ვერ ვიტყვით მისი ფსიქიკურობის ასპექტით. განწყობის (არაა ცნობიერი-რის) ფსიქიკურობა ექსპერიმენტულად არ საბუთდება და ვერც დასაბუთდება. განწყობის არაა ცნობიერება თვითონ არაფერს მიაწვდის განწყობის ონტოლოგიურ შინაარსზე: იგი ფსიქიკაა თუ არაფსიქიკა. განწყობის ონტოლოგიური (არსებობის ფორმის) პრობ-

20 დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. — თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX, 1941, გვ. 24—25.

21 1969 წ. გამოვიდა ი. ბეალავას წიგნი „ფსიქოზურ განცდათა ფენომენოლოგია“, ხოლო 1976 წ. „ცნობიერებისა და არაა ცნობიერი ფსიქიკურის პრობლემა განწყობის ფსიქოლოგიაში“. აქ აღარაა მითითება იმაზე, რომ დ. უზნაძემ 1941 წელს განწყობა ფსიქიკურად ჩათვალა.

ლემის გადაჭრა მოითხოვს თეორიულ-ფილოსოფიური წანამძღვრებიდან ამოსვლას.

ზოგი ავტორი უფრო შორსაც მიდის და აცხადებს, რომ განწყობა დ. უზნაძის თეორიაში თ ა ვ ი დ ა ნ ვ ე გააზრებული იყო არა ცნობიერი ფსიქიკური რეალობის სახით. მაგალითად, ა. შეროზია წერს: „განწყობის თეორია, რომლის შესახებაც აქაა ლაპარაკი, თავიდანვე წარმოადგენა უზნაძემ არა ცნობიერი ფსიქიკის ახალი თეორიის სახით“²². ავტორი კატეგორიულად აცხადებს: „შეიძლება და უნდა კიდევაც კატეგორიულად განვაცხადოთ, რომ სადაც არ უნდა ლაპარაკობდეს ჩვენი ავტორი არა ცნობიერი ფსიქიკის უარყოფის შესახებ, ყველგან მხედველობაში აქვს „არა ცნობიერი განცდა“ („არა ცნობიერი წარმოდგენა“, „არა ცნობიერი შეგრძნება“, „არა ცნობიერი აზროვნება“, „არა ცნობიერი გრძნობა“, „არა ცნობიერი ნებისყოფა“ და ა. შ.) ცნობიერების მინიმუმის ჩვეულებრივი აზრით, და არა „არა ცნობიერი ფსიქიკური“, როგორც ინდივიდის „ზოგადი განწყობა“ კერძოდ²³.

მაშასადამე, ა. შეროზიას ინტერპრეტაცია დ. უზნაძის შეხედულებისა განწყობაზე ასეთია: 1. დ. უზნაძე ყველგან უარყოფს არა ცნობიერი განცდის არსებობას; 2. უზნაძე ყველგან იცავს აზრს განწყობის არა ცნობიერი ფსიქიკურობისას; 3. განწყობის თეორია თავიდანვე იყო არა ცნობიერი ფსიქიკის ახალი თეორია.

ავტორი ცდილობს თავის შეხედულებებს გამართლება მოუძებნოს დ. უზნაძის იმ ნაშრომებშიც („Impersonalia“ — 123, „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ — 1925, „აღქმა და წარმოდგენა“ — 1928), რომლებიც ითვლებიან განწყობის იდეის ფორმირების ადრეულ საფეხურებად, სადაც ცნებები: „ქვეფსიქიკური“, „ბიოსფერო“, „სიტუაცია“, „განწყობილება“ ასრულებენ იმ ფუნქციას, რასაც შემდეგ „განწყობის“ ცნება აიღებს თავის თავზე. ჩვენი ავტორიც, ბუნებრივია, იწყებს ამ ცნებების ანალიზით, მაგრამ თვითონ ღებულობს ისეთ შედეგებს, — და ესაა საყურადღებო — რომლებიც პრინციპულად ეწინააღმდეგებიან იმ ინტერპრეტაციას, რომლის დასაბუთებასაც ცდილობდა. აღმოჩნდება, რომ „ბიოსფეროს ცნება, როგორც რალაც ქვეფსიქიკურისა, — მიუთითებს ა. შეროზია — ვერ ამართლებს თავის თავს თვითონ სიტუაციის კონცეფციაში, რადგანაც მიეყვებით რა ამ ცნების ძირითად მოთხოვნას, ...ბოლოსდაბოლოს ის აღარაა ფსიქოლოგიური კონცეფცია. ამის გარეშე ბიოსფეროს ცნების შემოტანა როგორც რალაც ქვეფსიქიკურისა უფლებას მოკლუ-

²² იხ. А. Е. Шеро з и я, К проблеме сознания и бессознательного психического, т. I, Тбилиси, 1969, გვ. 170; შეად. გვ. 186—187.

²³ იქვე, გვ. 234—235.

ბული და ლოგიკურად გაუმართლებელია კიდევ განვითარების ფსიქოლოგიის თვალსაზრისითაც, ვინაიდან, თუკი მივიღებთ მის ავტორის ეულ ინტერპრეტაციას, მაშინ ფსიქიკის არსებობის ერთადერთ შესაძლო ფორმად უნდა ჩაითვალოს მისი ცნობიერი არსებობა²⁴ (ხაზგასმა ჩვენია. — ვ. კ.). შემდეგ: „ქვეფსიქიკურის ცნება, მისი პირველადი, ავტორისეული ინტერპრეტაციის მიხედვით, აღმოჩნდა უვარგისი სინამდვილის იმ ინსტანციის ადეკვატური გამოხატვისათვის, რომელიც ჩვენ უნდა გვეგულისხმა „ბიოსფეროს ფენომენში“, რამდენადაც ქვეფსიქიკური როგორც რაღაც ტრანსფსიქიკური და ტრანსსუბიექტური არ შეიძლება იყოს ფსიქიკის პრედიკატი. ამ თვალსაზრისით, განწყობის ცნება, რა თქმა უნდა, წარმოადგენს უარყოფას და არა განვითარებას ქვეფსიქიკურის ცნებისას“²⁵. „უზნაძემ, ერთი მხრივ, უარყო „ბიოსფეროს ფენომენის“ ფსიქიკურობა (ხაზგასმა ჩვენია. — ვ. კ.), მაშინ როცა, მეორე მხრივ, იძულებული იყო ის დაეხასიათებინა როგორც ამოსავალი ფაზა ყოველგვარი ფსიქიკისა“²⁶.

მამასაღამე, ირკვევა, რომ ქვეფსიქიკურისა და ბიოსფეროს ცნებები დ. უზნაძის კონცეფციაში, როგორც ამას თვითონ ა. შეროზია აღიარებს, თავიდანვე არ ყოფილან ფსიქიკური ბუნებისა; თურმე ისინი წარმოადგენენ ტრანსფსიქიკურსა და ტრანსსუბიექტურზე მითითებას და, ამდენად, ვერ ჩაითვლებიან არაცნობიერ ფსიქიკად. მამასაღამე, დ. უზნაძეს 20-იან წლებში ფსიქიკის არსებობის ერთადერთ ფორმად მისი ცნობიერად არსებობა ჩაუთვლია. თუკი ა. შეროზიას ეს დასკვნები სწორია, ეს კი უდავოდ სწორია, მაშინ საფუძველს მოკლებული ყოფილა თვითონ ჩვენი ავტორის კატეგორიული განცხადება იმის თაობაზე, რომ დ. უზნაძე ყველგან იცავს აზრს განწყობის არაცნობიერი ფსიქიკურობისას; რომ განწყობის თეორია თავიდანვე იყო არაცნობიერი ფსიქიკის ახალი თეორია²⁷.

²⁴ А. Е. Ш е р о з и я, К Проблеме сознания и бессознательного психического, ტ. I, გვ. 261—262.

²⁵ А. Е. Ш е р о з и я, К проблеме сознания и бессознательного психического, ტ. I, გვ. 277.

²⁶ იქვე.

²⁷ ა. შეროზია თავის შრომის 259-ე გვერდზე იმ აზრსაც გამოთქვამს, რომ აღრე (ე. ი. 1925 წ.) დ. უზნაძეს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა საბოლოო პასუხი კითხვაზე, თუ რას წარმოადგენდა ბიოსფერო — ფსიქიკას თუ არაფსიქიკას. დაშვების შემთხვევაშიაც, რომ ეს ასეა, არ უნდა იყოს სწორი მის მიერ წამოყენებული დებულება — განწყობის თეორია თავიდანვე იყო არაცნობიერი ფსიქიკის ახალი თეორია. დ. უზნაძეს თავიდანვე ჰქონდა პასუხი ბიოსფეროს რაობაზე, ის წერდა:

ა. შეროზია ცდილობს გაასწოროს, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ის „ბუნდოვანება და წინააღმდეგობები“, რომლებიც, მისი აზრით, დაკავშირებულია დ. უზნაძის ბიოსფეროსთან, როგორც ქვეფსიქიკურის (არაფსიქიკურის) ცნებასთან.

ა. შეროზია კითხულობს: რატომ უნდა დაეკისროს ქვეფსიქიკურ (არაფსიქიკურ) ბიოსფეროს ახსნითი ცნების როლი ფსიქოლოგიაში²⁸, რატომ უნდა ეწოდოს ბიოსფეროს ქვეფსიქიკური (არაფსიქიკური), როცა ბიოსფერო მატარებელია „პოტენციალური ფსიქიკის“, იგი ფეხმძიმეა ფსიქიკით? დასმულ კითხვებს ავტორი შემდეგნაირად პასუხობს: ლოგიკურად უფრო გამართლებული იქნება ბიოსფერო ჩაითვალოს ქვეცნობიერად (არაცნობიერ ფსიქიკად), ვიდრე ქვეფსიქიკურად (არაფსიქიკურად); უფრო მიზანშეწონილი იქნება ბიოსფერო მიეკუთვნოს ფსიქიკურ მოვლენათა რიგს, რადგანაც, როგორც ირკვევა, ბიოსფეროს ეკვივალენტური ცნების განწყობის მიმართ დ. უზნაძემ შეიწყნარა (1949 წ.) მისი არაცნობიერი ფსიქიკის ფორმით არსებობა; თუ ბიოსფეროს წარმოვიდგენთ არაცნობიერი ფსიქიკის სახით, ის შეასრულებს ახსნითი ცნების მოთხოვნებს ფსიქოლოგიისათვის და გასაგებს გახდის მისგან, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკიდან, ცნობიერი ფსიქიკის წარმოშობას²⁹.

ა. შეროზიას აღნიშნული პასუხები უნდა ეფუძნებოდეს შემდეგ მოსაზრებებს: 1. რადგანაც დ. უზნაძემ განწყობა ჩათვალა არაცნობიერ ფსიქიკად 1949 წელს, ამიტომ არაცნობიერ ფსიქიკად უნდა იქნეს გააზრებული ყველა ის ცნება — ქვეფსიქიკური, ბიოსფერო, სიტუაცია, რომლებიც წინ უძღოდნენ განწყობის იდეის საბოლოო

„ბიოსფერო არაა ფსიქიკურად სინამდვილის სფერო“. დ. უზნაძე, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1960, გვ. 190.

²⁸ А. Е. Ш е р о з и я, К проблеме сознания и бессознательного психического, ტ. I, გვ. 260.

²⁹ იქვე, გვ. 260—261.

შეიძლება, ვინმეს დაებადოს აზრი იმის თაობაზე, რომ დ. უზნაძის ადრინდელი ტერმინი „ქვეფსიქიკური“ გაგებული უნდა იქნეს არა როგორც ფსიქიკის ქვევით არსებული რამ (არსებობის ფორმის მხრივ ფსიქიკისაგან განსხვავებული ან ჭერ კიდევ ონტოლოგიურად გასარკვევი საქმის ვითარება), არამედ როგორც ისეთი საფუძველი, რომელიც თავისი გარკვეულობით ისევ ფსიქიკურია, ვინაიდან საფუძველი რომელიმე მიხედვით იგივეობრივი უნდა იყოს იმისა (შედეგისა), რისი საფუძველიცაა (ნაწილიც) ის; მაშასადამე, ქვეფსიქიკა არის ისეთი საფუძველი, რაც თავისთავად იფულისხმება, რომ ფსიქიკურია.

ასეთი მსჯელობის შესახებ უნდა ითქვას, რომ ეს იქნებოდა გულუბრყვილო თვალსაზრისის გატარება, რომელიც ვერ ხედავს ვერც დ. უზნაძის წინაშე მდგომი პრობლემის რაობას, მისი თეორიის პრინციპს და ვერც წამოყენებული დებულების დასაბუთების საჭიროებას.

ჩამოყალიბებას; 2. ის, რაც საფუძვლად ედება ცნობიერ ფსიქიკას, აუცილებლად ისევ ფსიქიკა უნდა იყოს; ცნობიერი ფსიქიკა წარმოიშევა მხოლოდ არაცნობიერი ფსიქიკიდან. 3. ახსნითი ფუნქცია ფსიქოლოგიაში შეიძლება იკისროს მხოლოდ ფსიქიკამ; ფსიქიკა უნდა აიხსნას ფსიქიკით.

ა. შეროზია აღნიშნული თვალსაზრისით უდგება დ. უზნაძის განწყობის თეორიას, მისგან გადახრას შეცდომად თელის და იძლევა ამ „შეცდომის“ გასწორებას.

ჩვენ გაუმართლებლად მიგვაჩნია განწყობის შესახებ დ. უზნაძის სხვადასხვა დროს გამოთქმული შეხედულება ურთიერთგამომრიცხველი შინაარსით (განწყობა არაა ფსიქიკა, განწყობა ფსიქიკაა) აუცილებლად გააზრებული იქნეს მხოლოდ ერთი შინაარსით (ვთქვათ, ფსიქიკურობა გავრცელდეს განწყობის არაფსიქიკურობაზე). საქმე უნდა ეხებოდეს არა უბრალოდ რომელიმე ერთი შინაარსის გავრცელებას, არამედ უფრო არსებით მომენტს: უნდა გაცნობიერდეს რა პრობლემის წინაშე იდგა ავტორი და როგორ გადაჭრა მან ის გარკვეულ თეორიულ საფუძვლებზე მდგომმა. ვფიქრობთ, ა. შეროზიას რომ აღნიშნულის მიმართ გაემახვილებინა ყურადღება, შესაძლებელია, კატეგორიულად აღარ მოეთხოვა 1949 წელს განწყობის ფსიქიკურად გააზრების დებულების გავრცელება ქვეფსიქიკურის იდეაზე (1923 წელი), ქვეფსიქიკურის წარმოდგენა ფსიქიკის სახით.

იმავე ლოგიკით გამორიცხული არაა საპირისპირო მოქმედებაც — ქვეფსიქიკურის იდეა, როგორც არაფსიქიკურისა, გავრცელდეს დ. უზნაძის ბოლო ნაშრომებზედაც და იქ, სადაც ლაპარაკია განწყობაზე, როგორც არაცნობიერ ფსიქიკაზე, განწყობა წარმოვიდგინოთ არაფსიქიკად. საკითხის ამგვარად დასმის შესაძლებლობას ავტორი არ ეხება. ამ საკითხთან დაკავშირებით ამ შემთხვევაში ჩვენი მიზანი ფაქტიური ვითარების კონსტატაციით ამოიწურება, არ გამოვთქვამთ შეფასებით მსჯელობას; განწყობის ერთი რომელიმე შინაარსის ქვეშეპირით მიჩნევის შემთხვევაშიც, არ გამოირიცხება მეორის არსებობის ფაქტი.

რომ 1923 წლიდან 1949 წლამდე განწყობა დ. უზნაძის თეორიაში გააზრებულია არა ფსიქიკურ გარკვეულობად, ეს ისეთი ცხადზე უცხადესი ვითარებაა, რომლის არდანახვა, მართლაც რომ წარმოუდგენელია. მით უფრო, რომ აღნიშნულზე თვითონ განწყობის თეორიის ავტორი მრავალჯერ მიუთითებს. ამ პერიოდში, როგორც ეს ზემოთაც იყო აღნიშნული, დ. უზნაძისათვის სხვაგვარი სახის ფსიქიკა, თუ ცნობიერი არაა, არც არსებობს; აი. მისი დებულებები: „ცნობიერებისა და ფსიქიკურის ფარგლები ურთიერთს ემთხვევიან“, „არ არსებობს არავითარი საბუთი, იქაც ფსიქიკური ფაქტორები ვიგულისხმოთ, სადაც ცნობიერება მათ ვერასდროს ვერ ადას-

ტურებს³⁰. ამიტომაც, რომ ცნებები: ქვეფსიქიკური, ბიოსფერო, სი-
ტუაცია, განწყობილება, განწყობა აღნიშნავენ არაცნობიერ ფსიქიკას
კი არა, არამედ არაფსიქიკურ რეალობას, რომელიც არ
წარმოადგენს არც ფიზიკურ და არც ფიზიოლოგიურ გარკვეულობას.
ამიტომ ხასიათდება ეს გარკვეულობა დ. უზნაძის მიერ როგორც „სი-
ნამდვილის ჭერ კიდევ უცნობი არე“, „სინამდვილის დღემდე მიუკვ-
ლეველი სფერო“. მაგრამ სინამდვილის ამ უცნობ სფეროს აქვს უნარი,
წარმოშვას ცნობიერი ფსიქიკა: „ცნობიერება, ანუ ფსიქიკური, ქვე-
ფსიქიკური საქმის ვითარების... გამოვლინებას წარმოადგენს“³¹.

ფიქრობენ, რომ ქვეფსიქიკურის ცნების ანალიზს მივყავართ დი-
ლემამდე. დ. უზნაძის მსჯელობიდან, რომ — „არაცნობიერი ფსიქი-
კური განცდა არ არსებობს. მაგრამ ამავე დროს არც თვით ფსიქი-
კური განცდანი არიან საკმარისი იმისთვის, რომ მათი მიმდინარეობა
ჩვენთვის გასაგები გახდეს. საჭიროა ფსიქიკურის ფარგლებს გავ-
ცდეთ: მაგრამ არც ფიზიოლოგიურ ფაქტებს აქვს უნარი, ფსიქიკურ
განცდათა თავისებური მიმდინარეობის საკმარისი ახსნა მოგვაწო-
დონ“ — გამოჰყავთ დასკვნა: „ან ჩვენთვის საინტერესო „ქვეფსიქი-
კურში“ იგულისხმება ფიზიოლოგიურის მსგავსი რამ, და მაშინ ხელი
უნდა ავიღოთ ყოველგვარი უარყოფის შესაძლებლობაზე აღმოვაჩი-
ნოთ მასში, როგორც ფიზიოლოგიურში, ყველაფერი ის, რაც აუცი-
ლებელია ფსიქიკური ფენომენების ასახსნელად, ე. ი. ყველაფერი ის,
რაც აუცილებელია ფსიქოლოგიური ცნებისათვის, ანდა ამ უკანას-
კნელის ეკვივალენტურ სიდიდედ მიღებულია ფიზიკური რეალობის
მსგავსი რამ, და მაშინ მით უფრო არ შეიძლება ის ჩაითვალოს ფსი-
ქოლოგიურ ცნებად.

არავითარ სხვა გამოსავალს არ შეიძლება ჰქონდეს ლოგიკური გა-
მართლება, ვინაიდან მას, რაც არსებობს ფსიქიკის მოვლენების დი-
დი წრის ფარგლებს გარეთ, შეუძლია იარსებოს ან როგორც ფიზიო-
ლოგიურს (ე. წ. „განსაკუთრებით ფიზიოლოგიურის“ აზრით), ან
როგორც ფიზიკურს (ე. წ. „განსაკუთრებით ფიზიკურის“ აზრით)
საერთოდ. მაგრამ ... „ქვეფსიქიკური“ არ შეიძლება იყოს არც ფიზიო-
ლოგიური და არც ფიზიკური ამ სიტყვების ჩვეულებრივი აზრით.
მთელი არსი იმაშია, რომ ავტორს ის შემოაქვს, როგორც საკუთრივ
ფსიქოლოგიური ცნება.

30 დ. უზნაძე, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები, — შრომები,
ტ. II, თბ., 1960, გვ. 144—177—178.

31 დ. უზნაძე, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები. — შრომები,
ტ. II, თბ., 1960, გვ. 191.

ამიტომ, თუ შემდგომი შემოწმებისას აღმოჩნდება, რომ „ქვეფსიკიკური“, რომლის შესახებაც აქაა ლაპარაკი, ნამდვილად არ შეიძლება იყოს არც „განსაკუთრებით ფიზიოლოგიური“, არც „განსაკუთრებით ფიზიკური“, მაშინ იძულებულნი ვიქნებით, ის მივიჩნიოთ სისტემის „ზოგად განწყობად“, რომელიც ჩვენ გვეძლევა სინამდვილის ასახვის „განსაკუთრებული სფეროს“ სახით და მაშინ უზნადის ცალკეული მსჯელობების ძირითადი შედეგის სახით, რომლებიც მიმართულია არაცნობიერი ფსიქიკის წინააღმდეგ. მივიღებთ აღიარებას რალაციას, „რაც ამ ფსიქიკის მსგავსია“³².

თვითონ დ. უზნადის ბიოსფეროს თეორიაში ქვეფსიკიკურის ცნებასთან დაკავშირებით არავითარი დილემა არაა. ის უბრალოდ გაუგებრობის ნიადაგზე შეიძლება აღმოცენდეს მკითხველში, როცა ყურადღება არ ექცევა პრინციპებს, რომლებიც ფუძემდებლურია ქვეფსიკიკურის (ბიოსფეროს) იდეის მიმართ. ა. შეროზიას დაეთანხმებიან იმაში, რომ ქვეფსიკიკურში უზნადე, მართლაც, არ სდებდა არც ფიზიოლოგიურისა და არც ფიზიკურის მნიშვნელობას, შინაარსს, მაგრამ ჩვენი ავტორი სწორი არაა, როცა ქვეფსიკიკურს მიაწერს ფსიქიკურობის (არაცნობიერი ფსიქიკურობის) ნიშანს. 20-იან წლებში დ. უზნადისათვის გარდა ფიზიოლოგიური და ფიზიკური სინამდვილისა, არსებობს კიდევ სხვა სინამდვილე, კერძოდ, ბიოსფერო, ანუ სიტუაცია... (მთლიანი მდგომარეობაა, რომელშიც სუბიექტი და ობიექტი ურთიერთში ილესება“), რომელიც არაა არც ფიზიოლოგიური და არც ფიზიკური. როცა ლაპარაკია ცნობიერების ფარგლებს გარეთ გასვლაზე ფსიქიკური შინაარსების მიმდინარეობის გაგების მიზნით, დ. უზნადესთან ფსიქიკის ფარგლებს გარეთ არსებულად ნაგულისხმევია არა მარტო ფიზიოლოგიური და ფიზიკური, რომლებიც, მისი აზრით, ვერ გაგვაგებინებენ ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსების მიმდინარეობას, არამედ ბიოსფეროც (რაც იგივე „სიტუაციაა“, „ბიოსფერული განწყობილება“), რომელსაც შეუძლია გაგვაგებინოს ფსიქიკური გაცდების მიმდინარეობა, მაგრამ იგი თვითონ ფსიქიკას არ წარმოადგენს. ბიოსფერო ქვეფსიკიკურია, ე. ი. საერთოდ ფსიქიკის ქვემოთ, საფუძველში არსებული არაფსიქიკური ვითარებაა და ამიტომ იგი არ შეიძლება იყოს არაცნობიერი ფსიქიკა. მთელი არსი სწორედ იმაშია, რომ ფსიქოლოგიისათვის ქვეფსიკიკური საჭირო ცნებაა იმდენად, რამდენადაც მას, როგორც არაფსიკიკურს, შესწევს უნარი ახსნას, გაგვაგებინოს ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსების მიმდინარეობა. მხოლოდ ამდენად შეიძლება ქვეფსიკიკური ჩაითვალოს „ფსიქოლოგიურ“ ცნებად, ე. ი.

³² А. Е. Шеро з и я, К проблеме сознания и бессознательного психического, т. I, гл. 245—247.

ფსიქოლოგიისათვის გამოსადეგ, საჭირო ცნებად და არა „ფსიქოლოგიურის“ იმ მნიშვნელობით, როცა ის გააზრებულია ფსიქიკური რეალობის აღმნიშვნელად.

ა. შეროზიას მსჯელობაში უგულებელყოფილია დ. უზნაძის პირდაპირი მითითება ფსიქიკისა და არაცნობიერის ურთიერთმიმართებაზე. დ. უზნაძე „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლებში“ (1925) მიუთითებს: „არაცნობიერის ყველა არსებული თეორიის ძირითადი შეცდომა მისი ბუნების ფსიქიკურობის აღიარებაში მდგომარეობს. ჩვენ ამ შეხედულებებს ქვე ფსიქიკურის ცნებას ვუბრალებთ და ვფიქრობთ, რომ სინამდვილის სწორედ ეს ქვეფსიქიკური სფეროა, ფსიქოლოგთა გონებას ე. წ. „არაცნობიერის“ საძიებლად რომ მიმართავს“³³. ძნელი წარმოსადგენია, ანგარიში არ გაეწიოს დ. უზნაძის აღნიშნულ პრინციპული მნიშვნელობის მქონე აზრს. დ. უზნაძის აქ მოყვანილი მსჯელობა წინააღმდეგობრივი და უაზროც იქნებოდა, რომ მას ქვეფსიქიკურში არაცნობიერი ფსიქიკა ეგულისხმება, ამავე დროს, იგი ამ შინაარსით დაეპირისპირებინა საერთოდ არაცნობიერი ფსიქიკისათვის, როგორც მცდარისა და უარსაყოფისადმი. დაპირისპირების აზრი აქ ხომ ისაა ქვე ფსიქიკური, როგორც არა ფსიქიკური, გამოირიცხავს და იჭერს იმის ადგილს, რასაც ეწოდება არაცნობიერი ფსიქიკა.

ამიტომ. მცდარია ყველა ის მტკიცება, რომელიც დ. უზნაძის ზემომითითებულ მსჯელობაში ხედავს არაცნობიერი ფსიქიკის მხოლოდ ერთი რომელიმდის უარყოფას (ცნობიერების ფსიქიკური შინაარსების განცდის გარეშე არსებობის უარყოფას). მაგრამ სხვა შინაარსის არაცნობიერი ფსიქიკის შეწყყნარებას და არა საერთოდ ყოველგვარ არაცნობიერი ფსიქიკის უკუგდებას.

ქვეფსიქიკურის წარმოდგენა არაცნობიერი ფსიქიკის სახით პრინციპულად ეწინააღმდეგება იმ პრობლემის გადაჭრას, რასაც იძლევა დ. უზნაძე „Impersonalia“-ში. ფსიქიკის ახსნის პრობლემა, ცნობილია, რომ დ. უზნაძის წინაშე დადგა საგნობრიობის პრობლემასთან დაკავშირებით: როგორ მიიღო აღქმამ, ფსიქიკურმა მოვლენამ საგნობრიობის ნიშანი? როგორ ხორციელდება ობიექტურობისა და სუბიექტურობის ის კავშირი, რომელსაც შედეგად ახლავს ობიექტურობის ასახვა სუბიექტურში? ის საფუძველი, რომელიც შესაძლებელს ხდის ობიექტურობისა და სუბიექტურობის ამგვარ კავშირს. დ. უზნაძეს ესახება ქვეფსიქიკური პროცესის სახით. ქვეფსიქიკური თავისი ბუნებით,

³³ დ. უზნაძე. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები. — შრომები, ტ. 11, თბ., 1960, გვ. 171.

არსებობის ფორმით არაფსიქიკურია, იგი არც ფსიქიკურია და არც ფიზიკური. რადგანაც სუბიექტურისა და ობიექტურის უშუალო კავშირი, დ. უზნაძის მიხედვით, „სასწაული იქნებოდა“, საჭირო გახდა აღნიშნული ანტიპოდების დამაკავშირებელი ინსტანცია, შუამავალი. ამ ფუნქციის შესრულება ეკისრება, დ. უზნაძის თქმით, იმ სინამდვილეს, „რომლისთვისაც სუბიექტურისა და ობიექტურის საწინააღმდეგო პოლუსები სრულიად უცხოა“ ... „იგი სუბიექტური ბუნების არ არის“, „იგი არც ობიექტური ბუნებისაა“. ამ სინამდვილის თავისებურება და უპირატესობა სწორედ რომ ამაშია: „ობიექტურის ზეგავლენა ცოცხალ არსებაზე ამ ქვეფსიქიკურ არეში თავის შესატყვის „ცვლილებას“ იწვევს, რომელიც ადეკვატური გამოხატულებაა ობიექტურისა, მიტომ, რომ იგი სუბიექტური ბუნების არ არის, მაგრამ რადგანაც იგი არც ობიექტური ბუნებისაა, ამიტომ იგი ჩვენს ცნობიერებაში ფსიქიკურ პროცესთა სახით ითარგმნება და, მაშასადამე, ამ უკანასკნელთა სინთეზებს საფუძვლად ედება“³⁴.

აღნიშნული ბუნების მქონე სინამდვილე იმსახურებს „სინამდვილის ჯერ უცნობი არის“ სახელწოდებას, სუბიექტურისა და ობიექტურის დაკავშირებას განაპირობებს სწორედ ეს „უცნობი სინამდვილე“, რომელიც არაა არც ობიექტური (ფიზიკურის ფართო მნიშვნელობით) და არც სუბიექტური (ფსიქიკური). განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ვითარებას, რომ თუ ეს „უცნობი სინამდვილე“ იქნებოდა ან სუბიექტური ან ობიექტური, საძიებელი კავშირი ვერ დამყარდებოდა, პრობლემა პრობლემად დარჩებოდა! პრობლემის შინაარსს ხომ ის ქმნის, რომ სუბიექტური და ობიექტური ერთმანეთს ვერ უკავშირდებიან უშუალოდ, რამდენადაც ისინი არიან სუბიექტური და ობიექტური!

ეს ვითარება უცვლელი დარჩება, თუკი შუამავალი სინამდვილე სუბიექტურსა და ობიექტურს შორის გააზრებული იქნება ფსიქოფიზიკურ მთლიანობად. ამ შემთხვევაშიც საქმე გვექნება არა პრობლემის გადაჭრასთან, არამედ მის გაუქმებასთან. თუ პრინციპულად შესაძლებელია ამგვარი სინთეზი, პრობლემა ობიექტურისა და სუბიექტურის კავშირის შესახებ მოჩვენებითი ყოფილა; სუბიექტური და ობიექტური არ ყოფილან ანტიპოდები, ურთიერთგამომრიცხველი ინსტანციები, ისინი, თურმე, სადღაც ერთ მთლიანს წარმოადგენენ. თუ ეს ასეა, რისთვის დაგვჭირდებოდა შუამავალი — ქვეფსიქიკური?

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ვითარება, რომ დ. უზნაძემ ქვეფსიქიკური (არაფსიქიკური) დაახასიათა, როგორც უცნობი სინამდვილე. ის რომ ფსიქიკის სახით ჰქონოდა მას წარმოდგენილი,

³⁴ „Impersonalia“, ჩვენი მეცნიერება, 1923, გვ. 7.

ამის შესახებ მასთან პირდაპირი მითითებაც იქნებოდა. როგორც აღინიშნა, ქვეფსიქიკურის გააზრება არაცნობიერი ფსიქიკის სახით ვერ გადაჭრიდა იმ პრობლემას, რისთვისაც იყო მოწოდებული ქვეფსიქიკური: დ. უზნაძის პრობლემის შინაარსი ეხება არა იმას, თუ როგორ შეიძლება ფსიქიკური დაუკავშირდეს რომელიმე კონკრეტული შინაარსის ობიექტურ მოვლენას, არამედ იმას, თუ როგორ არის საერთოდ შესაძლებელი კავშირი ფსიქიკასა და ფიზიკურს შორის. თუ არაცნობიერი ქვეფსიქიკური ფსიქიკაა, მაშინ პრობლემა ღია რჩება, საჭირო ხდება ძიება იმ ინსტანციისა, რომელიც დაამყარებს კავშირს არაცნობიერ ფსიქიკასა და ობიექტურ სინამდვილეს შორის.

მამასადამე, იმ პრობლემის გადასაჭრელად. რომელიც იდგა დ. უზნაძის წინაშე, არ გამოდგება არაცნობიერი ფსიქიკის ცნება, რა შინაარსითაც არ უნდა იყოს ის წარმოდგენილი: ჩვეულებრივი ფსიქიკური შინაარსებისა თუ სხვა მისგან განსხვავებული შინაარსის სახით. ორივე შემთხვევაში დ. უზნაძის პრობლემა ან უქმდება (მასთან ერთად უქმდება ქვეფსიქიკურის თეორიაც), ანდა საკითხი საწყის მდგომარეობას არ შორდება. არაცნობიერი ფსიქიკის ცნება ქვეფსიქიკურის (არაფსიქიკურის) ცნების საწინააღმდეგოა. მათი ურთიერთშეთავსება გამორიცხულია. არაცნობიერი ფსიქიკის უარყოფა ქვეფსიქიკურის ცნების მოთხოვნა და წინაპირობაა³⁵.

„ქვეფსიქიკურის“ ფსიქიკურობის საბუთად ის მოსაზრებაც მოჰყავთ. რომ თუკი ქვეფსიქიკური გააზრებული იქნება ორმხრივ დეტერმინირებულად, მაშინ ექვსი ქვეშ უნდა დადგეს მისი არაფსიქიკურობა, ე. ი. ის ფსიქიკურად უნდა ჩაითვალოს. მაგ., ა. შეროზია წერს: „შეუძლებელია ანგარიში არ გაეწიოს მას, რომ სახელდობრ „ქვეფსიქიკურის“ ორმხრივი დეტერმინაციის დასაბუთების ცდა ექვსი ქვეშ აყენებს დ. უზნაძის ერთ-ერთ წინასწარ დაშვებას ქვეფსიქიკურის რაღაც „ტრანსფსიქიკურის“ სახით არსებობის შესაძლებლობის შესახებ“³⁶.

მსჯელობაში დაშვებულია შეცდომა: წინდაწინვეა მიღებული ქვემარტივად დებულება — ის, რაც ორმხრივ დეტერმინირებულია, შეიძლება იყოს მხოლოდ ფსიქიკა — რომელიც დასაბუთებას მოითხოვს. დ. უზნაძესთან 1925—1941 წლებში განწყობა იყო ისეთი რეალობა, რომელიც ორმხრივი დეტერმინირებული (გარემო და სუბიექტი; განწყობა ამათი კონტაქტის შედეგია) და სწორედ ამიტომ წარმოადგენდა სპეციფიკურ მდგომარეობას, ორიგინალურ სინამდვილეს, ე. ი.

35 შეად. ა. ბოკორიშვილი, არაცნობიერი პრობლემა დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში. — მაცნე, 1965, № 2, გვ. 28—31.

36 А. Е. Ш е р о з и я, К проблеме сознания и бессознательного психического, т. I, гл. 247—248.

იგი არ იყო არც ფიზიოლოგიური (ფიზიკური) და არც ფსიქიკური. თუ აღნიშნულს გავითვალისწინებთ, მაშინ საფუძველი აღარ იარსებებს, ორმხრივი დეტერმინაცია ფსიქიკურობის საერთო ნიშნად გამოცხადდეს და ყოველივე ორმხრივ დეტერმინირებული ფსიქიკად ჩაითვალოს. განწყობის თეორიაში ასეთი ფაქტიური ვითარებაა: 1923 წლიდან 1949 წლამდე განწყობა (და მისი წინა საფეხურები: „ქვე-ფსიქიკური“, „სიტუაცია“, „ბიოსფერო“, „ბიოსფერული განწყობილება“) არაფსიქიკურია და ორმხრივ დეტერმინირებული, 1949 წლიდან განწყობა ფსიქიკურია (არაცნობიერი ფსიქიკურია), ასევე ორმხრივ დეტერმინირებული. მაშასადამე, ორმხრივი დეტერმინაცია განწყობას მიწერილი აქვს ორივე შემთხვევაში, იგი არაფსიქიკაა თუ ფსიქიკა; ეს გააზრებულია განწყობის გენეზისის საერთო ნიშნად და, ამ შემთხვევაში, ვერ ჩაითვლება მის ონტიურ გარკვეულობაზე (არსებობის ფორმაზე) მიმთითებლად. იგი ითქმის განწყობის ფუნქციაზე. დ. უზნაძესთან სხვადასხვა დროს განწყობა იყო თუ არა გააზრებული ფსიქიკად, ასრულებდა ერთსა და იმავე ფუნქციას, განწყობა ობიექტური ვითარების სუბიექტში გადატანაა, სუბიექტში გადასული ობიექტური ვითარებაა,³⁷ რაც ქცევის მიზანშეწონილებას განაპირობებს. დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში, როგორც მითითებული იყო, ცალკე მსჯელობის საგანია იმის არსებობის ფორმის საკითხი, რაც „სუბიექტში გადასულ ობიექტურ ვითარებას“ წარმოადგენს.

ყოველივე ზემოთქმულიდან მხოლოდ ერთი დასკვნის გამოყვანის საფუძველი არსებობს: განწყობის თეორია თავიდანვე დ. უზნაძის მიერ არ იყო წარმოდგენილი არაცნობიერი ფსიქიკის ახალი თეორიის სახით. 1923 წლიდან 1949 წლამდე დ. უზნაძე იზიარებდა აზრს ფსიქიკის მხოლოდ ცნობიერად არსებობის შესახებ. რაც გამორიცხავდა საერთო არაცნობიერი ფსიქიკის რომელიმე შინაარსის შეწყნარების აზრს. განწყობა — სინამდვილის ახალი სფერო — განაპირობებს ცნობიერი ფსიქიკის მიმდინარეობას, ამიტომ განწყობით უნდა აიხსნას ფსიქიკის თავისებურება: ესაა ფსიქიკის არაფსიქიკით (მაგრამ არაა ფიზიოლოგიურით ან ფიზიკურით) წარმოშობისა და ახსნის თვისების დაცვა. 1949 წლამდე განწყობა როცა დახასიათებულია, როგორც მთლიანი სუბიექტის პირველადი მოდიფიკაცია, როგორც მთლიანობითი ასახვა, სპეციფიკური ფორმა ასახვისა, მითითებულია არაფსიქიკურ ვითარებაზე, რომ განწყობითი ასახვა არაა ფსიქიკური (არაცნობიერი ფსიქიკური) ასახვა.

³⁷ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია. — შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, 1964, გვ. 93.

ინტერესმოკლებული არ იქნება, თუკი მოვიყვანთ დ. უზნაძის იმ ნაკლებად ცნობილ მსჯელობას, სადაც ის ცდილობს დაგვანახოს რომ განწყობა არაა არაცნობიერი ფსიქიკა. 1943 წელს პ. ვადაქორიას საკანდიდატო დისერტაციის რეცენზიაში დ. უზნაძე ავითარებს შემდეგ მსჯელობას: „ავტორის (პ. ვადაქორია. — ვ. კ.) ამ მსჯელობას (განწყობა არაცნობიერი ფსიქიკაა. — ვ. კ.)... ერთი ძირითადი, წინასწარგადაწყვეტილი აზრი უდევს საფუძვლად: ამ ქვეყნად არაფერი არ არსებობს ისეთი, რაც ან ფსიქიკური არ იყოს ან ფიზიკური და ან ორივე ერთად. როდესაც ჩვენს წინაშე რაიმე ახალი ფაქტია და იგი ისეთი ხასიათისაა, რომ ძნელად თავსდება არსებულს ცნობილ კატეგორიაში, რასაკვირველია, საკითხი წინასწარ და უკრიტიკოდ როდი უნდა გადაწყვიტო — ახალი არაფერი არსებობს ამ ქვეყნადო — და ამ ახალი დაკვირვების ასათვისებლად ის ისე დაამახინჯო, რომ როგორმე ძალით მაინც მოათავსო ცნობილ ჭურჭელში. ფიზიოლოგიურსა და ფსიქიკურს გარდა არაფერი არსებობსო რომ ამბობს ავტორი, რა იცის ეს მან: განა ადამიანის შემეცნებამ ამ მიმართულებით თავისი უკანასკნელ საზღვარს მიაღწია! მე არ ვიცი, რა საბუთი აქვს ავტორს იფიქროს, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საძიებელი მეტი არაფერი დაგვრჩენია“³⁸.

1949 წლიდან დ. უზნაძე აღიარებს არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობას. ამიერიდან განწყობა არაცნობიერი ფსიქიკაა. ის ფუნქცია, რასაც ასრულებდა განწყობა, როგორც სპეციფიკური არაფსიქიკური ვითარება, ახლა დაეკისრა განწყობას, როგორც არაცნობიერ ფსიქიკას. მიუთითებენ, რომ განწყობის ცნების შინაარსის შეცვლამ წარმოშვა სიძნელეები თვითონ განწყობის თეორიის ფარგლებში; საკითხი ასე ისმის: ლოგიკური წინააღმდეგობის გარეშე შეიძლება თუ არა დავრჩეთ დ. უზნაძის განწყობის თეორიის ნიადაგზე და იმავე დროს ვაღიაროთ არაცნობიერი ფსიქიკა? საკითხი ეხება განწყობისა და არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების ურთიერთმიმართებას — ხომ არ გამორიცხავენ ისინი ერთმანეთს?³⁹.

ა. ბოჭორიშვილის გაგებით, ცნებები: „განწყობა“ და „არაცნობიერი ფსიქიკა“ ერთად აღებული განწყობის თეორიაში ქმნიან აპორიას, რომელიც შეიძლება გადაიჭრას მხოლოდ ალტერნატიულად: ზედიზედ უნდა ავიღოთ ან არაცნობიერზე, ან განწყობაზე. პირველ შემ-

³⁸ დ. უზნაძის რეცენზიიდან პ. ვადაქორიას საკანდიდატო დისერტაციაზე ფსიქოლოგიაში (თბილისი, 1943 წელი), რეცენზია იხსნება დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში, დ. უზნაძის არქივში.

³⁹ А. Т. Б о ч о р и ш в и л и, Проблема бессознательного в теории установок Д. Н. Узнадзе, — Вопросы психологии, 1966, № 1, с. 152—155.

თხვევაში გვექნება „განწყობის ფსიქოლოგია“, მეორე შემთხვევაში — „არაცნობიერის ფსიქოლოგია“. ავტორის აზრით, უფრო საფუძვლიანი ჩანს დ. უზნაძის კონცეფციაში განწყობა გააზრებულ იქნეს არაფსიქიკურ სინამდვილედ, რადგანაც იმ ნაშრომში, სადაც დ. უზნაძემ პირველად გამოთქვა მოსაზრება განწყობის ფსიქიკურობის შესახებ — „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“ (1949) — აღნიშნულია აგრეთვე ისიც, რომ განწყობა არაფსიქიკური სინამდვილეა. დ. უზნაძე ამ ნაშრომში წერს: „...ქცევა ... გარე სინამდვილის ზემოქმედებით განისაზღვრება არა უშუალოდ, არამედ ეს უპირველესი რიგში უნდა გვახსოვდეს — გა მ უ ა ლ ე ბ უ ლ ა დ, სახელდობრ, სუბიექტის ქცევაში მისი მთლიანობითი ასახვის, სუბიექტის ქცევის განწყობის შუალობით, ქცევის ცალკე აქტები, მთელი ფსიქიკური ცხოვრება (ხაზგასმა ჩემია. — ვ. კ.), ამისდა მიხედვით, მეორადი წარმოშობის მოვლენას წარმოადგენს“⁴⁰. თუკი მთელი ფსიქიკური ცხოვრება მეორადი წარმოშობისაა და მას განწყობა უძღვის წინ, აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ განწყობა არაა არაცნობიერი ფსიქიკა. განწყობის ასეთი გაგება ეთანხმება დ. უზნაძის პირველ იდეას ქვეფსიქიკურის შესახებ და მათ შორის ერთი ლოგიკური ხაზია. ა. ბოკორიშვილი ასე მსჯელობს: დ. უზნაძე თუ სწორია, რომ ობიექტურ რეალობას შეუძლია ფსიქიკაზე ზემოქმედება არა უშუალოდ, არამედ განწყობის საშუალებით, მაშინ ეს იმას ნიშნავს, რომ განწყობა ფსიქიკა არაა. და ფსიქიკის შესახებ თუ არ გვაქვს უფლება ვილაპარაკოთ იქ, სადაც მას არ მიეწერება ცნობიერების ესა თუ ის ხარისხი, მაშინ ცხადია, რომ არაცნობიერი მოვლენები არ შეიძლება იყვნენ ფსიქიკური. მაგრამ თუ ყველაფერი ეს, მართლაც, ასეა და ეს კონცეფცია დ. უზნაძის უკანასკნელი სიტყვაა, მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ დაწყებული 1923 წლიდან სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდე (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ადგილებს, სადაც განწყობის ფსიქიკურობაზეა ლაპარაკი) დ. უზნაძე თანმიმდევრულად ატარებს აზრს, რომ განწყობა არაა ფსიქიკა, ხოლო ფსიქიკას არ შეუძლია არსებობა ცნობიერების გარეშე. მხოლოდ ამგვარი ინტერპრეტაციით ჩაითვლება დასაბუთებულად, რომ „არაცნობიერის ცნება ზედმეტი ცნებაა“ (დ. უზნაძე) და მის ადგილზე უნდა დაისვას განწყობის ცნება. არაცნობიერის ცნების შეცვლას განწყობის ცნებით მხოლოდ მაშინ აქვს აზრი და გამართლება, როცა ეს ცნებები პრინციპულად განსხვავდებიან ერთმანეთი—

⁴⁰ განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. — ფსიქოლოგია, ტ. VI, თბილისი, 1949, გვ. 112. იგივე აზრი უფრო ადრე დ. უზნაძემ გამოთქვა 1947 წ. სტატიაში „ყურადღების არსის პრობლემისათვის“. — ფსიქოლოგია, ტ. IV, სადაც წერს: „вся работа психики представляет собою явление вторичного порядка“, с. 161.

საგან შინაარსობრივად. წინააღმდეგ შემთხვევაში შეცვლა ილუზორული იქნება და შეეხება მხოლოდ ტერმინოლოგიას. არაცნობიერის დაყვანა განწყობაზე აღმოჩნდება მხოლოდ ტერმინოლოგიური, თუკი განწყობას ამასთან მიეწერება ფსიქიკურობა, ხოლო განწყობის არაცნობიერობა გააზრებულია, როგორც ფსიქიკის არაცნობიერება. ნამდვილად აქ გვაქვს განწყობის დაყვანა არაცნობიერზე. რა თქმა უნდა, არაფერს არ ცვლის ის, რომ განწყობა-ფსიქიკაში იგულისხმება არა ცალკე აღებული ფსიქიკური ფუნქციების ერთიანობა, არამედ დაუნაწევრებელი, პირველადი მთლიანი ფსიქიკა: ფსიქოლოგია მთლიანად არაცნობიერი ფსიქიკისა სხვა არაფერი არ შეიძლება იყოს, თუ არა მხოლოდ „არაცნობიერი ფსიქოლოგია“⁴¹.

ა. ბოჭორიშვილის ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისს გამოეხმაურა ი. ბეალავა⁴². მაგრამ ი. ბეალავა არც შეხებას საკითხებს, რომლებიც ქმნიან სიძნელეებს დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში განწყობის არსებობის ფორმის გააზრებასთან დაკავშირებით, იგი არ შეხება არც არგუმენტაციას, რომელიც წარმოადგინა ა. ბოჭორიშვილმა ზემოაღნიშნული სიძნელის დაძლევის ერთ-ერთი ცდის სახით.

ი. ბეალავა აღნიშნავს, რომ დ. უზნაძის „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტულ საფუძვლებში“ (1949 წ.) განწყობა არაცნობიერი (ცნობიერამდელი) ფსიქიკის სახით ჰქონდა გააზრებული. მაგრამ არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, თუ რატომღა დ. უზნაძის ამავე ნაშრომში მითითებული, რომ განწყობა არა ფსიქიკურია, ან კიდევ ფსიქიკური ფსიქიკურია. როგორ მორიგდება ერთმანეთთან განწყობის გამო საში ონტიური შინაარსი: ფსიქიკური, ფსიქოლოგიური, არაფსიქიკური?⁴³.

⁴¹ А. Т. Б о ч о р и ш в и л и, Бессознательного в теории установки Д. Н. Узнадзе.—Вопросы психологии, 1966, № 1, гл. 154—155.

⁴² И. Т. Б ж а л а в а, К проблеме бессознательного в теории установки Д. Н. Узнадзе.—Вопросы психологии, 1967, № 1.

⁴³ „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტულ საფუძვლებში“ დ. უზნაძე განწყობის მოვლენას შემდეგ დახასიათებებს მიაწერს: „გარდა ცნობიერი ფსიქიკური პროცესებისა „ცნობიერების გარეშენიც“ არსებობენ“ (გვ. 34); „ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების აღმოცენებას უდავოდ წინ უსწრებს მდგომარეობა, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში არაფსიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენად ვერ ჩაითვლება“ (გვ. 88); „ქცევა... განისაზღვრება... სუბიექტის ქცევის განწყობის შეალობით. ქცევის ცალკე აქტები, მთელი ფსიქიკური ცხოვრება, ამისდა მიხედვით, ჩეორადი წარშოშობის მოვლენას წარმოადგენს“ (გვ. 112).

ი. ბეალავა განწყობას დ. უზნაძის თეორიაში არაცნობიერ ფსიქიკად სახავს და მისი სხვაგვარად გაგების მოწინააღმდეგედ გვევლინება, ზოლო თვითონ, როდესაც მსჯელობს განწყობის შესახებ, უპირატესობას აძლევს განწყობის იმ შინაარსს,

მიუთითებენ, რომ 1926 წ. დ. უზნაძემ შ. ნუცუბიძის სადოქტორო დისერტაციაზე რეცენზიაში გაატარა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ალეთოლოგიური რეალიზმის თეორიის ერთ-ერთ ძირითად ცნებას — „Merh-als-Sein“ აქვს იგივე მნიშვნელობა. რაც „ქვეფსიქიკურსა“ და „ბიოსფეროს“ დ. უზნაძის ფსიქოლოგიურ კონცეფციაში⁴⁴. ა. ფრანგიშვილი თვლის, რომ დ. უზნაძემ მოგვცა ზემოაღნიშნული ცნების ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაცია, რომ მისთვის „Merh-als-Sein“ სხვა არაფერია, თუ არა „ფსიქიკის პირველადი მთელი“⁴⁵.

ა. ფრანგიშვილის მსჯელობაში ჩვენთვის საინტერესოა ის მომენტი, სადაც აღნიშნულია „ქვეფსიქიკურსა“ და „ბიოსფეროს“ ფსიქიკურობა. მაშასადამე. ავტორის მიხედვით, დ. უზნაძე 1926 წელს ბიოსფერულ სინამდვილეს არსებობის ფორმის მხრივ თვლიდა, მართალია, ახალ სინამდვილედ, მაგრამ მაინც ფსიქიკის სფეროდ, ე. ი. ფსიქიკის ახალ რომელიცადა.

დ. უზნაძის რეცენზიის მასალების გაცნობამ დაგვარწმუნა⁴⁶, რომ დ. უზნაძე 1926 წ. რეცენზიისათვის მოსამზადებელ ჩანაწერებში⁴⁷ არსად არ გამოთქვამს აზრს „ქვეფსიქიკურის“, ანუ „ბიოსფეროს“ გაიგივების

რომელიც გულისხმობს ფსიქო-ფიზიკური სინამდვილის სახით მის წარმოდგენას. იხ. მაგალითად, „Психология установки и кибернетика“, М., 1966, სადაც აღნიშნულია: „...Установка по своей природе—явление психофизическое“, გვ. 151; შეად., მისივე, „Установка и механизм мозга“, Тбилиси, 1971. აქ მითითებულია: „установка—целостное отражение, в которой недифференцированно представлены физиические и психические процессы, она психофизическое целое“, с. 18.

უნდა აღინიშნოს, რომ ი. ბეალავას დ. უზნაძის დახასიათება განწყობისა, რომ „...დგომარეობა (განწყობა. — ვ. კ.) ვერავითარ შემთხვევაში არაფსიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენად ვერ ჩაითვლება“ — ერთ შემთხვევაში, მოყვანილი ჰყავს როგორც იმის საბუთი, რომ განწყობა ფსიქიკურია. იგი წერს: „აქ გარკვევით არის თქმული, რომ განწყობა ფიზიოლოგიური მოვლენა არ არის, იგი ასახავა, ე. ი. ფსიქიკურია“ (იხ. ფსიქოზურ განცდათა ფენომონოლოგია“, თბილისი, 1968, გვ. 49), ხოლო, მეორე შემთხვევაში — იმის არგუმენტად, როგორც ზემოთ დავინახეთ, რომ განწყობა ფსიქოფიზიკური სინამდვილეა.

⁴⁴ იხ. А. С. Прангишвили, Материалы к истории начального периода научных исследований на педагогическом факультете Тбилисского университета (Ш. И. Нущубидзе и Д. Н. Ушадзе). იხ. კრებული: Ш. И. Нущубидзе (к 90 летию со дня рождения), Тб., 1990, с. 43.

⁴⁵ იქვე, გვ. 52.

⁴⁶ დ. უზნაძის რეცენზია ინახება ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში, დ. უზნაძის არქივში.

⁴⁷ არქივში დაცულია როგორც საბოლოო რეცენზია, ისე ამ რეცენზიისათვის მოსამზადებელი ჩანაწერები.

შესახებ ფსიქიკასთან. ამდენად, ალ. ფრანგიშვილის გაგება მცდარია, მას საფუძველი არ მოეპოვება თვითონ დ. უზნაძის ხელნაწერებში. ამ საკითხზე კი ამომწურავ პასუხს იძლევა დ. უზნაძე შემდეგი მსჯელობით: „შემეცნების პროცესში. — წერს იგი, — მნიშვნელობა ერთბაშად ჩნდება: შემეცნება ბიოსფეროში ხდება და ამიტომ ფსიქიკაში მისი შემოქრა უცხადია და ერთბაში. ფსიქიკურიდან იგი არ გამომდინარეობს“. საფუძვლით მარტივი და ადვილად გასაგები აზრის მსვლელობაა: შემეცნება ფსიქიკაში არ ხდება; შემეცნება ხდება ბიოსფეროში. მაშასადამე, ბიოსფერო არაა ფსიქიკა.

მართალია, დ. უზნაძე მიუთითებს. რომ „ჩემი ბიოსფერო ესაა „Mehrlssein“, მაგრამ ეს იგივეობა ეხება ბიოსფეროსა და „Mehrlssein“-ის (იგივე Sosein-ის) სტრუქტურულ ბუნებას და არა მათი არსებობის ფორმას, კერძოდ, რომ ამ გარკვეულობათა მოძრაობა მისი „მთლიანიდან ნაწილებისაკენ და არა პირიქით“. „ჩემი კვლევა — სხვა სფეროში აქეთ მოდის: ბიოსფეროა ასეთი რამ“ — დასძენს იქვე დ. უზნაძე.

შ. ნუცუბიძის Mehrlssein, ანუ Sosein არაა ფსიქიკა, მაშასადამე, ბიოსფეროც არაა ფსიქიკა, თუკი ანალოგიას მტკიცების რაიმე საფუძველი აქვს.

მაშასადამე, დ. უზნაძის განწყობის ცნების შინაარსის ისტორიულმა განვითარებამ ცნობიერებასთან მის დამოკიდებულებაში ასეთი სურათი შოგვცა.

დაწყებული 1923 წლიდან („Impersonalia“) ვიდრე 1949 წლამდე განწყობა ის ახალი და უცნობი არაცნობიერი სონამდვილეა. რომელიც არ თავსდება არც ფსიქიკურისა და არც ფიზიკურის ცნებების ჩარჩოებში.

1949 წლიდან („განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“) განწყობა არაცნობიერი ფსიქიკაა. მაგრამ ეს არაცნობიერი ფსიქიკა თავისი ბუნებით (საფიქრებელია, ფუნქციურადაც) განსხვავებულია არაცნობიერი ფსიქიკის მანამდე არსებული შინაარსისაგან, ვინაიდან ისაა პიროვნების მთლიანობითი მოღუსი და არა კერძოული ფსიქიკური პროცესი.

მაგრამ ისიც არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტულ საფუძვლებში“ განწყობის არსებობის ფორმა სხვაგვარადაცაა წარმოდგენილი. ის, ერთ შემთხვევაში, გააზრებულია ფსიქოფიზიკურ გარკვეულობად, ხოლო მეორე შემთხვევაში — როგორც არაცნობიერი, მაგრამ ისევე არაფსიქიკური ბუნების მქონე ვითარებად.

არც ის შეიძლება მხედველობის არედან გაეუშვათ, რომ „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ (1950 წ.) დ. უზნაძე მსჯელობს ე. წ. ცნობიერი განწყობის (წარმოსახული განწყობის) თაობაზე. მომავალმა კვლევა-ძიებამ უნდა აჩვენოს ამ „წარმოსახული განწყობის ნამდვილი ონტიური ბუნება, გვაქვს თუ არა საკმაო საფუძველი ვილაპარაკოთ ე. წ. ცნობიერი განწყობის შესახებ და რა შინაარსით უნდა იქნეს გამოყენებული „ცნობიერი განწყობის“ ტერმინი-განწყობის ფსიქოლოგიაში⁴⁸.

დადასტურებულია ის ვითარება, რომ 1944-სა და 1947 წლებში დ. უზნაძე გარკვევით მიუთითებდა განწყობის არაფსიქიკურობაზე. „შენიშვნების რვეულის“ ხელნაწერში ის წერდა (1944, II): „...განწყობა ფსიქიკაში პოულობს რეალიზაციას... რომ ფსიქიკას (ცნობიერებას) გარკვეული როლი ეკისრება ქცევის რეალიზაციის პროცესში“ (1947, V): „ფსიქიკა, ანუ ცნობიერი პროცესები მეორადი, ე. ი. გვიანნი წარმოშობისაა... ქცევას წინ უსწრებს არა ფსიქიკა (ცნობიერება), არამედ განწყობა, რომელიც ჯანსაზღვრავს ქცევას. ფსიქიკა გვიანნი წარმოშობისაა...“.

3. როგორ იაზრებს დ. უზნაძე განწყობას? განსხვავებული ასპექტების კათელისწინებით იგი შემდეგნაირად ხასიათდება: „განწყობის სინამდვილესთან ურთიერთდამოკიდებულების პროცესში ვლინდება“. „ცნობიერი ფსიქიკური აქტების კავშირი სინამდვილესთან უშუალო ხასიათისა არაა“. „ფსიქიკურ შინაარსებსა და გარემოს შორის კავშირის განწყობა ამყარებს“. ეს კავშირი განწყობის ფაქტორის მონაწილეობითაა გაშუალებული. განწყობა, როგორც გარკვეულობა, სუბიექტის მთლიან მოდიფიკაციას წარმოადგენს. „განწყობა პირველადი მთლიანი უდიფერენციაციო მდგომარეობაა, რომელშიც სუბიექტისა და ობიექტურის დაპირისპირების საჭიროება ჯერ კიდევ არ განიცდება“. „განწყობა არავითარ შემთხვევაში ჩვენი ცნობიერების შინაარსად არ ჩაითვლება“. განწყობის პოზიტიური როლი ისაა, რომ იგი ცნობიერების ფსიქიკურ შინაარსებზე „გარკვეულ გავლენას ახდენს — განსაზღვრავს, გარკვეული მიმართულებით წარმართავს მას“, „განწყობის გარეშე, საერთოდ, არავითარი დასრულებული, კონკრეტული ფსიქიკური პროცესი არ უნდა არსებობდეს. ცნობიერებამ რომ გარკვეული მიმართულებით დაიწყო მუშაობა, წინასწარ განწყობის აქტივობა უნდა იქნეს აღიარებული, რომელიც მოწოდებულია იმისთვის, რომ ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ამ ცნობიერების მიმართულება წარმართოს“. „როდესაც ცოცხალ ორგანიზმს, ან უკეთ, სუბიექტს, რაიმე გარკვეული

⁴⁸ განწყობისა და ცნობების ურთიერთმიმართების ზოგ მომენტზე მსჯელობას მკითხველი ნახავს ქვემოთ.

მოთხოვნილება უჩნდება, იგი ცდილობს გარესინამდვილესთან — მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციასთან — გარკვეული დამოკიდებულება დაამყაროს, რათა მასში აღძრული მოთხოვნილების მოგვარება განახორციელოს. სინამდვილე, თავის მხრივ, როგორც აქტუალურ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია, უშუალო ზემოქმედებას ახდენს არა ცალკე ფსიქიკურის ან ფიზიოლოგიური ხასიათის პროცესებზე, რომლებიც ამ მოთხოვნილების მატარებელ ცოცხალ ორგანიზმში მიმდინარეობენ, არამედ ცოცხალ ორგანიზმზე მთლიანად, ქცევის სუბიექტზე, რომელშიც იგი — ეს სინამდვილე შესატყვის მთლიანობით ეფექტს იწვევს. ეს ეფექტი შეიძლება სინამდვილის, როგორც აქტუალური მოთხოვნილების სიტუაციის, მხოლოდ ერთგვარ მთლიანობით, ს უ ბ ი ე ქ ტ ი ა ს ე უ ლ ასახვას წარმოადგენს — ასახვას, რომელიც გაგებული უნდა იყოს, როგორც წინა პირობა და გეზი სუბიექტის მიერ გასაშლელი ქცევისა, როგორც განწყობა, რომელიც ქცევას სინამდვილის ასახვის კალაპოტში აყენებს“. „ქცევა, როდესაც და სადაც კი უნდა აღმოცენდეს, გარე სინამდვილის ზემოქმედებით განისაზღვრება — არა უშუალოდ, არამედ — და ეს უპირველეს რიგში უნდა გვახსოვდეს — გაშუალებულიად, სახელდობრ, სუბიექტის ქცევაში მისი მთლიანობითი ასახვის, სუბიექტის ქცევის განწყობის შუალობით“. „განწყობის სახით სინამდვილის თავისებური ასახვის ახალ სფეროსთან გვაქვს საქმე“⁴⁹.

განწყობა არაა ცნობიერების შინაარსი, იგი არაა ცნობიერი მოვლენა. განწყობა, როგორც „სინამდვილის ახალი სფერო“, არაა ცნობიერი გარკვეულობა, მაგრამ ამის აღნიშვნა არაა ჯაკმარისი მისი ონტოლოგიური ბუნების ცხადყოფისათვის. დ. უზნაძემ, როგორც აღნიშნა, 1949 წლიდან განწყობა ფსიქიკურ სინამდვილედ წარმოადგინა. იგი შემდეგნაირად მსჯელობს: „რომ მოხერხდებოდეს არა ცნობიერი ცნების განთავისუფლება ცნობიერი ცხოვრებისათვის ჩვეული ფსიქიკური შინაარსისაგან, რომ მოხერხდებოდეს მისთვის უფრო შესაფერისი შინაარსის მოძებნა, რომელიც არსებითად არ იქნებოდა რადიკალურად მოწყვეტილი ფსიქიკასთან კავშირს, მაშინ ხელთ გვექნებოდა იარაღი, რომელიც მოგვცემდა საშუალებას უფრო ღრმად ჩავწვდომოდით საქმის ნამდვილ ვითარებას“. დ. უზნაძე აღასტურებს, რომ „მოდგრება არა ცნობიერის შესახებ, არსებითად, ადამიანის ფსიქიკური ცხოვრების სწორ წარმოდგენას ემყარება, რამდენადაც მართებულად უსვამს ხაზს, რომ ცნობიერი პროცესები სრულიადაც არ ამოწურავენ ფსიქიკის მთელ შინაარსს. მაშასადამე, აუცილებელი ხდე-

⁴⁹ ციტატები მოყვანილია „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლებიდან“, — ფსიქოლოგია, ტ. VI, თბილისი, 1949.

ბავცნოთ არსებობა ისეთი პროცესებისაც, რომელნიც, ასე ვთქვათ, ცნობიერების გარეშე მიმდინარეობენ და არსებითად მთელ მის მოძრაობას განსაზღვრავენ". „განწყობის ცნება ...მშვენიერად უდგება ამ მოთხოვნილებას. ამ შემთხვევაში ჩნდება აზრი, რომ არაცნობიერის ცნება უკუგდებულ უნდა იქნეს და მის ნაცვლად პოზიტიური შინაარსის მქონე ცნება, სახელდობრ, განწყობის ცნება იქნეს შემოღებული“⁵⁰.

დ. უზნაძის თეზისი — „არაცნობიერის ცნება ზედმეტი ცნებაა“ — ნიშნავს ისეთი არაცნობიერის უკუგდებას, სადაც ნაგულისხმევია ფსიქიკური შინაარსების (განცდების), ცნობიერების გარეშე. არაცნობიერად არსებობა. ასეთი არაცნობიერი მიუღებელია, ზედმეტია. ხოლო მაშინ, როცა არაცნობიერში იგულისხმება სხვა შინაარსი. კერძოდ, ასეთი ფსიქიკური პროცესი თუ მდგომარეობა, რომელსაც უნდა ეწოდოს განწყობა და რომელიც არაფრით არაპგავს ცნობიერების ფსიქიკურ შინაარსებს, მაშინ ასეთი შინაარსის მქონე არაცნობიერის ცნება მისაღებია.

მაშასადამე, აქ ერთმანეთს უპირისპირდება არა არაცნობიერის ორი მოდელი: ფსიქიკური არაცნობიერი და არაფსიქიკური არაცნობიერი, არამედ ფსიქიკური არაცნობიერის ორი შინაარსი, ორი რომელიც: არაცნობიერი ფსიქიკა, როგორც „ცნობიერი ცხოვრებისათვის ჩვეულებრივი ფსიქიკური შინაარსები“ და არაცნობიერი ფსიქიკა, როგორც განწყობა — „პიროვნების მთლიანი მოდიფიკაცია“.

საკითხის ამგვარი დაყენება ცალკე მოითხოვს დასაბუთებას: რასაფუძველი არსებობს იმისათვის, რომ პიროვნების მთლიანი მოდიფიკაცია აუცილებლად ჩაითვალოს ფსიქიკად?

4. როგორ საბუთდება განწყობის ფსიქიკურობა? ხაზი უნდა გაესვას იმ ვითარებას, რომ დ. უზნაძე არაცნობიერი ფსიქიკის ფილოსოფიურ პრობლემას ფილოსოფიური თვალსაზრისის მომარჯვებით წყვეტს. მისთვის ამოსავალია განვითარების კატეგორია. ფსიქიკის განვითარებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ ორი მნიშვნელობით. ერთ შემთხვევაში საკითხი ისმის პირველადი და მარტივი ცნობიერი ფსიქიკის შინაარსიდან უფრო მაღლისა და რთული ცნობიერი ფსიქიკური პროცესებისა და შინაარსების მიღების შესახებ, როგორც ონტოგენეზის, ისე ფილოგენეზის ასპექტით. ე. ი. „ლაპარაკია ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების შემდგომ განვითარებაზე“. მეორე შემთხვევაში განვითარების საკითხი საერთოდ უკავშირდება ცნობიერი ფსიქიკის გენეზისის გააზრებას, იმის ძიებას, თუ „განვითარების რა საფეხურები უსწრებენ

⁵⁰ ციტატები მოყვანილია „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლებიდან“. — ფსიქოლოგია, ტ. VI, თბილისი, 1949.

წინ ამ ცნობიერი პროცესების აღმოცენებას, როგორ მზადდება მათი წარმოშევა და აქტიურ მდგომარეობაში გადასვლა“, ე. ი. აქ ლაპარაკია ცნობიერი ფსიქიკის, როგორც ასეთის „წინა ისტორიაზე“. განწყობის ფსიქოლოგია არ უარყოფს და ვერც უარყოფს ფსიქიკის განვითარების პირველ გაგებას, იგი მას არ ეხება. განწყობის ფსიქოლოგია თავის დამსახურებად სახავს ცნობიერი ფსიქიკის წინა საფეხურის — რომელიც უნდა წარმოადგენდეს არაცნობიერ ფსიქიკას — არსებობის შესახებ საკითხის დასმას და მის პოზიტიურად გადაჭრას. ფსიქიკის იმ საფეხურს, რომელიცაა ფსიქიკის განვითარების ცნობიერამდელი საფეხური, ეწოდება განწყობა. დ. უზნაძე ასე მსჯელობს: „თუ ადამიანის ფსიქიკას შევხედავთ განვითარების თვალსაზრისით, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ ჩვენი ფსიქიკური პროცესები — შემეცნების, გრძნობებისა და ნებისყოფის აქტები — სხვას არაფერს წარმოადგენენ, თუ არა განვითარების სახეებით განსაზღვრულ პროდუქტებს. რომ მათ შეეძლოთ აღმოცენებულიყვნენ ან გამომუშავებულიყვნენ როგორც ასეთები მხოლოდ საკმაოდ ხანგრძლივი ევოლუციური გზის გავლის შედეგად. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ განვითარების პროცესი სრულიადაც არ წარმოადგენს განვითარებადი პროცესის მხოლოდ რაოდენობრივ ზრდას; ჩვენ ვიცით, რომ ის თავის თავში მოიცავს თვისობრივ ცვლილებათა საფეხურებსაც. მაშასადამე, როცა ისმის საკითხი ფსიქიკის განვითარების შესახებ, ჩვენ არ გაგვაჩნია საფუძველი ჩავთვალოთ, რომ მისი თანამედროვე ფორმები არიან ფორმები, რომლებიც არ ექვემდებარებიან რალატინაირ თვისობრივ ცვლილებებს. ჩვენ უნდა დავუშვათ, რომ ჩვენმა ფსიქიკამ გაიარა ცვლილებათა გრძელი გზა, სანამ ის ჩამოყალიბდებოდა შემეცნებაში, გრძნობისა და ნებისყოფის თანამედროვე ფორმებად, რომ მას გააჩნია თავისი გამოვლენის საწყისი ფორმებიც, რომლებიც წინ უსწრებენ მის თანამედროვე ფორმებს“⁵¹. მაშასადამე, საკითხი ეხება ფსიქიკური ცხოვრების ორ განსხვავებულ სფეროს, რომელთაგანაც თითოეული წარმოადგენს ფსიქიკის განვითარების განსაკუთრებულ დამოუკიდებელ საფეხურსა და სპეციფიკურ თავისებურებათა მატარებელია⁵².

დ. უზნაძის მიხედვით, განწყობის, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის, ცნება უპირისპირდება არაცნობიერი ფსიქიკის იმ გაგებას, რომელიც გავრცელებულია ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში, კერძოდ კი მოცემულია არაცნობიერის ფსიქოლოგიაში, ანუ სიღრმის ფსიქოლო-

⁵¹ Д. Н. У з н а д з е, Основные положения теории установки—წიგნში: „Экспериментальные основы психологии установки“, Тбилиси, 1961, с. 167,

⁵² Экспериментальные исследования по психологии установки, Тбилиси, 1958, 1958, с. 30,

გიაში. „არაცნობიერის ფსიქოლოგია, დ. უზნაძის აზრით, ფსიქიკის არაცნობიერ მდგომარეობას მხოლოდ უარყოფითად, ე. ი. მხოლოდ როგორც ცნობიერებას მოკლებული, როგორც არა ცნობიერ მდგომარეობას განსაზღვრავს. დადებითი დახასიათებისათვის მას არაფერი გააჩნია: იგი მას მხოლოდ როგორც არაცნობიერს სახავს, რომელიც იქცევა თუ არა ცნობიერ ფსიქიკურ შინაარსად, ჩვეულებრივი ცნობიერი განცდების სახით გვევლინება. არაცნობიერის ფსიქოლოგია არაცნობიერს მხოლოდ უარყოფითად აღნიშნავს — მხოლოდ როგორც არა ცნობიერს... არაცნობიერი პროცესი ფსიქიკის განვითარების საფეხურს როდი წარმოადგენს, საფეხურს, რომელიც წინ უსწრებს და ამზადებს ცნობიერი ფსიქიკური განცდების აღმოცენებას. არაცნობიერი, ისე როგორც ცნობიერიც — ორივე განვითარების ერთ-სა და იმავე დონის წარმომადგენლად შეიძლება ჩაითვლოს, ხოლო განვითარების განსხვავებული საფეხურების წარმომადგენლებად ისინი ვერ გამოდგებიან“⁵³.

კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიური თეორიების (ზ. ფროიდის „ფსიქოანალიზი“, კ. გ. იუნგის „ანალიზური ფსიქოლოგია“, ა. ადლერის „ინდივიდუალფსიქოლოგია“) ანალიზმა აჩვენა, რომ არაცნობიერი ფსიქიკა აქ ოთხი შინაარსითაა წარმოდგენილი. 1. ფსიქიკური ენერგია, 2. შეუმეცნებელი ვითარება, 3. უცნობი ფსიქიკური პროცესი, 4. ფსიქიკური შინაარსების არაგანცდადი მდგომარეობა⁵⁴. დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიაში განწყობა გაგებულია არაცნობიერ ფსიქიკად, მაგრამ როგორც ჩანს, განწყობის კატეგორია აღნიშნულ შინაარსებს გამოირიცხავს.

1956 წელს ფსიქოანალიტიკოსების ჟურნალ „Psyche“-ს დეკემბრის ნომერში გამოქვეყნდა ვ. ლაკერის სტატია „ფსიქოანალიზი საბჭოთა პერსპექტივაში“, სადაც ვკითხულობთ: „მიუხედავად ორთოდოქსალური სკოლის გაფრთხილებისა, დ. უზნაძემ და მისმა მიმდევრებმა ფაქტიურად გადაიღეს ფროიდის მოძღვრება არაცნობიერის შესახებ“⁵⁵. როგორც ვხედავთ, ამ მსჯელობაში, თითქოს, ფსიქოანალიზური თეორიისა და დ. უზნაძის განწყობის თეორიის ცნება არაცნობიერისა იგივეობრივია, არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ვინაიდან

⁵³ დ. უზნაძე. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, — ფსიქოლოგია. ტ. VI. თბილისი, 1949, გვ. 6.

⁵⁴ იხ. ე. კაკაბაძე, სიღრმის ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები, თბილისი 1979; В. Л. Какабадзе. Теоретические проблемы глубинной психологии. Тбилиси, 1982.

⁵⁵ Walter Lequeur, Psychoanalyse in sowjetischer Perspektive, Psyche, 1956, 9, Heft. 591 (სტატია ინგლისურიდანაა თარგმნილი).

დ. უზნაძეს, თურმე, არაცნობიერის ცნება უბრალოდ გადმოუღია ფსიქოანალიზისაგან. ამ საკითხთან დაკავშირებით საგანგებო მსჯელობა უნდა გადავდოთ სხვა დროისათვის, სადაც განსაკუთრებით მიექცევა ყურადღება სიღრმის ფსიქოლოგიასთან დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიის მიმართების საკითხს. ამჟამად კი აღვნიშნავთ არა მხოლოდ განსხვავების, არამედ დაპირისპირების ძირითადსა და პრინციპულ მომენტებს.

ზ. ფროიდის თეორია „ფსიქოანალიზი“ სიღრმის ფსიქოლოგიაა, რომელიც ამოცანად ისახავს სავარაუდო არაცნობიერი ფსიქიკის შეშეცნებას. დ. უზნაძის განწყობის თეორია პიროვნების ფსიქოლოგიაა, რომლის საბოლოო მიზანი პიროვნების გაგებაა. მართალია, დ. უზნაძე განწყობის ცნების ისტორიული განვითარების პროცესში განწყობის არაცნობიერ გარკვეულობას სხვადასხვა ონტოლოგიურ დახასიათებას აძლევდა: ის იყო არაფსიქიკური. ფსიქოფიზიკური, ფსიქიკური, მაგრამ განწყობა, როგორც არაცნობიერი გარკვეულობა ყოველთვის განსხვავდებოდა არაცნობიერი ფსიქიკის ფსიქოანალიზური (საერთოდ სიღრმის ფსიქოლოგიური) გაგებისაგან. ამდენად დ. უზნაძემ ზ. ფროიდის მოძღვრება არაცნობიერის შესახებ კი არ გადმოიღო, არამედ ის გახადა ანალიზისა და მკაცრი კრიტიკის საგნად. ამავე დროს აჩვენა, რომ სიღრმის ფსიქოლოგიის ცნება არაცნობიერი ფსიქიკისა სრულიად დაუსაბუთებელია და ყოვლად მიუღებელი მეცნიერული ფსიქოლოგიისათვის (აქი თვითონ ზ. ფროიდი არაცნობიერი ფსიქიკის ფსიქოანალიზურ გაგებას მხოლოდ ვ ა რ ა უ დ ა დ თვლიდა!).

ფსიქოანალიზში არაცნობიერი ფსიქიკა ონტიურად იგივე ცნობიერი ფსიქიკაა, დ. უზნაძის განწყობა კი შინაარსობრივად ახალი გარკვეულობაა, იგი ისტორიულ კრილში ცნობიერი ფსიქიკის აღმოცენების წინა საფეხურია, იგი რეალური სინამდვილის ასახვაა, გადმოტანა სუბიექტში და პიროვნების მოდუსად ხასიათდება და ა. შ. ფსიქოანალიზში არაცნობიერი ფსიქიკა ანტაგონისტურ დამოკიდებულებაშია ცნობიერებისადმი, განწყობის ფსიქოლოგიაში არაცნობიერი და ცნობიერი ფსიქიკები თანამშრომლობენ, სინერგეტიკურ მიმართებას ქმნიან⁵⁶.

ფსიქიკის მიმართ განვითარების კატეგორიის გამოყენება რომ საფუძველს იძლევა სწორედ არაცნობიერი ფსიქიკის სახით იქნეს გაზრებული ცნობიერი ფსიქიკის წინასაფხურის დაშვება, ამას ადასტურებს, დ. უზნაძის გაგებით, ვ. ი. ლენინის მიერ წიგნში „მატერია-

⁵⁶ სხვადასხვა ასპექტით ამ საკითხებთან დაკავშირებით მკითხველი საინტერესო მსჯელობებს ნახავს: ი. ბეღაღას, შ. ჩხარტიშვილის, ა. შეროზის, შ. ნალირაშვილის ნაშრომებში.

ლიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“ განვითარებული აზრი შეგრძნებისა და მატერიის ურთიერთკავშირის შესახებ. ვ. ი. ლენინი წერს: „ნათლად გამოხატული ფორმით შეგრძნება მხოლოდ მატერიის უმაღლეს ფორმებთან (ორგანულ მატერიასთან) არის დაკავშირებული, და „თვით მატერიის შენობის საძირკველში“ შეიძლება მხოლოდ ვიგულისხმოთ უნარის არსებობა, რომელიც შეგრძნებას ჰგავს“⁵⁷. როგორ უნდა იქნეს წარმოდგენილი ეს უნარი, რომელიც შეგრძნებას ჰგავს? რა უნდა იგულისხმებოდეს შეგრძნების მსგავს უნარში?

დ. უზნაძე სამართლიანად მიუთითებს, რომ ვ. ი. ლენინთან „შეგრძნება“ იხმარება ფართო აზრით, „აზროვნების“ „ცნობიერების“ მნიშვნელობით. მაშასადამე, შეგრძნების მსგავსი ეს არის იგივე აზროვნებისა თუ ცნობიერების მსგავსი. აქ იგულისხმება საერთოდ ფსიქიკური, ფსიქიკურის მსგავსი რაღაც. დ. უზნაძე წერს: „ის, ასე ვთქვათ ფსიქიკური თუ ფსიქიკურის მსგავსი რაღაც, მატერიის საფუძველში რომ უნდა ვიგულოთ, ყველა ამ ფსიქიკური ფაქტის მსგავსია, მაგრამ სწორედ ამიტომ სრულიად არც ერთ მათგანს არ ემთხვევა. შეგრძნება ამ შემთხვევაში რაღაც პროცესია, რომელიც „ცნობიერის, აზროვნების, შეგრძნების მსგავსი“ კია, მაგრამ ნამდვილად არც ერთი მათგანი არ არის“. „ამრიგად, ლენინი ამ შემთხვევაში პირდაპირ მიუთითებს, რომ ფსიქიკა არა მარტო ცნობიერ პროცესებს („ცნობიერებას“, აზროვნებას, შეგრძნებას) შეიცავს, არამედ განვითარების უფრო მარტივ წინასაფხურებსაც“⁵⁸. განწყობა სწორედ „ფსიქიკის ეს ადრეული საფეხურია“; ამიტომ, რომ განწყობის შემთხვევაში „სინამდვილის უდავოდ ახალ სფეროსთან გვაქვს საქმე“.

დ. უზნაძე განწყობის არაცნობიერი ფსიქიკურობის დასაბუთებისათვის მიმართავს ფილოსოფიური წანამძღვარების გამოყენებას, კერძოდ, განვითარების ცნების მომარჯვებით ის ცდილობს ცნობიერი ფსიქიკის სავარაუდო წინა, ან როგორც თვითონ უწოდებს, ადრეული საფეხურის — არაცნობიერი ფსიქიკის — არსებობის გამართლებას⁵⁹. განწყობის ფსიქოლოგიაში მოპოვებული მნიშვნელოვანი ექსპერიმენტული შედეგები, რომლებიც წარმოადგენენ განწყობის, ანუ „ინდი-

57 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 14, თბილისი, 1950, გვ. 43.

58 დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, ფსიქოლოგია, ტ. VI, თბილისი, 1949, გვ. 8. -

59 დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტულ საფუძვლებში მხოლოდ ერთსელ მიუთითებს: „ჩვენ უნდა ვცნოთ, როგორც ეს ჩვენი ცდებიდან ჩანს უდავოდ, რომ გარდა ცნობიერი ფსიქიკურა პროცესებისა, „ცნობიერების გარეშენიც“ არსებობენ...“. — შრომები, ტ. VI, თბილისი, 1977, გვ. 43. ავტორის ლოგიკური საფუძველი არ გააჩნია მხოლოდ ემპირიაზე დაყრდნობით ამ დებულებას წამოყენებისა.

ვიდის საერთო მდგომარეობის“ აქტივობის გამოვლენის სპეციფიკურ თავისებურებებზე მითითებას, თვითონ პირდაპირ კი არ ასაბუთებენ განწყობის ფსიქიკურობას, — ვინაიდან არაცნობიერი ფსიქიკის ონტოლოგიური პრობლემის ემპირიული გადაწყვეტის შესაძლებლობა გამოირიცხულია — არამედ თეორიული მოსაზრებებიდან გამომდინარე ისინი კვალიფიკირებულნი არიან როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის, ანუ განწყობის აქტივობის პროდუქტები⁶⁰.

დ. უზნაძის ნაშრომში ექსპერიმენტული შედეგების ინტერპრეტაციას წინ უძღვის თეორიული მსჯელობა განწყობის, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის, შესაძლო არსებობის შესახებ. უკვე არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის შეწყნარების შემდეგ იძლევა ავტორი ექსპერიმენტული მასალის ანალიზს და მიღებულ შედეგებს იხილავს, როგორც წინასწარ თეორიული მოსაზრებით დაშვებული არაცნობიერი ფსიქიკის მოქმედების შედეგებს.

აღნიშნული ვითარების გაუთვალისწინებლობა ბადებს გაუგებრობებს. ერთ-ერთი ასეთია იმის მტკიცება, თითქოს დ. უზნაძეს ფაქტებით, ექსპერიმენტულად დაესაბუთებინოს არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობა. მაგალითად, თვლიან, რომ ფაქტიური ვითარებანი დადასტურებული ექსპერიმენტულად, სახელობრ, განწყობის პ რ ი ნ ც ი პ უ ლ ი ა რ ა ც ნ ო ბ ი ე რ ო ბ ა და განწყობის ც ე ნ ტ რ ა ლ უ რ ი წ ა რ მ ო შ ო ბ ა, პირდაპირი საბუთია განწყობის არაცნობიერი ფსიკიკურობისა⁶¹.

ძნელი არ უნდა იყოს იმის დანახვა, რომ ექსპერიმენტულად დადაგენილი ფაქტიური ვითარებანი უშუალოდ ვერ ასაბუთებენ განწყობის ა რ ა ც ნ ო ბ ი ე რ (არაგანცდად) ფ ს ი ქ ი კ უ რ ო ბ ა ს. აღნიშნული ფაქტიური გარკვეულობანი თვითონ აყენებენ პრობლემას მათი არსებობის ბუნების თაობაზე. შეცდომაა, როცა წინდაწინვე გადაჭრი-

⁶⁰ ამიტომ, რომ ერთი და იგივე ექსპერიმენტული შედეგი, მაგალითად, კრიტიკულ ცდაში ცდისპირის მიერ ტოლი ბურთების არატოლად აღქმა განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს ექვემდებარება. განწყობის ფსიქოლოგია თუ მას თვლის გამოწვეულად განწყობით (არაცნობიერი ფსიქიკით), სხვანი იგივე ეფექტს მიაწერენ ფიზიოლოგიური საფუძვლის მოქმედებას. ეს იმიტომ ხდება, რომ თვითონ ეფექტში (ტოლი ბურთების არატოლად აღქმაში) არ ჩანს მისი გამოწვევი უშუალო მიზეზები. იხ. დისკუსიის მასალები განწყობის შესახებ, — Вопросы психологии, 1955, № 6. ბ. ტეპლოვი, პ. ანოხინი, ე. სოკოლოვი, ე. კოლბანოვსკი კრიტიკული ცდის შედეგების საფუძვლად აღიარებენ ფიზიოლოგიურ ვითარებას. შეად. ფ. ვ. ბასინის გაგება განწყობისა, როგორც ფიზიოლოგიურისა. იხ. შპი „Проблема бессознательного“ М., 1968, с. 224.

⁶¹ იხ. А. Е. Шейнман, К проблеме сознания и бессознательного психического, т. I, Тбилиси, 1969, с. 338—344.

ლად მიიჩნევენ მას, რაც გადაჭრას მოითხოვს. საიდან ვიცით, რომ ის, რაც ცენტრალურია და არა ცნობიერი აუცილებლად ფსიქიკაა და არა სხვა რამე?⁶²

ერთი მხრით, მტკიცება, რომ არაცნობიერი (განცდის გარეშე არსებული) ფსიქიკის პრობლემა ექსპერიმენტულია, არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის არსებობა შეიძლება დასაბუთდეს „ემპირიული არგუმენტით“, „ემპირიულად ვერიფიცირებადი არგუმენტით“⁶³, და ამავე დროს მითითება-განმარტება, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის დასაბუთების საქმეში ემპირიული არგუმენტი, ექსპერიმენტი პირდაპირ ვერ აჩვენებს არაცნობიერ ფსიქიკას, გამოორიცხავს „პირდაპირ დაკვირვებას“, არ იძლევა „უშუალო ცოდნას“ ობიექტზე, ამიტომ ფაქტიური ვითარება მოითხოვს „ინტერპრეტაციას“ (ე. წ. „დამატებითობის პრინციპის“ გამოყენებას)⁶⁴ — ერთმანეთს უპირისპირდებიან და გამოორიცხავენ. თუკი ექსპერიმენტი პირდაპირ ვერ გვიჩვენებს არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის არსებობას, მაშინ მასზე (ექსპერიმენტზე) უარი უნდა განვაცხადოთ, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის ფაქტიურ დამადასტურებელზე; უნდა ვალიაროთ, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა არ ყოფილა ექსპერიმენტული საშუალებით გადაწყვეტილი, ემპირიული⁶⁵.

5. არის განწყობის არაცნობიერი ფსიქიკურიობის დასაბუთების სხვა ცდებიც. როგორც აღინიშნა, არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის გადაწყვეტის სწორ მეთოდო-

⁶² თითქოსდა წინააღმდეგობაში დაიჭირეს ბ. ტეპლოვი, რომელიც იცავს აზრს — ის, რასაც ეწოდება განწყობის ფაქტი, ცენტრალური მიზეზითაა გამოწვეული, მაგრამ დასაბუთებას მოითხოვს ცენტრალური მიზეზის ფსიქიკურობა. ბ. ტეპლოვის მარტებულ პოზიციას ა. შეროზია ასე აფასებს: ვინაიდან ტეპლოვი ფაქტიური ვითარების ცენტრალურობაზე ლაპარაკობს, მას მიუღია კიდევაც მისი ფსიქიკურობაო. ნამდვილად კი მოჩვენებითი წინააღმდეგობის საფუძველია ორი ტერმინის ცენტრალურობისა და ფსიქიკურობის — არამართებული გაიგივება: იხ. ა. შეროზიას მითითებული ნაშრომი, გვ. 183—184.

⁶³ ბ. ტეპლოვის მოსაზრება დაბეჭდილია „განწყობის თეორიაზე დისკუსიის მასალებში.“ Вопросы психологии, 1955, № 6, с. 76.

⁶⁴ А. Е. Шеро́зия, К проблеме сознания бессознательного психического, ტ. I, გვ. 364.

⁶⁵ იქვე, გვ. 366, 372, 378.

⁶⁶ საკვირველია, მაგრამ ფაქტია, რომ ბევრს განწყობის ფსიქოლოგიაში მიღებული ექსპერიმენტული შედეგები ჰგონია, რომ წარმოადგენენ განწყობის ფსიქიკურობის დამადასტურებელ ფაქტებს. იხ., მაგალითად, „მაცნე“. ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1980, № 3, გვ. 102—103. განწყობის არაცნობიერ (არაგანცდად) ფსიქიკად გააზრება მხოლოდ თეორიული წინამძღვრებიდანაა გამომდინარე. ასე ესმოდა ეს საკითხი დ. უზნაძეს და ამ საკითხის ასეთ გადაჭრაში დ. უზნაძე აბსოლუტურად მართალია.

ლოგიურ გზად თეორიული არგუმენტაცია უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც პრობლემა ფილოსოფიურ, არაემპირიულ ასპექტს განეკუთვნება. განწყობის ფსიქოლოგიურ სკოლაში ამ მხრივ არის გარკვეული ცდები განწყობის, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის, დასაბუთებისა.

შ. ჩხარტიშვილი⁶⁶ სვამს საკითხს განწყობის ე. წ. „ნივთიერი ბუნების ანუ საშენი მასალის“ შესახებ, რომელიც ფიქრობს გადაწყვეტს განწყობის გარკვეული ონტოლოგიური კატეგორიისადმი მიკუთვნების საკითხს. აღნიშნული საკითხის გარკვევამდე კი ძნელი ხდება განწყობის, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკური რეალობის ბოლომდე გააზრება. ავტორი აღნიშნავს, რომ დ. უზნაძე თავიდან განწყობას თვლიდა ბიოლოგიური რიგის მოვლენად, ხოლო ბოლო წლებში განწყობა წარმოადგინა ფსიქიკურად, არ მოუცია რა ამ თეზისის სპეციალური დასაბუთება, ამიტომ უნდა გაეცეს პასუხი კითხვას: როგორაა შესაძლებელი განწყობა, რომელიც არაერთარ შემთხვევაში არათსიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენას არ წარმოადგენს? იგი ორი — ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური — კომპონენტისაგანაა აგებული, თუ აუცილებელია მისი ბუნება როგორმე სხვანაირად იქნეს გააზრებული?

ავტორის მიხედვით, ის უპირატესობა, რომელიც გააჩნია განწყობის ცნებას არაცნობიერი სინამდვილის ყველა სხვა კონცეფციასთან შედარებით, შემდგომში მდგომარეობს: განწყობის ცნებაში წარმოდგენილია ახალი და მდიდარი პოზიტიური შინაარსის მქონე სინამდვილე, რომელიც გასაგებს ხდის ცნობიერების პროცესების მიმდინარეობას. განწყობის ტერმინით აღნიშნული სინამდვილე არსებითად განსხვავდება, ერთი მხრივ, ფიზიოლოგიურ-მექანიკური მოვლენებისაგან, ხოლო, მეორე მხრივ, იმ ფსიქიკური პროცესებისაგან (წარმოდგენა, აზროვნება, მისწრაფება), რომელიც ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი არსებობა მიეწერებათ და არაცნობიერი ფსიქიკის ერთადერთ შინაარსად ითვლებიან.

განწყობის ფსიქოლოგია ცნობიერებას განიხილავს იმ მთლიან პიროვნულ სტრუქტურაში, რომელშიაც ის ჩნდება. ფუნქციობს. განწყობაში ასახულია გაუცნობიერებლად პიროვნების შინაგანი სამყარო და იმ ობიექტური სინამდვილის თავისებურებაც, რომელიც მოცემულ მომენტში პიროვნების ქცევის სიტუაციას წარმოადგენს. როდის რა უნდა გაცნობიერდეს, ამას უჩვენებს განწყობის რეალიზაციის პროცესი — ქცევის მიმდინარეობა.

⁶⁶ Ш. Н. Ч х а р т и ш в и л и, Проблема бессознательного в советской психологии, Тбилиси, 1966; იხ. მისვე, К вопросу об онтологической природе бессознательного,—Бессознательное, т. I, Тбилиси, 1978, с. 95—110.

თუ განწყობა გამოცხადდება წმინდა ფიზიოლოგიურ, ანდა წმინდა ფსიქიკურ პროცესად, მაშინ აღმოჩენდებით სიძნელის წინაშე — ამგვარად მოაზრებული ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური პროცესები ერთმანეთთან რეალურ ურთიერთობაში ვერ მოიყვანება, რადგანაც ისინი შინაგანი ბუნებით თანაზიარნი არ არიან, გამორიცხავენ ერთმანეთს. ამ თვალსაზრისზე დგომამ არ შეიძლება არ მიგვიყვანოს ფსიქოფიზიკური პარალელიზმის მანკიერი იდეის აღიარებამდე.

განწყობის გაგებას წმინდა ფსიქიკურ გარკვეულობად ახლავს სხვა სიძნელეებიც. საკითხი ისმის სამი ფენის — ფიზიოლოგიურის, არა-ცნობიერი ფსიქიკისა (განწყობის) და ცნობიერი ფსიქიკის — ურთიერთმიმართების შესახებ. მათ შორის კაუზალური ურთიერთობის დაშვების შემთხვევაში იძულებული ვიქნებით ფსიქიკას მივაწეროთ სუბსტაციონურობის ბუნება, რაც იმისთვისაა საჭირო, რომ იყოს დამოუკიდებელი რგოლი მოვლენათა მიზეზობრივი მიმდინარეობის ჯაჭვში. ფსიქიკის სუბსტანციური გაგება კი, როგორც ცნობილია. შეუთავსებელია მატერიალისტურ მსოფლმხედველობასთან.

მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ განწყობას მიეწერება არა მარტო ცნობიერი პროცესების მიმდინარეობის განსაზღვრა, არამედ პრაქტიკული მოქმედების თავისებურებათა განპირობებულობაც. პრაქტიკული მოქმედება გულისხმობს მოტორული აპარატის აქტივობას, რომელიც არ შეიძლება გამოწვეული იყოს წმინდა ფსიქიკური ფენიდან. ქცევა, აღებული თავის მთლიანობაში, ისეთი ბუნებისაა, რომ არ შეიძლება გამოყვანილი იქნეს წმინდა ფსიქიკური ფაქტიდან. ვერ ვიტყვით, რომ ქცევის ფსიქოლოგიურ მხარეს ქმნის განწყობა, ხოლო ფიზიკურს — სხვა ფაქტორი, რადგანაც ასეთი გაგება გამოირიცხება ქცევის მთლიანობითი ბუნების გათვალისწინებით. რომელიც არ შეიძლება ემყარებოდეს ორ ერთმანეთის მიმართ ჰეტეროგენულ მოვლენას.

დ. უზნაძის განწყობის კონცეფცია საქმის ვითარებას სხვაგვარად წარმოგვიდგენს. ავტორის მიხედვით, „ადამიანი. როგორც მთელი, ფსიქიკისა და სხეულის, ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის ჯამს როდი წარმოადგენს, მათ შინაერთს, ასე ვთქვათ, ფსიქოფიზიკურ არსებას, არამედ დამოუკიდებელს თავისებურ რეალობას, რომელსაც თავის სპეციფიკური რომელობა და თავისი სპეციფიკური კანონზომიერება აქვს. და აი, როდესაც სუბიექტზე სინამდვილე მოქმედებს, იგი, როგორც მთლიანი, უპასუხებს მას, როგორც ეს სპეციფიკური, ეს თავისებური რეალობა, რომელიც წინ უსწრებს კერძოულს ფსიქიკურსა და ფიზიოლოგიურს და მათზე არ დაიყვანება“; „სინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში პირველ რიგში სუბიექტში, როგორც მთელში,

ზნდება გარკვეული ცვლილება და არა მის ფსიქიკაში ან ქცევის აქტებში საზოგადოდ“. ეს მთლიანობითი ცვლილება, მისი ბუნება და მიმდინარეობა იმდენად სპეციფიკურია, რომ მის შესასწავლად არც ფსიქიკურის ჩვეულებრივი ცნებები და კანონზომიერებები გამოდგება და არც ფიზიოლოგიურის⁶⁷.

როგორ უნდა იქნეს გაგებული დ. უზნაძის ზემოაღნიშნული მოსაზრება? შ. ჩხარტიშვილი თვლის, რომ პიროვნება, როგორც ქცევის სუბიექტი, არის ფსიქიკის სუბიექტიც, რამდენადაც ყოველი ფსიქიკური ფაქტი წარმოადგენს ქცევის აქტს. პიროვნების სუბსტრატს წარმოადგენს უმაღლესად ორგანიზებული მატერია, რომელიც არ შეიძლება დაყვანილი იქნეს მხოლოდ ტვინის ქერქზე, უმაღლეს ნერვულ მოქმედებაზე, მით უფრო, თუკი ნერვული სისტემის ცნებაში იგულისხმება მექანიკური პროცესები, ფიზიოლოგიური მექანიზმები.

„ნივთიერი“ ბუნება განწყობისა, მისი „საშენი მასალა“ არის პირველადი მთლიანობა, ფსიქოფიზიკურად დაუნაწევრებელი მოვლენა რეალურ მიმდინარეობაში. ეს ის პირველი მთლიანობაა, რომელსაც ი. ვ. პავლოვი ფსიქიკურის ტერმინით აღნიშნავდა და თავის რეალურ მიმდინარეობაში ფსიქოფიზიკურად გაუნაწევრებელ მოვლენად თვლიდა. განწყობა ესაა მთლიანობითი პიროვნული მდგომარეობა, მისი ბუნება და მიმდინარეობა, როგორც ამას დ. უზნაძე აღნიშნავს, — იმდენად სპეციფიკურია, რომ მისი შესწავლისათვის უვარგისია ჩვეულებრივი ცნობები და კანონზომიერებები ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურისა. ტვინის ცნება ვერ დაგვეხმარება განწყობის სპეციფიკური ბუნების გაგებაში მანამ, სანამ მასში არ აისახება იმ სპეციფიკური პროცესების თავისებურებანი, რომლებიც მიმდინარეობენ უმაღლესად ორგანიზებულ მატერიაში. არის თუ არა ორგანიზმი მატერიის განვითარების უმაღლეს საფეხურზე, ამაზე მიგვითითებს არა მასში არსებული ფიზიკურ-მექანიკური კანონზომიერებანი. არამედ ფსიქიკური პროცესები, რომლებიც უნდა წარმოადგენდნენ მის არსს, როგორც მატერიის ორგანიზაციის უმაღლეს ფორმას.

არ შეიძლება ვილაპარაკოთ ურთიერთობაზე ფსიქიკურსა და იმ უმაღლეს მატერიალურ პროცესებს შორის, რომელთა არსებით თვისებას თვითონ ფსიქიკური წარმოადგენს. რამდენადაც უმაღლესი მატერიალური პროცესის ყველაზე ძირითადი და სპეციფიკური ნიშანი არის ფსიქიკა, ჩვენ შეგვიძლია მას (ფსიქიკის თვისების მქონე უმაღლეს მატერიალურ პროცესს) ვუწოდოთ ფსიქიკური. ამით მოვლენას მივცემთ სახელწოდებას, რაც გამოხატავდა მის ძირითად ნიშანს. სწორედ

⁶⁷ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებები, — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX, 1941, გვ. 24—25.

რომ განწყობა ისეთი ფსიქიკური ფაქტია, რომელიც იმავდროულად ფიზიოლოგიურიცაა. ისაა პირველადი ფსიქოფიზიკურად დაუნაწევრებელი ფაქტი. განწყობის ფსიქოლოგიის მიზანი ამ ფაქტის პირველად მთლიანობაში წვდომაა, იმის ჩვენებაა, თუ როგორ აიგება მისგან კონკრეტული, ისტორიულად მოქმედი ინდივიდის სულიერი ცხოვრება.

მთლიანობა, რაზედაცაა მსჯელობა, ეხება განწყობის „საშენი მასალის“ ბუნებას, მის „ნივთიერ შედგენილობას“. სხვა საკითხს ეხება განწყობის, როგორც პიროვნების მთლიანობითი მდგომარეობის, ასპექტი. ეს ნიშნავს იმას, რომ განწყობად წოდებული ცვლილება მოიცავს მთლიან პიროვნებას, გარკვეული აქტივობის სუბიექტს და არა მის რომელიმე კერძო სფეროს, სისტემას თუგინდ ის იყოს ტვინის ქერქი.

მოქმედების ფსიქოლოგიისათვის აუცილებელი ჩანს, ფსიქიკური პროცესების უკან მოათავსოს მთლიანი პიროვნება და არა იზოლირებული ტვინი. პიროვნება, როგორც მოთხოვნილებისა და მოვალეობის სუბიექტი, ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში იმყოფება სპეციფიკურ ურთიერთობაში გარე სინამდვილესთან. გარე სინამდვილე, როგორც მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისა და მოვალეობის შესრულების კონკრეტული სიტუაცია, აისახება პიროვნების მთლიან მდგომარეობაში. ეს ასახვა იმაში გამოიხატება, რომ პირველადი, ფსიქოფიზიკურად განუყოფელი შესაძლებლობანი პიროვნებისა განიცდის ამგვარ მოდიფიკაციას, ისე ორგანიზდება და განეწყობა აქტივობისათვის, რომ ქცევის აქტებში მისი გაშლა-განხორციელება უზრუნველყოფს საფუძველში მყოფი მოთხოვნილების ან მოვალეობის შესრულების დაკმაყოფილებას. ქცევის აქტები ცნობიერებასთან ერთად წარმოადგენენ ამ მთლიანი მოდიფიკაციის, ანუ განწყობის რეალიზაციას.

ქცევაც ფსიქოფიზიკურად განუყოფელი ფაქტია. ამიტომ გამოირიცხულია, მას, როგორც ფსიქიკურ მოვლენას, ჰქონდეს ერთი მიზეზობიექტურ სინამდვილეში, ხოლო, როგორც ფიზიკურ მოვლენას — პირველისაგან დროსა და სივრცეში განცალკევებული სხვა მიზეზობიექტუალური შესაძლებლობის შემთხვევაში, იძულებული ვიქნებოდით, მიგვეღო დუალისტური თვალსაზრისი, ქეშმარიტებად გამოგვეცხადებინა ფსიქოფიზიკური პარალელიზმი, ერთადერთ შესაძლებელ ფსიქოლოგიად ჩაგვეთვალა ინტროსპექციული ფსიქოლოგია და უარგვეყო ფსიქიკის ობიექტური გზით შემეცნება.

არაცნობიერი ფსიქიკის აღიარება აუცილებელია არა მარტოდენ ცნობიერი პროცესების აღმოცენების, მიმდინარეობისა და აღკვეთის გასაგებად, არამედ იმისათვისაც, რომ ვწვდეთ მათ საზრისს და არ დაგვე-

კარგოს კვლევა-ძიების პროცესში საკუთრივ ფსიქოლოგიური პირობებია, როგორც აქტივობის სუბიექტი. ცნობიერების მოვლენები წარმოადგენენ ვრცელი სულიერი სტრუქტურის მომენტებს და გასაგები ხდება ამ სტრუქტურაში. ასეა ეს სულიერი ცხოვრების რეალურ მიმდინარეობაში და იმგვარადვე უნდა იქნეს ის ასახული მეცნიერებაში. შეუძლებელია ცნობიერების პროცესები წარმოვიდგინოთ წმინდა ფიზიკური კანონზომიერების, აბსოლუტურად ჰეტეროგენული მოვლენების პროდუქტად⁶⁸.

შ. ჩხარტიშვილმა⁶⁹ გააანალიზა ა. ბოჭორიშვილის თვალსაზრისი არაცნობიერის ფსიქოლოგიურ პრობლემასთან დაკავშირებით; განსაკუთრებით შეჩერდა ცნობიერების სტრუქტურის ბუნების საკითხზე: საერთოდ და მიზნად დაისახა დასაბუთება დებულებისა ე. წ. უშუალო, ანუ ატრიბუტული ცნობიერების ა რ ა რ ე ა ლ უ რ ო ბ ი ს, ფ ი ქ ტ ი უ რ ო ბ ი ს შესახებ. თუკი უშუალო, ანუ ადექვატური ცნობიერება არარსებული ვითარებაა, მაშინ იგი ფსიქიკის არსებითი ნიშანი ვეღარ იქნება და დასაბუთდება არაცნობიერი ფსიქიკის რეალური არსებობა, რამდენადაც უშუალო ცნობიერება არსებით კავშირში აღარ მოიაზრება ფსიქიკასთან.

შ. ჩხარტიშვილის მსჯელობა ასეთია: ცნობიერება წმინდა ინტელექტუალური პროცესია; იგი მხოლოდ ხედვას საგნისა. ცნობიერებას აქვს ხედვის ფორმები: აღქმა, წარმოდგენა, წარმოსახვა, აზროვნება (ემოციური ბუნების განცდები და ნებისყოფის პროცესები ცნობიერება — ხედვას არ წარმოადგენენ). ავტორი თვლის, რომ ცნობიერების სტრუქტურის ძირითადი მომენტი — ცნობიერება (აღქმა, წარმოდგენა, წარმოსახვა, აზროვნება) თვითონაა ფსიქიკური პროცესი, რომელშიც სუბიექტის მიერ ყოველთვის შეიცნობა ისეთი რაღაც, რაც, ჩვეულებრივ, თვითონ ეს ცნობიერება არაა. არც ცნობიერების სუბიექტი წარმოადგენს ისეთ მოვლენას, რომელიც ფსიქიკურ ბუნებას არ იზიარებს. ცნობიერების მთლიანი სტრუქტურის სამი მომენტიდან მისი ერთი მომენტთაგანი — ობიექტი ყოველთვის ცნობიერია, მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით თვითონ ცნობიერების შესახებ. ცნობიერების ერთ აქტში მოცემული უნდა იყოს: თვითონ ამ აქტის, მისი სუბიექტისა და ობიექტის ცნობიერება.

68 შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბ., 1975, გვ. 189—202.

69 შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბ., 1975, თავი V, არაცნობიერის პრობლემა განწყობის ფსიქოლოგიაში. ეს ნაშრომი ცალკე გამოქვეყნდა რუსულ ენაზე 1966 წ. სათაურით: „Проблема бессознательного в советской психологии“. ქართულად დაიბეჭდა მცირედენი დამატებით.

საკითხის ნათელყოფისათვის ავტორს არსებითად მიაჩნია გაირჩეს დებულება ცნობიერების ფსიქიკურთან მიმართების თაობაზე. ამ მიმართებაში ფსიქიკური შეიძლება იყოს მხოლოდ ობიექტი. ცნობიერება ყველა მოვლენის მიმართ ერთნაირ მიმართებაშია. იგი შეუძლებელია რომელიმე ობიექტის ბუნებაში ჩაჯდეს და მის ატრიბუტად იქცეს, მისი უშუალო ცნობიერება გახდეს. ასეთი რამე დაარღვევდა ცნობიერების სტრუქტურას, მის ძირითად თავისებურებას. ცნობიერება თუ თავის ობიექტს უცვლელად ტოვებს, მაშინ მისი გადაქცევა რომელიმე ობიექტის ატრიბუტად ხომ იქნებოდა მისი და მისი ობიექტის ბუნების არსებითი შეცვლა: ცნობიერების აქტი მისი საკუთარი ობიექტის ნიშან-თვისება უნდა გამხდარიყო, რასაც სინამდვილეში ადგილი არ აქვს. ფსიქიკური სხვა მოვლენების დარად წინ უსწრებს ცნობიერების იმ აქტს, რომელიც მას თავის ობიექტად გაიხდის⁷⁰.

შ. ჩხარტიშვილი მიუთითებს. უშუალო, ანუ ატრიბუტული ცნობიერება რომ არსებობდეს, მაშინ იგი თვითონ ფსიქიკური ფაქტის ბუნებაში უნდა იყოს მოქცეული, როგორც მისი განუყრელი და არაერთადი ნიშანი. უშუალო ცნობიერება არაა ის ცნობიერება (ცნობიერობა), რაზედაც აქამდე იყო მსჯელობა. უშუალო ცნობიერება შეუძლებელია ცნობიერების სუბიექტის აქტს წარმოადგენდეს. რადგანაც მაშინ ფსიქიკური ფაქტი, რომლის ბუნებაშიც უშუალო ცნობიერებას გულისხმობენ, ამ აქტში უნდა მოთავსდეს და მაგ., სიხარული, მწუხარება, სიყვარული, შიმშილი, წყურვილი და სხვა განცდები ასეთ აქტებად უნდა მივიჩნიოთ, რაც შეუძლებელია ცნობიერების ზემოთ-მითითებული სტრუქტურის მიხედვით. უშუალო ცნობიერება რომ ცნობიერების სუბიექტის აქტი იყოს, იგი უშუალო ცნობიერებაც აღარ იქნებოდა⁷¹.

უშუალო ცნობიერების სახით დაშვებული უნდა იქნეს ცნობიერების თავისებური ფორმა, რომელიც დამოუკიდებელია ცნობიერების ძირითადი სტრუქტურისაგან და მის ბუნებას არ იზიარებს. ცნობიერების ამ ფორმის დამახასიათებელ თვისებად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ იგი არ შეიძლება ვინმეს აქტად მივიჩნიოთ და რაიმე ობიექტზე იყოს მიმართული. სხვაგვარად, ერთი და იგივე ფსიქიკური ფაქტი თავის თავში უნდა შეიცავდეს ცნობიერების სუბიექტსაც, ობიექტსაც და ხედვის აქტსაც. ფსიქიკურ მოვლენას კიდევაც რომ ჰქონდეს ასეთი ბუნება — თავისი საკუთარი შინაგანი ცნობიერება. ის მაინც დარჩებოდა არაცნობიერად მანამ, სანამ რეფლექსური ცნობიერების სუ-

70 შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბილისი, 1975, გვ. 179—182.

71 იქვე, გვ. 184.

ბიექტი მას თავის ობიექტად არ გაიხდიდა. მას ეცოდინებოდა თავისა თავის შესახებ, მაგრამ მის შესახებ ჩვენ არაფერი გვეცოდინებოდა, სანამ ის ჩვენი ცნობიერების შინაარსად არ იქცეოდა⁷².

უშუალო ცნობიერების ცნება აუცილებელია იმათთვის, ვინც უარყოფს არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილის არსებობას. უშუალო ცნობიერება არ წარმოადგენს პირდაპირი ხედვის გზით დანახულ ფაქტს. იგი ისე, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის ცნება, გამოყვანილია დასკვნის გზით. უშუალო ცნობიერება რომ ნამდვილად არსებობდეს, მას, ვითარცა ფსიქიკურის განუყრელ ნიშანს. რეფლექსური ცნობიერება უნდა ხედავდეს ისე პირდაპირ, როგორც რომელიმე ფსიქიკურ ფაქტს, მაგალითად, ტკივილს. ფსიქიკურს მისი არსებითი ნიშანი მაშინაც უნდა ახლდეს, როცა იგი რეფლექსური ცნობიერების ობიექტად იქცევა და ცნობიერების სუბიექტი თავისი აქტით მისკენ მიიმართება.

არაა სწორი, თითქოს ჩვენ განვიცდიდეთ ტკივილს, რომელიც თავის საკუთარ თავს თვითონვე აცნობიერებს. პირიქით, ტკივილი თავისკენ იტაცებს ჩვენს ერთადერთ ცნობიერებას და გვეძლევა ამ ცნობიერების ობიექტად⁷³.

შ. ჩხარტიშვილი დაასკვნის: ყველაფერი, რაც აქამდე ითქვა, გვარწმუნებს, რომ უშუალო, ანუ ატრიბუტული ცნობიერება არ შეადგენს ფსიქიკური სინამდვილის დამახასიათებელ ნიშანს. „მისი არსებობა საერთოდ არ დასტურდება, რადგან იგი არც ემპირიული დაკვირვების შონაცემებში ჩანს და არც იმ ლოგიკურ სტრუქტურაში თავსდება, რომელიც ცნობიერების ცნებას გააჩნია“⁷⁴.

ა. ფრანგიშვილის მიხედვით, დ. უზნაძემ მოგვცა არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის დადებითი გადაჭრა განწყობის ცნების საშუალებით. როგორ უნდა იქნეს გაგებული არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის გადწყვეტა განწყობის ცნების საფუძველზე?

ა. ფრანგიშვილის აზრით, პრინციპული დებულებების განმარტებისას. ამ შემთხვევაში, უნდა ამოვიდეთ ფსიქიკის ფილოსოფიური და ბუნებისმეტყველური ცნებების განსხვავების ლენინური მოძღვრებიდან. დიალექტიკურ-მატერიალისტური გაგება ფსიქიკისა უარყოფს ფსიქიკის სუბსტანციურობას საერთოდ, კერძოდ, არაცნობიერი ფსიქიკის, როგორც დამოუკიდებელი არამატერიალური საწყისის, არსებობას და ამ უკანასკნელით ადამიანის ქცევისა და ცნობიერების ახსნას. აღნიშნულის გათვალისწინებით განწყობა არ შეიძლება გააზრე-

⁷² იქვე, გვ. 184—185.

⁷³ შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბილისი, 1975, გვ. 188.

⁷⁴ იქვე, გვ. 189.

ბული იქნეს არც არამატერიალური სუბსტანციის სახით და არც ისეთი რეალობის სახით, რომელიც დადგებოდა ფსიქიკურისა და ფიზიკურის დაპირისპირებაზე მაღლა, ე. ი. იქნებოდა ე. წ. „ფსიქოფიზიკურად ნეიტრალური“ რეალობა. მარქსისტული მატერიალისტური ფსიქოლოგიის სისტემაში განწყობა არაა დამოუკიდებლად არსებული სუბსტრატის ცნება, ისეთი რამ, რომელიც იქნებოდა უკანასკნელი ინსტანცია ფსიქიკური მოვლენების ახსნის საქმეში. თუკი მატერიალისტური მონიზმის თვალსაზრისით არაცნობიერის პრობლემა, როგორც სუბსტანციური საწყისის პრობლემა, გაუმართლებელია, იგივე არ ითქმის არაცნობიერის ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ ი შინაარსის პრობლემის შესახებ. ვ. ი. ლენინი წერს: «მატერია ჰქრება» — ეს იმას ნიშნავს, რომ ჰქრება ის საზღვარი, სადამდისაც ჩვენ დღემდე ვიცნობდით მატერიას, ჩვენი ცოდნა უფრო ღრმად მიდის; ჰქრებიან მატერიის ისეთი თვისებანი, რომელნიც წინათ აბსოლუტური უცვლელი, პირველადი გვეგონა... და რომელნიც დღეს გვევლინებიან როგორც შედარებითი, როგორც მატერიის ზოგიერთი მდგომარეობის დამახასიათებელი თვისებანი. ვინაიდან მატერიის ე რ თ ა დ ე რ თ ი «თვისება», რომლის აღიარებასთან დაკავშირებულია ფილოსოფიური მატერიალიზმი, არის მისი თვისება ო ბ ი ე ქ ტ უ რ რ ე ა ლ ო ბ ა დ ყ ო ფ ნ ი ს ა, ჩვენი ცნობიერების გარეშე არსებობისა»⁷⁵. ანალოგიურად უნდა ითქვას ფსიქიკის შესახებაც: „ფსიქიკურის ერთადერთი თვისება“, რომლის აღიარებასთან დაკავშირებულია მატერიალისტური მონიზმი, ისაა, რომ ფსიქიკური „ტვინის ფუნქცია, გარეგანი სამყაროს ასახვაა“⁷⁶.

მაშასადამე, ემყარება რა ფსიქიკის მატერიალისტურ ფილოსოფიურ ცნებას, ფსიქიკის მეცნიერულ შესწავლას შეუძლია დაადგინოს ცნობიერების არსებობის გარდა სხვა ფორმები ფსიქიკური ასახვისა. როგორც უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის თვისებები, როგორც ობიექტური სინამდვილის ასახვანი. ფსიქიკურის მარქსისტული მატერიალისტური ფილოსოფიური ცნება არ გულისხმობს ისეთ რაიმეს, რაც გვაიძულებს გამოგვერიცხა საერთოდ არაცნობიერის ფსიქოლოგიური შინაარსი და ის გამოგვეცხადებინა ფიზიკურისა და ფსიქიკურის თვითონ იმ „შეფარდებითი“ დაპირისპირების კანონიერების ფარგლებს გარეთ მდებარედ, რომელიც საფუძველია ცნობიერების მოვლენების ფსიქოლოგიური კვლევისა და ფსიქიკური ასახვის არაცნობიერი ფორმის კვლევის უფლებამოსილებისა. მხოლოდ გაუგებრობის შედეგად უნდა ჩაითვალოს ალტერნატივი, რომ განწყობა არის ან

⁷⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 14, თბილისი, 1950, გვ. 329—330.

⁷⁶ იქვე, გვ. 103.

„ფსიქოფიზიკურად ნეიტრალური“ რეალობა, ან ფსიქოლოგიისათვის სრულიად ზედმეტი ცნება.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა უარიყოს მარქსისტული მატერიალისტური მონიშმის ის მცდარი გაგება, თითქოს ის მოითხოვდეს: ა) ფსიქიკური ფენომენების ახსნისათვის ყველაფერი აუცილებლის ფიზიოლოგიურში დაძებნას, ბ) არაცნობიერის მხოლოდ ფიზიოლოგიურ შინაარსს, გ) არაცნობიერის ფსიქოლოგიური შინაარსის უკუგებას მეცნიერული ფსიქოლოგიის ფარგლებიდან. ასეთი გაგება ფაქტიურად ეფუძნება ფიზიოლოგიური იდეალიზმის პრინციპებს, რომელიც გამოორიცხავს ფსიქიკური ასახვის გაუცნობიერებელი ფორმების არსებობას და საერთო ფსიქიკური მოვლენების ახსნის შესაძლებლობას⁷⁷.

ა. ფრანგიშვილის მიხედვით, ს. რუბინშტეინი სწორად გადმოგვცემს მატერიალისტურ მოძღვრებას ტვინისა და ფსიქიკურის ურთიერთობის შესახებ: „ფსიქიკური არის ტვინის ფუნქცია — არ შეიძლება ნიშნავდეს და არც ნიშნავს იმას, რომ ის (ფსიქიკური) წარმოადგენს ტვინის, მისი უჯრედული სტრუქტურის მთლიან შიგნიდან დეტერმინირებულ მოქმედებას“. „წარმოდგენას ფსიქიკის შესახებ, როგორც ტვინის მოქმედების შესახებ... მიუყევართ ფიზიოლოგიურ იდეალიზმამდე“. „ტვინი მხოლოდ ორგანოა ფსიქიკური მოქმედებისა და არა წყარო“; „ამოსავალი წერტილი ფსიქიკური მოქმედების სუბიექტივისტური გაგების გადალახვისა მდგომარეობის აღიარებაში... რომ გარე სამყარო თავიდანვე მონაწილეობს ფსიქიკური მოვლენების დეტერმინაციაში“. ფსიქიკური მოქმედების წყაროა სამყარო, რომელიც მოქმედებს ტვინზე. „რამდენადაც ტვინი წარმოადგენს ორგანოს, რომელიც ახორციელებს გარე სამყაროსთან ორგანიზმის, ინდივიდის, ადამიანის ურთიერთობას, სწორად დასმული საკითხი ფსიქიკური მოვლენების ტვინთან კავშირის შესახებ აუცილებლობით გადადის ფსიქიკურ მოვლენების დამოკიდებულების შესახებ სამყაროსთან ადამიანის ურთიერთქმედებისაგან, მისი ცხოვრებისაგან“⁷⁸.

„ადამიანის ურთიერთმოქმედება სამყაროსთან — მისი ცხოვრება, პრაქტიკა — ასეთია რეალური საფუძველი, რომლის ფარგლებშიც იშლება და ყალიბდება ფსიქიკური მოქმედება, რაც ახორციელებს სამყაროს შემეცნებისა და ადამიანთა მოქმედების ხელმძღვანელობას“⁷⁹.

⁷⁷ А. С. Прангишвили, Исследования по психологии установки, Тбилиси, 1976, с. 84—87. შეად. К проблеме бессознательного в свете теории установки: школа Д. Н. узнатзе, — Бессознательное т. I, Тбилиси, 1968, с. 84—94.

⁷⁸ С. Л. Рубинштейн, Бытие и сознание, М., 1957, с. 30.

⁷⁹ იქვე, გვ. 30.

ფსიქიკური მოქმედების რეალური საფუძვლების ფორმირებისასეთი განხილვის ფარგლებში უნდა მოხდეს იმ წინამძღვრების გარკვევა, რომლებიც განსაზღვრავენ არაცნობიერი ცნების ფსიქოლოგიური შინაარსის კანონიერებას. არაცნობიერი ცნების ფსიქოლოგიური შინაარსის მეცნიერული პრობლემის კანონიერება სავსებით ნათელია მარქსიზმის კლასიკოსებთან მოყვანილი მოსაზრებების შუქზე იმ პროცესის შესახებ, რომლის შედეგადაც ადამიანები აყალიბებენ საკუთარ „პრინციპებს, იდეებსა და კატეგორიებს თავიანთ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შესატყვისად“. მარქსიზმის კლასიკოსები, მრავალმხრივ შეისწავლიან რა ადამიანების მიერ საკუთარი „პრინციპების, იდეებისა და კატეგორიების თავიანთი სოციალურ ურთიერთობათა შესატყვისად ფორმირების ფაქტს, ადასტურებენ ე. წ. „გახლეჩის ფენომენს“ — ფაქტს, რომ ფსიქიკური ასახვის ცხოველმოქმედი ფუნქცია (ობიექტურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ასახვა, ასახვა მაიძულებელი მოტივებისა და განხორციელებული რეაქციების) ყოველთვის დაკავშირებული არაა გაცნობიერებასთან; ცნობიერება არ უნდა გავიგოთ აუცილებელ პირობად, ფორმად ფსიქიკურის არსებობისა; მით უფრო, არ უნდა გაიგივდეს ფსიქიკური ასახვა შემეცნების ცნობიერ პროცესთან.

„გახლეჩის“ ფაქტების გამოვლენის საფუძველზე ინდივიდების ცნობიერებაში „საკუთარი პრინციპების, იდეების, კატეგორიების“ წარმოქმნის გზების საკითხი მოიცავს ცნობიერებისაგან დაფარული კავშირების (შუალედური რგოლების) პრობლემას. ცნობიერებისაგან დაფარული კავშირების პრობლემა მარქსიზმის კლასიკოსთა ნაშრომებში დგას იმ კრილში, რომ ის არ შეიძლება სხვაგვარად გადაიჭრას, თუ არა არაცნობიერის გამაშუალებელი ფუნქციის ფსიქოლოგიური ცნების ნიადაგიზე. მარქსიზმის კლასიკოსების ნაშრომებში აღნიშნული შუალედური რგოლები არიან, ერთი მხრივ, „საზრისის“, „სოციალური ურთიერთობათა“ ასახვა, მეორე მხრივ, — „პრინციპების, იდეების, კატეგორიების“ ფორმების განმსაზღვრელი საფუძველი. „შუალედური რგოლი“, „შუალედური ცვლადი“ (ცნობიერებისაგან დაფარული კავშირები) ამომწურავად არ მიიწვდომება არაცნობიერის ფიზიოლოგიური ცნების საშუალებით.

ფსიქიკურის ფილოსოფიური და ბუნებისმეტყველური ცნებების განსხვავება მოითხოვს იმის გათვალისწინებას, რომ მათ შორის არ წაიშალოს შინაგანი ურთიერთკავშირი და ურთიერთგანპირობებულობა. ფსიქიკურის ფილოსოფიური ცნებები ლებულობენ კონკრეტულ შინაარსს იმ კონკრეტული მეცნიერული ფაქტების განზოგადების საფუძველზე, რომელთაც ადგენს ფსიქოლოგიური მეცნიერება. აქედან გამომდინარეობს მცდარი გზა არაცნობიერზე ფილოსოფიური სპეკუ-

ლაციისა, თითქოს შეუძლებელი იყოს განზოგადებასთან მეცნიერული კვლევის შედეგების დაკავშირება. ფსიქიკურის მატერიალისტური ფილოსოფიური გაგების შუქზე ფსიქიკური ასახვის სხვადასხვა ფორმის, მათ შორის ფსიქიკური ასახვის გაუცნობიერებელი ფორმის პრობლემა ესაა მეცნიერული კვლევის პრობლემა, ე. ი. პრობლემა, რომელიც შეიძლება და უნდა გადაწყდეს მეცნიერული მეთოდებით.

არაცნობიერის პრობლემის გადაწყვეტის გზებისა და მეთოდების განხილვისას დ. უზნაძისათვის ამოსავალი იყო დებულება — „არაცნობიერის ცნება... მეცნიერებაში უნდა დამუშავდეს კვლევა-ძიების ჩვეულებრივი მეთოდების საფუძველზე“. ფსიქოლოგიაში არაცნობიერის პრობლემა დ. უზნაძემ დადებითად გადაჭრა განწყობის ცნების გამოყენებით, გადაჭრა განხორციელდა მეცნიერულ-ექსპერიმენტული შესწავლით. განწყობის ექსპერიმენტულმა კვლევა-ძიებამ გაარკვია, რომ განწყობა პიროვნების მთლიანი მდგომარეობაა, რომელიც არ ღებულობს ცნობიერი ფსიქიკის შინაარსის ფორმას, მაგრამ ახდენს გადამწყვეტ გავლენას ფსიქიკური ცხოვრების მთელ შინაარსზე. ამ შედეგებმა განაპირობეს ის მეთოდური გზები და ცნებები, რომლებიც, თანახმად დ. უზნაძის კონცეფციისა, საშუალებას გვაძლევენ, ადეკვატურად მივიღეთ არაცნობიერის პრობლემასთან ფსიქოლოგიაში⁸⁰.

დ. უზნაძის გამოკვლევებიდან გამომდინარეობს, რომ ზოგადფსიქოლოგიური არსი სუბიექტისა, პიროვნებისა მთლიანად გადაგვეშლება აქტივობის ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში მისი განწყობის გარკვეულ მოდიფიკაციებში. ირკვევა, რომ ცნობიერების ცალკეული განცდის გარდა არსებობს ფსიქიკური სპეციფიკური სფერო, მოქმედების სუბიექტის განწყობის სფერო, სუბიექტის მოქმედების ყოველ კონკრეტულ მომენტში მისი მთლიანი მდგომარეობის მოდუსი, რომელიც ფოკუსში თავს უყრის იმ შინაგან დინამიკურ ურთიერთობებს, რომლებიც აშუალებენ გარეგანი ზემოქმედების ეფექტს.

განწყობა ფსიქიკურ სფეროს განეკუთვნება იმიტომ, რომ ის, როგორც „შუამდებარე ცვლადი“, გამოხატავს რა ორი დეტერმინანტის — მოთხოვნილებისა და სიტუაციის საზრისს“ და განსაზღვრავს მოქმედების მიმართულებასა და ცნობიერების პროცესებს. ამასთან ეს შუამდებარე ცვლადი — განწყობა, როგორც შინაარსობრივი კატეგორია, არ ამოიწურება პროცესის ფიზიოლოგიური დახასიათებით⁸¹.

⁸⁰ А. С. П р а н г и ш в и л и, Исследования по психологии установки, Тбилиси, 1967, с. 88—92.

⁸¹ А. С. П р а н г и ш в и л и, Исследования по психологии установки, Тбилиси, 1967, , с. 95. შეად. Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии, М. 1963, обсуждение докладов, Прангишвили, с. 613—617; იხ. აგრეთვე: Общепсихологическая теория установки. Психологи-

ზ. ხოჯავა თვლის, რომ „განწყობა... როგორც სუბიექტის მთლიანი მოდიფიკაცია, როგორც ტენდენცია ანუ — „სამოქმედო მზაობა“... ფსიქიკურია; ანუ სხვანაირად: განწყობა არ განიცდება, ამიტომ იგი არა ცნობიერი სინამდვილეა, მაგრამ სამაგიეროდ იგი ხომ გაცდის, ამ ფსიქიკური აქტივობის მზაობაა, ე. ი. სუბიექტის ინეთი მდგომარეობაა, საიდანაც და რის ძალითაც მისი ცნობიერი ფსიქიკური მოქმედება უნდა გაიშალოს, — და სწორედ ისე, როგორც ამას ეს „წინა-მდგომარეობა“ გულისხმობს. მაშასადამე, როგორც სწორედ ფსიქიკური აქტივობისათვის მზაობაა და არა სხვა რამ, განწყობაც ფსიქიკური კატეგორიის ფაქტია“⁸². მხედველობაშია მისაღები, ზ. ხოჯავას აზრით, ის ვითარებაც, რომ „ფსიქოლოგიაში ჩვენ ვსწავლობთ ადამიანის ტემპერამენტს, ხასიათს, სხვადასხვა უნარებსა და ნიქს, რომლებიც, რა თქმა უნდა, არ არიან ცნობიერების ფაქტები, მაგრამ ითვლებიან სუბიექტის ფსიქიკურ თვისებად; რატომ არ შეიძლება ითქვას, რომ განწყობაც წარმოადგენს ისეთივე სახის ფსიქიკურ ფაქტს, რომელიც ვლინდება გარკვეული მოქმედებისადმი ადამიანის მზაობაში? ერთი სიტყვით, განწყობა არაა მოცემული ცნობიერებაში, მაგრამ ეს ვითარება არ შეიძლება იყოს არგუმენტი იმისა, რომ ის არ წარმოადგენს ფსიქიკურ ფაქტს“⁸³.

შ. ნადირაშვილი თვლის, რომ „ფსიქოლოგიის მონაცემების მიხედვით, ტენიის გაუცნობიერებადი და ამავე დროს არა ცნობიერი პროცესების გარდა არსებობს გაუცნობიერებელი, მაგრამ ფსიქიკურ პროცესები, რომლებიც გავლენას ახდენენ ადამიანის აქტივობაზე“. გაუცნობიერებადი არაფსიქიკური და გაუცნობიერებელი ფსიქიკური პროცესები განსხვავებულ გარკვეულობებს წარმოადგენენ. გაუცნობიერებელი ფსიქიკური პროცესები განწყობის ფსიქოლოგიის შესწავლის ობიექტია“⁸⁴.

გაუცნობიერებელი ფსიქიკის, ანუ გაუცნობიერებელი განწყობის ცნების გამოყენება ფსიქოლოგიაში აუცილებელია იმის გამო, რომ, ერთი მხრივ, მისი საშუალებით შესაძლებელი ხდება ფსიქოლოგიაში განვითარების ცნების შემოტანა და, მეორე მხრივ, მისი დახმარებით შესაძლებლობა გვეძლევა, აღვწეროთ და შევისწავლოთ ადამიანის

чская наука в СССР. II. М. 7. 1960 с. 126—142; К проблеме бессознательного, т. I. Тбилиси, 1978, с. 84—94.

⁸² ზ. ხოჯავა, განწყობის შეცვლის ძირითადი კანონი დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში, თბილისი, 1964, გვ. 13.

⁸³ Вопросы психологии, 1955. № 6, გვ. 109.

⁸⁴ შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, ნაწ. I, თბილისი, 1983, გვ. 99.

ფსიქიკური აქტივობის ფაქტი, რომლის შესახებ მონაცემები ადამიანს უშუალოდ არ ეძლევა ცნობიერებაში, თუმცა მათ წარმატებით იყენებს ადამიანი თავისი აქტივობის დროს⁸⁵.

ავტორი სწორად იქცევა, როცა სვამს საკითხს ქცევის წინ ინდივიდის არაცნობიერი მომზადების ბუნების გარკვევის თაობაზე — რა არის ის კრიტერიუმი, რომლითაც მოხდება ამ არაცნობიერი მომზადების კვალიფიკაცია — მისი ჩათვლა არაცნობიერ ფსიქიკად თუ არაცნობიერ არაფსიქიკად⁸⁶.

ავტორი პრინციპული მნიშვნელობის მქონედ თვლის განწყობის ფსიქიკურობის დასაბუთებისათვის გაცნობიერებადის ცნების შინაარსის ცხადყოფას. მისი აზრით, ყოველგვარ ფიზიკურ და ობიექტურ შოვლენას შეიძლება მიეწეროს გაუცნობიერებლის ან არაცნობიერის ნიშანი. საგნები ცნობიერების გარეშე არსებობენ და მაშინაც, როდესაც ჩვენ მათ ცნობიერებას მივაპყრობთ, ისინი არ კარგავენ ობიექტურად არსებობის ნიშანს, საგანი, შესაძლებელია, გაცნობიერდეს, ცნობიერების საგნად გადაიქცეს, მაგრამ ამით იგი ცნობიერება არ გახდება.

რა ითქმის ამ მხრივ არაცნობიერი ფსიქიკურის (განწყობის) შესახებ? რა ემართება მას, როდესაც ის ცნობიერების საგანი ხდება? ავტორს მიაჩნია, რომ არაცნობიერი ფსიქიკურის (განწყობის) თავისებურება სწორედ ასეთ ვითარებაში მქლავდება. „განწყობა ამ დროს, ერთი მხრივ, რეალობის, თავისთავად არსებობის ნიშანს ინარჩუნებს, რის გამოც იგი ადამიანის აქტივობის მარეგულირებლად რჩება, მაგრამ, მეორე მხრივ, იგი ჩვენი „მე“-ს მდგომარეობად, ჩვენ ცნობიერებად, განმცდელი „მე“-ს წარმომჩენი ხდება“⁸⁷. „ჩვენი განწყობა გაუცნობიერებელი ფსიქიკური შინაარსის, რომელიც ადრე გაუცნობიერებელი მზაობა იყო, თვითონ ჩემი „მე“-ს ნაწილად, მდგომარეობად იქცევა“⁸⁸. ტვინის ნეიროფიზიოლოგიური პროცესები არ შეიძლება იქცნენ ცნობიერების პროცესებად. რადგან მათ ფსიქიკური ბუნება არა აქვთ. ხოლო განწყობა, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკური გარკვეულობა, უშუალოდ პირდაპირაც შეიძლება მოეცეს სუბიექტს. „მისი ფსიქიკურობა გარკვეულ მდგომარეობაში, სუბიექტისათვის მისი უშუალოდ მოცულობის შესაძლებლობაში მდგომარეობს“⁸⁹.

⁸⁵ იქვე, გვ. 101.

⁸⁶ შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, ნაწ. I, თბილისი. 1983, გვ. 103—104.

⁸⁷ იქვე, გვ. 106.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ იქვე, გვ. 107.

„განწყობის არაცნობიერობა, გაუცნობიერებლობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი, შესაძლებელია, ყოველთვის მოცემული არ ჰქონდეს სუბიექტს და ამიტომ როგორც ადამიანის ფსიქიკური აქტივობის განმსაზღვრელი ფსიქიკური მდგომარეობა არაცნობიერ არსებობით ხასიათდებოდეს, მაგრამ მისი ფსიქიკურობა იმაში მდგომარეობს. რომ იგი გაცნობიერებადი მოვლენაა, და გაცნობიერების შემთხვევაში თვითონ სუბიექტის, „მე“-ს მდგომარეობად იქცევა, უშუალოდ პირდაპირ ეძლევა მის ცნობიერებას“⁹⁰.

ავტორის მიხედვით. განწყობა არაცნობიერ ფსიქიკად უნდა ჩაითვალოს იმ შემთხვევაშიც, როცა გარკვეული ქცევის განწყობა არაცნობიერად არსებობს და ცნობიერების დახმარების გარეშე გავლენას ახდენს ადამიანის აქტივობაზე, ვინაიდან „იგი არის ინდივიდის არსებითი სასიცოცხლო ძალების მარაგანიზებული და მაფოკუსირებული მთლიანი სისტემა, რომელიც ადამიანის ცნობიერებისა და შეგნების ფუნქციონალური ექვივალენტის როლს ასრულებს. მისი სათანადო გაცნობიერების დროს ადამიანისათვის ნათელი ხდება, რომ იგი მისი „მე“-ს პიროვნების საფუძველია; გაცნობიერების შემდეგაც განწყობა თუმცა ინდივიდის მთლიან მდგომარეობად რჩება, მაგრამ იგი განიცდება არა როგორც საგნობრივი სინამდვილის კუთვნილება, არამედ იგი ხდება ადამიანის „მე“-ს ელემენტი“⁹¹.

ასეთია ძირითადი მოსაზრებები, რომლებიც, ავტორთა რწმენით, საკმაოდ ასაბუთებენ განწყობის არაცნობიერ ფსიქიკურობას, ე. ი. ისეთი სინამდვილის რეალურად არსებობას, რომელიც თავისი შინაგანი ბუნებით ფსიქიკაა, მაგრამ შეიძლება არსებობდეს ცნობიერებისაგან (განცდისაგან) დამოუკიდებლად, მის მიღმა. დასახელებულ ავტორთა სასარგებლოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მათ შეგნებული აქვთ არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის განხილვის დროს თითოეულ თვალსაზრისზე დგომის აუცილებლობა, ამ პრობლემის გადაჭრის ცდის დროს თეორიული არგუმენტაციისათვის უპირატესობის მინიჭება.

6. სანამ განწყობის ფსიქიკურობის სასარგებლოდ წამოყენებული არგუმენტებისა და არგუმენტაციის ანალიზს შევუდგებოდეთ, მანამ ერთი გარემოებაცაა გასათვალისწინებელი, სახელდობრ, როდესაც მსჯელობაა განწყობის ონტოლოგიურ ბუნებაზე, ყურადღება უნდა მიექცეს განწყობის გარკვეულობის გენეზისსა და ფუნქციას, რომელთა გათვალისწინებას ერთგვარი სიცხადის შეტანა შეუძლია თვითონ განწყობის ონტოლოგიური გარკვეულობის გაგებაში. ამიტომ აქვე უნდა გაირჩეს და შეფასდეს ის მოსაზრებები, რომლებიც განწყობის

⁹⁰ იქვე, გვ. 107—108.

⁹¹ იქვე, გვ. 111.

ცნობიერებასთან გარკვეული მიმართების მქონედ სასავენ. კერძოდ გავითვალისწინოთ საქმის ის ვითარება. სადაც განწყობა ცნობიერ გარკვეულობად გვევლინება. მსჯელობენ ე. წ. ცნობიერი განწყობის (გაცნობიერებული განწყობის) თაობაზე. იცავენ, მაშასადამე, ცნობიერი განწყობის არსებობის ფორმას. ამ შემთხვევაში ე. წ. „ცნობიერი განწყობის“ არსებობის ფსიქიკური ფორმა გარკვეული აზრით საგანგებო ონტოლოგიურ დასაბუთებას არ მოითხოვს (იგი ცნობიერების შინაარსია), საგანგებო დასაბუთებას მოითხოვს სხვა რამ — ის. რაც მოცემულია ცნობიერების დონეზე კერძოული ფსიქიკური შინაარსისა თუ პროცესის სახით. შეიძლება თუ არა აკმაყოფილებდეს განწყობის ფუნქციას, იყოს განწყობის ფენომენი, ადამიანის მთლიანობით მოდუსი?

რა მიმართებაა განწყობასა და ცნობიერებას შორის? ამ საკითხზე განწყობის ფსიქოლოგიაში ერთიანი თვალსაზრისი არაა. ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ თვითონ დასახელებულ ორ წევრს შორის მიმართების საკითხი განსხვავებულადაა გაგებული და, ზეოთქ, არაერთმნიშვნელოვნადაა წარმოდგენილი თვითონ განწყობის კონცეფციის ფუძემდებლური მნიშვნელობის მქონე ცნებათა შინაარსი.

განწყობის ცნობიერი ფორმის თაობაზე გარკვევით მსჯელობს და მისი არსებობის დასაბუთების ცდაა მოცემული შ. ნადირაშვილის წიგნში „განწყობის ფსიქოლოგია“ (ნაწ. I. თბილისი, 1983). შ. ნადირაშვილი თვლის, რომ დ. უზნაძესთან პირდაპირაა მითითება იმის თაობაზე, რომ განწყობის სრული დახასიათებისათვის საკმარისი არაა იმის აღნიშვნა, რომ იგი არაა ცნობიერი გარკვეულობა. „განწყობის სრული მიკუთვნება“ ცნობიერების მოვლენებისადმი შეუძლებელია⁹². ავტორი თვლის, რომ ამ ფრაზაში მოცემულია უზნაძის საინტერესო მოსაზრება განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთობის შესახებ. განწყობის სრული მიკუთვნების შეუძლებლობა ცნობიერებისადმი იმას როდი ნიშნავს, რომ იგი აბსოლუტურად არის მოწყვეტილი ცნობიერებისაგან. ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ განწყობას არავითარი საშუალება არ ექნებოდა, განესაზღვრა ადამიანის „მოქმედებისა და ცნობიერების მიმდინარეობა“⁹³.

შ. ნადირაშვილი განწყობის დამოკიდებულების საკითხს ცნობიერებასთან ორი ასპექტით განიხილავს; ერთი: შეიძლება იყოს თუ არა თვითონ განწყობა ცნობიერი ფენომენი. ცნობიერების დონეზე

92 დ. უზნაძე, შრომები, ტ. VI, გვ. 41—42.

93 შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, ნაწ. I. თბილისი, 1983, გვ. 162.

არსებული გარკვეულობა, მეორე: როგორი ბუნებისაა განწყობასა და ცნობიერებას შორის ურთიერთობა (ურთიერთგავლენა), როგორ დახასიათდება მათი კავშირი?⁹⁴.

ამ საკითხებზე თავისი თვალსაზრისი ავტორმა ჯერ კიდევ 1968 წ. გამოთქვა⁹⁵. მაგრამ უფრო სრულყოფილი სახით ის წარმოადგინა ზემოდასახელებულ წიგნში „განწყობის ფსიქოლოგია“.

რაც შეეხება პირველ საკითხს, შ. ნადირაშვილი თვლის, რომ განწყობა შეიძლება არსებობდეს ცნობიერების დონეზე. ავტორისათვის ამოსავალია დებულება: არსებობს ორი განსხვავებული მდგომარეობა: გაუცნობიერებელი არათვითმართებულობა და გაუცნობიერებელი ფსიქიკური პროცესები. განწყობა წარმოადგენს გაუცნობიერებელ ფსიქიკურ პროცესს და არა გაუცნობიერებად ფსიქიკურ პროცესს. ამის თქმა იმას ნიშნავს, რომ განწყობა, როგორც არაცნობიერი გარკვეულობა (გაუცნობიერებელი ვითარება), პრინციპულად შესაძლებელია გახდეს სუბიექტისათვის უშუალოდ მოცემული“, „უშუალოდ წვდომადი“, „იგი გაცნობიერებადი მოვლენაა, და გაცნობიერების შემთხვევაში თვითონ სუბიექტის, „მე“-ს მდგომარეობად იქცევა“, განწყობა ცნობიერებას უშუალოდ ეძლევა, როგორც მისი „მე“-ს ნაწილი, მისი ცნობიერება⁹⁶. „გაცნობიერების შემდეგ განწყობა... ხდება ადამიანის „მე“-ს ელემენტი, პიროვნების არსებითი შემადგენელი ნაწილი“⁹⁷.

მეორე საკითხი ეხება განწყობისა და ცნობიერების კავშირის ბუნებას. მიღებულია დებულება, რომ განწყობასა და ცნობიერებას შორის მყარდება გარკვეული ურთიერთობა, ისინი ერთმანეთზე გარკვეულ გავლენას ახდენენ, და საკითხი ისმის სწორედ ამ კავშირ-ურთიერთობის ბუნების თაობაზე.

განწყობა, ჩვეულებრივ, არაცნობიერი მდგომარეობის სახით არსებობს და გავლენას ახდენს ადამიანის მოქმედების მიმდინარეობაზე. მაგრამ იგი ცნობიერებასთან ზოგჯერ სპეციფიკურ ურთიერთობაშია.

⁹⁴ იქვე, გვ. 163.

⁹⁵ Ш. А. Надирашвили, Установка и отношение. Понятие установки и отношения в медицинской психологии (материалы симпозиума, Тбилиси, 1968), Тбилиси, 1970.

ცნობიერი განწყობის შესახებ საკითხი წამოჭრა ფ. ბასინმა. მან გამოთქვა ვარაუდი განწყობის გაცნობიერების (ჩვენთვის მისი განცდის დონეზე მოცემულობის) თაობაზე ისე, რომ ამ თეზისის ანალიზი და დასაბუთება არ მოუცია. იხ. Ф. В. Басин, Проблема бессознательного, М., 1968, გვ. 231 და შემდეგ.

⁹⁶ შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, ნაწ. I, თბილისი, 1983, გვ. 107—108.

⁹⁷ იქვე, გვ. 111.

ადამიანის განწყობა ყოველთვის უშუალოდ არ გადადის ქცევაში, ზოგჯერ იგი, როგორც დ. უზნაძე ამბობს, „ცნობიერებაში იკლავს გზას და თავის რეალიზაციას იქ პოულობს... განწყობა თვითონ ქცევაში კი არა, ამ ქცევის წარმოსახვაში. რეალური ქცევის ფსიქიკურ ეკვივალენტში პოულობს რეალიზაციას⁹⁸. მაშასადამე, განწყობა აისახება ცნობიერებაში, იგი ცნობიერებაში რეალიზდება. მაგრამ ეს საქმის ერთი მხარეა, მნიშვნელოვანია ის, რომ ცნობიერება გავლენას ახდენს განწყობაზე, რის შედეგადაც იქმნება ისეთი განწყობა, რომელშიდაც ცნობიერებისა და აზროვნების მონაცემებია ასახული. ამდენად უნდა ვილაპარაკოთ ცნობიერების დონეზე შემუშავებული განწყობის თაობაზე. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ვალდართ განწყობის მოქმედებაში ცნობიერების კონტროლის ფაქტი. „განწყობა თუ ერთი მხრივ გავლენას ახდენს ცნობიერებაზე, გარკვეულ საგნობრივ სინამდვილეზე მიმართავს, მასალას აძლევს მას. მეორე მხრივ, ცნობიერება, აზროვნება გარკვეული ამოცანების გადაწყვეტის შემდეგ არსებულ მასალაში ახალი მიმართებების აღმოჩენის საფუძველზე უკუხეივმოქმედებას ახდენს განწყობაზე, იწვევს ძველი განწყობის რეორგანიზაციას ან პირობებს ქმნის ახალი განწყობის აღმოცენებისათვის... განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთობა შინაგანი და უშუალო ხასიათისაა, მათი უშუალო დაკავშირება, მათი ურთიერთზე გაქვინა სხვა დამატებითი, გამაშუალებელი რგოლის არსებობას არ მოითხოვს, ამიტომაც, რომ ისინი ერთი, ფსიქიკური სინამდვილის მოვლენებს წარმოადგენენ“⁹⁹.

თანამედროვე ფსიქოლოგიაში განწყობის ცნებას მრავალი შინაარსი აქვს (მხედველობაში ვლდებულობთ საზღვარგარეთულ ფსიქოლოგიასაც); ამ შინაარსებიდან ზოგი ცნობიერების დონეზე არსებული საქმის ვითარებაზე მიმნიშნებელია¹⁰⁰. ჩვენს შემთხვევაში საკითხი დგას დ. უზნაძის განწყობის ცნების შინაარსის თაობაზე. თვითონ დ. უზნაძე ხომ განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთობის პრობლემას უწოდებდა „განწყობის თეორიის ერთ-ერთ მეტად პრინციპულ პრობლემას“¹⁰¹. არის თუ არა, დ. უზნაძის მიხედვით, განწყობა ცნობიერების ფენომენი და რა ურთიერთმიმართება შეიძლება იყოს საერთოდ განწყობის გარკვეულობასა და ცნობიერებას შორის? გაუგებრობის თა-

98 დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, — შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, 1964, გვ. 92.

99 შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, ნაწ. I, 1983, გვ. 165.

100 შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბილისი, 1975, თავი II.

101 დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები, — თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX, 1941, გვ. 31.

ვიდან აცილების მიზნით აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შესაძლებელია აღმოჩნდეს, დ. უზნაძე იცავდეს გადაჭრით განწყობის მხოლოდ არა-ცნობიერი არსებობის თეზისს, მაგრამ მისი თეორიის ევოლუცია (რასაც თვითონ დ. უზნაძე გარკვევით მიუთითებს) შესაძლებლობას იძლეოდა ცნობიერი განწყობის დებულების არა მარტო აღიარებისას, არა მარტო დაშვებისას, არამედ განწყობისათვის მის აუცილებელ და არსებით მომენტად გამოცხადებას.

ფაქტიურად ასეთი ვითარება დასტურდება: განწყობის კონცეფციის ჩასახვიდან (1923) განწყობის ცნების შინაარსი განწყობის პრობლემის გათვალისწინების კვალობაზე, აუცილებლობით მოითხოვდა განწყობის (რასაც თეორიის ჩამოყალიბების პერიოდში სხვადასხვა ტერმინებითაც აღინიშნებოდა) პრინციპულ არაცნობიერებას. ნაშრომში „იმპერსონალია“ დ. უზნაძე წერდა: „ქვეფსიქიკური მდგომარეობა თავისთავად ქვეფსიქიკურია, და მაშასადამე, იგი არაცნობიერია. ვითარცა მდგომარეობა ქვეფსიქიკური არისა, ცნობიერების ფარგლებს გადალმა მდებარეობს... უშუალო ცნობიერებისათვის იგი არ არსებობს, ვინაიდან ცნობიერება მხოლოდ ფსიქიკურ მოვლენებს ახასიათებს“¹⁰². 1938 წელს ჩვენი ავტორი აღნიშნავდა: „განწყობა ცნობიერების შინაარსს არ წარმოადგენს, იგი ისეთი კატეგორიის მოვლენაა, რომელიც განცდისეულად არ გვეძლევა, განცდით წრეში არ გვხვდება“¹⁰³.

1940 წ. „ზოგად ფსიქოლოგიაში“ დ. უზნაძე მიუთითებდა: „...თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა, მაშინ საფიქრებელია, რომ იგი რაიმე გარკვეული, განცდადი, კერძოული ფსიქიკური შინაარსის სახით არ გვეძლევა, რომ იგი ცნობიერებაში მოცემულობის გარეშე მოქმედებს, რომ ამ აზრით, იგი არაფერია ელ უ რ პროცესად შეიძლება ჩაითვალოს“¹⁰⁴. „...განწყობა ცნობიერების ფენომენს არ წარმოადგენს, მაშასადამე, ცნობიერებაში მას არავითარი წინა საფეხური არ შეიძლება ჰქონდეს“. „განწყობა ხომ სულ სხვაა, ვიდრე თვითონ განცდა, როგორც ცნობიერების ფენომენი“¹⁰⁵.

1941 წ. „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ აღნიშნულია: „...ის მდიდარი პრობლემატიკა, რომელიც ამ საკითხთან (განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთობის საკითხი. — ვ. კ.) არის დაკავშირებული, ჯერ კიდევ მომავალი კვლევის საგანს შეადგენს. მაგრამ ერთი რამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, შეიძლება ითქვას, ძირითა-

102 დ. უზნაძე, „Impersonalia“, — ჩვენი მეცნიერება, 1923, № 1, გვ. 74, 75.

103 დ. უზნაძე, განწყობა ფსიქოლოგიისათვის — საფსიქოლოგიო საზოგადოების შრომები, I, თბილისი, 1938, გვ. 23.

104 დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, — შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, 1964, გვ. 104.

105 იქვე, გვ. 601, 366.

დი. ჩვენ უკვე გამოკვლეული გვაქვს. საკითხი ეხება განწყობის არა-ცნობიერი ბუნების ექსპერიმენტულ დასაბუთებას... განწყობა ცნობიერების რომელიმე გარკვეული შინაარსის სახით არ გვეძლევა..."¹⁰⁶.

1949 წ. „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტულ საფუძვლებში“ მითითებულია: „ცნობიერი განცდები შეიძლება ჩვენი განწყობის გარკვეულ ზეგავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. განწყობისა, რომელიც თავის მხრივ არაერთარ შემთხვევაში ჩვენი ცნობიერების შინაარსად არ ჩაითვლება“¹⁰⁷.

1950 წ. „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ ნათქვამია: „განწყობა, რომელიც ცნობიერებაში არავითარ კვალს არ ტოვებს... განწყობა ცნობიერების გარეშეა შენარჩუნებული...“ „რამდენადაც ცდისპირმა ამ განწყობის არსებობის შესახებ არაფერი იცის. იგი არ შეიძლება მისი ცნობიერების შინაარსს წარმოადგენდეს. ანდა რაც იგივეა. არ შეიძლება ჩაითვალოს კერძო ფსიქიკურ ფაქტად. იგი — ეს განწყობა — უდავოდ უნდა გვესმოდეს, როგორც თვით სუბიექტის. როგორც მთელის მდგომარეობა“. „იგი (განწყობა — ვ. კ.) მხოლოდ მოდუსია მისი, როგორც მთელის, მდგომარეობისა“. ამიტომ სავსებით ბუნებრივია ჩავთვალოთ, რომ თუ ჩვენში მართლაც მიმდინარეობს რაიმე არაცნობიერად, ეს, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, ჩვენი განწყობა უნდა იყოს“¹⁰⁸.

დ. უზნაძის ამ მსჯელობებიდან ნათლად ჩანს, რომ ძირითადი თვალსაზრისი და ძირითადი ტენდენცია ავტორისა ისაა, რომ აჩვენოს არა მარტო ის, რომ განწყობის გარკვეულობა ცნობიერების მიღმა არსებულისა, არამედ ისიც, რომ განწყობა არ შეიძლება იყოს ცნობიერების ფენომენი. შინაარსი, ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში განწყობა იქნებოდა ცნობიერების კერძო შინაარსი, ცალკეული აქტი, „კერძო ფსიქიკური ფაქტი“, ვინაიდან ცნობიერებაში სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, რაც კერძოულ ფსიქიკურ პროცესს არ წარმოადგენს. ამ უკანასკნელი სახით განწყობის გააზრება კი შეუძლებელია, ვინაიდან ის ხომ „სუბიექტის, როგორც მთელის მდგომარეობაა“, „მოდუსია“. „თავისთავად ცხადია, რომ მთლიან-პიროვნული მდგომარეობა არ აისახება სუბიექტის ცნობიერებაში მისი ცალკეული დამოუკიდებელი განცდების სახით“¹⁰⁹.

106 დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები, — თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX, 1941, გვ. 31.

107 დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. — შრომები, ტ. VI, 1977, გვ. 43.

108 იქვე, გვ. 281, 282, 285.

109 დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები, შრომები, ტ. VI, თბილისი, 1977, გვ. 285.

მაგრამ მაინც უნდა აღინიშნოს ორი მომენტი, რომლებიც დ. უზნაძესთან რამდენადმე დაკავშირებულნი არიან განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთმიმართების ასპექტთან. ამათგან ერთ-ერთია დ. უზნაძის მოწმობა იმასთან დაკავშირებით, რომ განწყობა ავტორისათვის ისეთ გარკვეულობად ჩანს, რომელიც მაინც რაღაცნაირად აისახება, აირეკლება ცნობიერებაში. რა არის ეს ასახვა, არეკვლა განწყობისა ცნობიერებაში?

აი, ის ადგილებიც, რომლებიც ამ საკითხს ეხება. 1949 წ. „განწყობის თეორიის ძირითად დებულებებში“ დ. უზნაძე წერდა, რომ „მართალია, ეს მიდრეკილება (განწყობა — ვ. კ.) ყოველთვის არ განიცდება და ისიც მხოლოდ ისეთ შემთხვევებში, როცა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება არ ფერხდება... ჩვეულებრივ საქმე იქამდე არ მიდის, რომ აღნიშნულმა მდგომარეობამ სუბიექტის ემოციებში თავისი ასახვა ჰპოვოს“¹¹⁰. „ზოგად ფსიქოლოგიაში“ ავტორი სვამს კითხვებს: „რავგაქვს ცნობიერებაში ისეთი, რომ ჩვენი სუბიექტური მდგომარეობის მთლიანობითი ხასიათის ასახვას წარმოადგენს? რა განცდები გვაქვს ისეთი, რომ ჩვენი განწყობების მიჯნაზე არსებულად და, მაშასადამე, ცნობიერების გამოვლენის ყველაზე უფრო პრიმიტიულ ფორმად შეიძლებოდეს ვიგულისხმოთ?“ და მასზე ასეთ პასუხს იძლევა: „ჩვენ არაფერი გვიშლის ხელს, ცნობიერების გამოვლენის პრიმიტიულ ფორმად, იმ ფორმად, რომელიც განწყობათა სამკვიდროს ემიჯნება, სწორედ ემოციური განცდები ჩავთვალოთ: სუბიექტურობა და გაუნაწევრებელი მთლიანობა ყველაზე მეტად სწორედ ემოციურ განცდებს ახასიათებს“¹¹¹.

დ. უზნაძე მსჯელობს განწყობის შექმნის განცდის თაობაზეც: „ნებელობის აქტში სუბიექტის განწყობის გადახალისება გვეძლევა, და ყველა ის განცდა, რომელსაც სუბიექტის ცნობიერებაში აქვს ადგილი, განწყობის შეცვლის ანარეკლს წარმოადგენს“¹¹². „განწყობის შექმნა თავისებური განცდის სახით გვეძლევა, თვითაქტივობის იმ სპე-

განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთმიმართების საკითხი არსებითად და ამომწურავად გაანალიზებულია შ. ჩხარტიშვილის წიგნში „განწყობა და ცნობიერება“, თავი II, თბილისი, 1975. ავტორის პოზიცია ამ საკითხში ჩვენთვის სავსებით მისაღებია.

¹¹⁰ დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები, შრომები, ტ. VI, თბილისი, 1977, გვ. 271.

¹¹¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია. — შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, 1964, გვ. 120.

¹¹² იქვე, გვ. 194.

ციფიკური განცდის სახით, რომელიც არც ერთს სხვა ცნობილ განცდას არ ჰგავს და ნებელობის განცდად ითვლება¹¹³.

ზემოაღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო თვალსაზრისია გამოთქმული დ. უზნაძის ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელ „შენიშვნების რეეულში“ „...გარკვეული ქცევის განწყობა ჩნდება, რომელიც პირველ რიგში (აღამიანის შემთხვევაში მაინც) ცნობიერებაში პოულობს თავის ანარეკლს, იწვევს გარკვეულს ემოციონალურ განცდას, რომელშიც გაერთიანებულია იმპულსი და გარკვეული შინაარსი (კონატური და კოგნიტური მომენტი)“¹¹⁴.

„თუ შეფერხდა, შეჩერდა განწყობის ქცევაში რეალიზაცია... მაშინ განწყობა — შეფერხებული — ცნობიერებაში პოულობს თავის ასახვას ან ანარეკლს შიშის ემოციის სახით... ეს არის ემოცია, იგი ცნობიერებაში (ემოც. განცდა) და სხეულში (გამომსახველი მოძრაობები და სხვ.) ასახვაა აქტუალური განწყობის ქცევაში რეალიზაციის შეფერხებისა“¹¹⁵.

„თუ განწყობის რეალიზაციას დაბრკოლება გადაელობა, ხდება მისი შეჩერება, შეფერხება, რაც ცნობიერებაში პოულობს თავის ანარეკლს, ასახვას თითქოს ემოციის სახით: შიში, რისხვა... ემოცია ამიტომ განწყობის თავისებური ასახვაა გრძნობით თანხლებული. ემოცია შეუსრულებელი, უკეთ განდევნილი განწყობაა“¹¹⁶.

„განწყობა და მისი ემოციონალური განცდა, როგორც მისი პირველადი ასახვა თუ არეკვლა. ერთხელ მაინც ყურადღებით უნდა იქნეს განხილული ჩვენი ემოციონალური განცდები, ჩვენი გრძნობები, აი, რა თვალსაზრისით: ხომ არ არის მათ შორის ისეთი, რომ განწყობას წარმოადგენდეს, მას შეესატყვისებოდეს... არა, უკეთ, წარმოადგენდეს ცნობიერებაში. არის ემოციები ასეთი არა პოზიტიური შინაარსის, უფრო მიმართულების შემცველი თითქოს, და ალბათ ამის შესახებ უნდა ითქვას, რომ იგი განწყობას წარმოგვიდგენს. ეს მოსაზრება მიტომ ჩანს საფუძვლიანი, რომ ემოციონალური განცდა საზოგადოდ მჭიდროდაა დაკავშირებული სხეულებრივ პარაცესებთან — არაა მათგან გამოყოფილი: ჯემს-ლანგეს თეორია. შეიძლება ითქვას, ემოცია არც წმინდა ფსიქიკური განცდაა და არც წმინდა სხეულებრივი მოვლენა. იგი თითქოს ორივეა ერთად —

113 იქვე, გვ. 203.

114 დ. უზნაძე, შენიშვნების რეეული (ხელნაწერი), 1944 წლის 14/II-ის ჩანაწერი.

115 იქვე, 1944 წლის 13—14/IV-ის ჩანაწერი.

116 დ. უზნაძე, შენიშვნების რეეული (ხელნაწერი), 1944 წლის 19/IV-ის ჩანაწერი.

ჯერ კიდევ გაუნაწევრებელი მთლიანი და ესაა ამტკიცებს, რომ (ის) განწყობის უახლოესი წარმომადგენელია, თუ თვითონ განწყობა არაა. მაშ, ასე: ჩნდება განწყობა — სპეციფიკური მთლიანი მდგომარეობა მერე ეს პოულობს გამოვლენილ პირველად ასახვას სუბიექტში ემოციის სახით, რაც ერთდროულს ფსიქოფიზიკურ პროცესს (ემოცია და მისი ე. წ. სხეულებრივი გამო-სახულება) წარმოადგენს¹¹⁷.

დ. უზნაძის ზემომოყვანილი მსჯელობები, ვფიქრობთ, არაორ-აზროვნად მიუთითებენ იმაზე, რომ განწყობა თვითონ კი არ იქცევა (ცნობიერდება) ცნობიერების ფსიქიკურ ფაქტად, ის თავისი შინაგანი ბუნებით კი არ ეჩვენება, ევლინება ცნობიერებას, ამოდის რა ცნობიერების დონეზე, არამედ მისი არაცნობიერი არსებობა როგორღაც აირეკლება, აისახება ცნობიერებაში თანმხლები პროცესების სახით. განწყობის თანმხლები ფსიქიკური პროცესები, შინაარსები მიმთითებელია განწყობის შექმნის ან მისი რეალიზაციის აქტისა. დ. უზნაძის თვალსაზრისი იმაში მდგომარეობს, რომ განწყობა სუბიექტის მთლიანობით მოდუსადაა გააზრებული და ეს მოდუსი თვითონ ცნობიერების შინაარსი ვერ გახდება, ამ შინაარსად ვერ გადაიქცევა. ამით უპირის-პირდება ის ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიური თეორიის (კ. მარბე) განწყობის შინაარსს. ამიტომაცაა, რომ დ. უზნაძეს მიაჩნია, რომ „განცდა და მოქმედება უშუალოდ განწყობის ფონზე აღმოცენებული მოვლენებია“¹¹⁸; რომ „სუბიექტის ქცევა ცნობიერების შინაარსებითურთ განწყობის საფუძველზე ჩნდება და ვითარდება“¹¹⁹, რომ „აქტიური განწყობის საფუძველზე სუბიექტის ცნობიერებაში ფსიქიკური შინაარსთა რიგი აღმოცენდება“¹²⁰.

აქვე დგება საკითხი განწყობის რეალიზაციის შინაარსის ცხადყოფისა. რას ნიშნავს განწყობის რეალიზაცია, როგორ გავიგოთ განწყობის რეალიზაცია (განხორციელება) ქცევაში თუ ცნობიერებაში? ალბათ, სადავო არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ საქმე ეხება ქცევისა თუ ცნობიერების აქტივობის განპირობებულობას. განწყობა-მზაობა განაპირობებს იმ მზაობის განხორციელებას. ის, რაც განხორციელების ფორმით თუ სახით გვეძლევა შედეგად (კონკრეტული ქცევა თუ ფსიქიკური შინაარსი) თვითონ არ უნდა წარმოადგენდეს განწყობას არაცნობიერ მზაობაში, ტენდენციაში. განწყობა განაპირობებს (იწვევს)

117 იქვე, 1947 წლის 14/III-ის ჩანაწერი.

118 დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია. — შრომები, ტ. III—IV; თბილისი, 1964, გვ. 98.

119 დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. — შრომები, ტ. VI, თბილისი, 1977, გვ. 46.

120 იქვე, გვ. 137.

ტყუვასა თუ ცნობიერების ფსიქიკური შინაარსის აღმოცენებას და არ ევგონია, რომ იქცეოდეს, გარდაიქმნებოდეს ალბინურ პროდუქტად. კონკრეტულად თუ როგორ ხდება გამოწვევა შდეგებისა განწყობის მხრიდან გასარკვევი ვითარებაა. არ უნდა ავუაროთ გვერდი იმ სიმნელეებს, რომელიც დაკავშირებულია წარმოშობის ფაქტის გააზრებასთან. თამამად ვამბობთ. რომ არაცნობიერი ქმნის ცნობიერებას, მაგრამ ჯერ კარგად არ გვესმის. რასთან გვაქვს აქ საქმე. კარგად დავიმახსოვრეთ დიალექტიკური მატერიალიზმის მოთხოვნა დიალექტიკური ნახტომის ცნების გამოყენების შესახებ წარმოშობის ვითარებასთან დაკავშირებით, მაგრამ განა ყოველთვის გვესმის ამ ნახტომის სამდვილი შინაარსი?!

როცა ვმსჯელობთ განწყობის გაცნობიერებაზე, არ უნდა ავრიოთ ერთმანეთში გაცნობიერების ცნების ონტოლოგიური და გნოსეოლოგიური შინაარსები. გაცნობიერების გნოსეოლოგიური შინაარსი არ ცვლის ცნობიერების (ცნობიერობის) შესაძლო საგანს. იგი მას პირდაპირ ან არაპირდაპირ ასახავს, ე. ი. ცნობიერების შინაარსად წარმოადგენს იმ ცოდნას, რასაც მოიპოვებს ამ საგნის შესახებ, საუკეთესო შემთხვევაში ცნების ფორმით (აზრის სახით) გადმოგვცემს ცნობიერების ინტენციის ობიექტის არსობრივ თავისებურებას, მის შინაგან მუშნებას. გაცნობიერების გნოსეოლოგიური შინაარსი არ მოითხოვს ცნობიერების საგნის პირდაპირ შემოსვლას ცნობიერებაში, აღმოცენდება ამ საგნის (სულ ერთია, იგი ფსიქიკური ფენომენი იქნება თუ ფიზიკური ფაქტი) ადეკვატური ხატი (აზრი), რაც ამ საგნის ობიექტური შემეცნების გარანტიას იძლევა.

გაცნობიერების ონტოლოგიური შინაარსი განსხვავებულ ვითარებაზე მითითებაა. ამ შემთხვევაში მოვლენათა მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულება იგულისხმება. მაგ., ელექტრომაგნიტური ტალღები ზემოქმედებენ თვალზე და მას შედეგად მოსდევს ტალღის სიგრძის შესატყვისი ფერის (ფსიქიკურის) აღმოცენება ცნობიერებაში ცენტრალური ნერვული სისტემის დახმარებით. ცნობიერი ფსიქიკური განცდა (ფერითი შინაარსი ცენტრალური ნერვული სისტემის ანუ ტვინის პროდუქტია, მისი თავისებაა, რომელიც ასახავს ობიექტურ სინამდვილეს (ელექტრომაგნიტურ ტალღას); მაშ, აქაც არაა ფიზიკური და მისით აღძრული ფიზიოლოგიური გარკვეულობის უშუალო და პირდაპირი შემოქრა ცნობიერებაში, არამედ ფიზიკური გარკვეულობა ცნობიერებაში იწვევს შესატყვის პირობებში ფიზიოლოგიურის მეშვეობით ამ ფიზიკურის ეკვივალენტ ფსიქიკურ პროდუქტს (ფერს). ასეა ეს ასახვის მარქსისტული თეორიის თვალსაზრისით.

სხვა ვითარებაა სიღრმის ფსიქოლოგიის გავებით არაცნობიერი ფსიქიკის გაცნობიერების დროს. ვინაიდან აქ თავიდანვეა დაშვებული

არაცნობიერი ფსიქიკის ერთ-ერთი რომელობის არსებობა, სადაც არაცნობიერი ფსიქიკა იგივე ჩვენთვის ცნობილი ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსებია, რომელთაც თან არ ახლავს განცდა (ცნობიერება) და ამდენად წარმოდგენენ განუცდელ ფსიქიკურ შინაარსებს, გაცნობიერება ამ შინაარსებისა არის მხოლოდ გადმოტანა ფსიქიკური შინაარსებისა არაცნობიერიდან ცნობიერებაში, მათი შემოსვლა, პირდაპირი მნიშვნელობით, ცნობიერებაში. ცნობიერებაში ამ არაცნობიერ ფსიქიკურ შინაარსებს ემატება მხოლოდ სინათლე, გამკვირვალობა, სხვა მხრივ ისინი იგივეობრივნი რჩებიან. რა თქმა უნდა, ასეთი გაგება გაცნობიერების შინაარსისა ფსიქიკურთან დაკავშირებით, იმთავითვე მიუღებელია მატერიალისტური ფსიქოლოგიისათვის ფსიქიკის თავისთავადი სინამდვილედ წარმოდგენის გამო, რასაც სხვა არამეცნიერული მეთოდოლოგიური თვალსაზრისიც ერთვის.

ზემოთნახსენები მეორე მომენტი, რაც დაკავშირებულია განწყობის თეორიაში ცნობიერების ასპექტთან, ეხება განწყობის ფორმებისა თუ სახეების არსებობას. განწყობის ფორმირების ბოლო პერიოდში (50-იანი წლები) დ. უზნაძის მსჯელობებში ნათლად შეიმჩნევა ტენდენცია განწყობის სხვადასხვა ფორმის თაობაზე მითითებისა¹²¹.

განწყობის ერთ-ერთ სახედ დ. უზნაძე თვლის ე. წ. „წარმოსახულ განწყობას“, რომელიც აიგება წარმოსახული (აზრით) სიტუაციისა და წარმოსახული (აზრით) მოთხოვნილების ფაქტორებით. ეს „წარმოსახული განწყობა“ ჯერ კიდევ არაა აქტუალური განწყობა, ის აქტუალურ განწყობად უნდა აქციოს და მას ასეთად აქცევს კიდევაც ნებისყოფა.

სადავო არ უნდა იყოს, რომ ე. წ. წარმოსახული განწყობა ცნობიერების ფენომენია და სანამ ის ცნობიერების ფენომენია, როგორც ასეთი, ჯერ კიდევ არააქტუალურ მდგომარეობას წარმოადგენს. აქტუალურ მდგომარეობად — აქტუალურ განწყობად, როგორც აღინიშნა, ის უნდა აქციოს ნებისყოფამ. კონკრეტულად რა გზით ხდება არააქტუალური მდგომარეობის გადაქცევა აქტუალურად, როგორ ახერხებს ნებისყოფა გადააქციოს წარმოსახული განწყობა აქტუალურ განწყობად დ. უზნაძესთან გაანალიზებული და გადაწყვეტილი არაა. აქვე დგება ჩვენს წინაშე მთელი რიგი საკითხებისა, რომლებიც გადაჭრას მოითხოვენ (მათზე თვალი არ უნდა დავხუკოთ). მათ შორის დავასახელებთ ზოგიერთს: რატომ, რა საფუძვლით უწოდებს დ. უზნაძე

¹²¹ დაწერილებით ამ საკითხზე იხ. შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, ნაწ. I, 1983; აგრეთვე: ვ. კაკაბაძე, „განწყობითი ასახვისა“ და „განწყობის ფორმების“ ცნებები დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიაში. — მაცნე, 1985, № 4.

ცნობიერებაში არსებულ ვითარებას განწყობას? წარმოსახული საქმის ვითარება რა ნიშნის მიხედვით იმსახურებს განწყობის სახელწოდებას, იმ სახელწოდებას, რომელიც უნდა აღნიშნავდეს აქტუალურ მთლიან-პიროვნულ არაცნობიერ გარკვეულობას? განწყობა, როგორც პიროვნების მთლიანობითი მოდუსი, აუცილებლობით უნდა გულისხმობდეს თუ არა ცნობიერების მომენტსაც, პიროვნებისათვის ხომ აუცილებელია მასში ცნობიერების დონის თუ ფენის არსებობაზეც იყოს მითითებული? წარმოსახული ცნობიერი განწყობა რომ აქტუალურ განწყობად იქცევა ნებისყოფის დახმარებით, ჰკარგავს თუ არა ამით ის ცნობიერების ნიშანს, თუ ის ისევ ცნობიერების დონის გარკვეულობად რჩება? და ა. შ.

თავის დროზე დ. უზნაძე მიუთითებდა, რომ განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთობის პრობლემის მიმართულებით „ბევრი არაფერი გვაქვს გაკეთებულიო, ის მდიდარი პრობლემატიკა, რომელიც ამ საკითხთან არის დაკავშირებული, ჯერ კიდევ მომავალი კვლევის საგანს შეადგენს“¹²². ცნობიერებისა და განწყობის ურთიერთობის პრობლემა — განწყობის ერთ-ერთი სახის (წარმოსახული ანუ ცნობიერი განწყობის) არსებობის საკითხი — დღეს აქტუალურ საკითხად უნდა დადგეს განწყობის ფსიქოლოგიის მკვლევართა წინაშე.

7. ახლა დაეუბრუნდეთ ჩვენს საკითხს — როგორ უნდა შეფასდეს განწყობის, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკის, დასაბუთების ცდები, მის დასაცავად მოტანილი არგუმენტები და არგუმენტაცია. შევეცდებით პრინციპული მნიშვნელობის დებულებების ანალიზს.

შ. ჩხარტიშვილის მიზანია აჩვენოს, რომ განწყობა არ შეიძლება გააზრებულ იქნეს წმინდა ფიზიოლოგიურ ან წმინდა ფსიქიკურ გარკვეულობად იმ წინააღმდეგობების გამო, რომლებიც ასეთ გაგებას აწლავს თან. ამას ავტორი დამარწმუნებლად ცხადყოფს. ავტორს განწყობა დ. უზნაძის მოსაზრებებზე დაყრდნობით გაგებული აქვს, როგორც პირველადი, ფსიქოფიზიკურად დაუნაწევრებელი მოვლენა, მთლიანობითი პიროვნული მდგომარეობა. ამოცანაც სწორედ ამასი მდგომარეობას — ეწვდეთ ამ პირველად მთლიანობას. ეს პირველადი, ფსიქოფიზიკურად დაუნაწევრებელი ფაქტი ავტორის მიერ მიჩნეულია არაცნობიერ ფსიქიკად. დასაბუთებას კი ეს ვითარება მოითხოვს: რატომ უნდა ეწოდოს ფსიქოფიზიკურ დაუნაწევრებელ მთლიანობას ფსიქიკა (არაცნობიერი ფსიქიკა), რატომ არ ეწოდა იმავე ლოგიკით მას ფიზიოლოგიური (ფიზიკური)? იმიტომ რომ, ფიქრობს ავტორი, ჯერ ერთი, არაცნობიერი ფსიქიკის დაშვება აუცილებელია ცნობიერი

¹²² დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები, — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX, 1941, გვ. 31.

ფსიქიკური პროცესების აღმოცენების, მიმდინარეობისა და აღკვეთის გასაგებად; შემდეგ იმისთვისაც, რომ არაცნობიერი ფსიქიკით ეწვედებით ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების საზრისს. ამავე დროს შ. ჩხარტიშვილი იცავს თვალსაზრისს, რომ წარმოუდგენელია ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების წარმოშობა პეტეროგენული ფიზიკური (ფიზიოლოგიური) მდგომარეობიდან.

ჩანს, რომ შ. ჩხარტიშვილის თვალსაზრისი არაცნობიერი ფსიქიკის დაშვების სასარგებლოდ არსებითადაა დაკავშირებული ცნობიერი ფსიქიკის გენეზისის პრობლემასთან. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში მასთან და სხვებთანაც, სათანადო ყურადღება არ ექცევა. მატერიალისტური ფილოსოფიის ფორმულას ცნობიერების (ცნობიერი ფსიქიკის) ტვინის პროდუქტად და თვისებად გამოცხადების თაობაზე. რატომ უნდა ექვობდეს მატერიალისტი-ფსიქოლოგი იმის შესაძლებლობაში, რომ ცნობიერი ფსიქიკა უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის პროდუქტი და ფუნქციაა? თუ იმას აღნიშნავენ, რომ კონკრეტულად არ ვიცით როგორ წარმოშობს ტვინი ცნობიერ ფსიქიკას და ამით ეპვი შეაქვთ მის ვარგისიანობაში ცნობიერების გენეზისის გადაწყვეტის საქმეში, არც ისაა ცნობილი, და ამ საკითხის გარჩევას არავინ კისრულობს, თუ როგორ მიიღება კონკრეტულად არაცნობიერი ფსიქიკიდან ცნობიერი ფსიქიკა (როდესაც არაცნობიერი ფსიქიკა არაა მხოლოდ განცდას მოკლებული ფსიქიკური შინაარსი).

სწორია ცნობიერების (ცნობიერი ფსიქიკის) საზრისის წვდომისათვის პიროვნების გამოყენება, მაგრამ პიროვნების სტრუქტურაში გადამწყვეტი როლის მინიჭება არაცნობიერი ფსიქიკისათვის დასაბუთებული არ ჩანს. როგორ კმნის არაცნობიერი ფსიქიკა (ფსიქიკის განვითარების დაბალი საფეხური), ჯერ ერთი, პიროვნების სტრუქტურული მთლიანობის საფუძველს, რაც ცნობიერ ფსიქიკას (მაღალ საფეხურს) თურმე არ შესძლებია და შემდეგ, ფსიქიკის განვითარების უმაღლესი საფეხურის — ცნობიერების (ცნობიერი ფსიქიკის) საზრისს? რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში ფსიქიკის საზრისი და ა. შ. ამაზე საერთოდ არა თუ პასუხი არაა გაცემული, არამედ ამ კითხვის დასმის საჭიროებასაც ვერ ხედავენ.

რაც შეეხება შ. ჩხარტიშვილის¹²³ ანალიზს ცნობიერების სტრუქტურის გაგების თაობაზე, უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორის გაგება და ანალიზი ატრიბუტული ცნობიერებისა მისგან გამომდინარე დასკვნებით შეურყეველი იქნებოდა, რომ უშუალო ცნობიერებაში ნამდვილად ის

123 შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბილისი, 1975, გვ. 189. შეად. III. Н. Ч х а р т и ш в и л и, К вопросу об онтологической природе бессознательного,—Бессознательное, т. 1, 1978, с. 95—109.

იგულისხმებოდეს, რა მნიშვნელობითაც ავტორი მას წარმოგვიდგენს. საქმე ისაა, რომ ატრიბუტული, ანუ უშუალო ცნობიერების ცნება განსხვავებული შინაარსის შემცველია და ამდენად, ვფიქრობთ, მისადმი მიმართული ავტორისეული კრიტიკა საკითხს არ ეხება.

შ. ჩხარტიშვილი ცნობიერების სტრუქტურულ მომენტს — ცნობიერობას (ხედვის აქტს) ერთ მომენტში აიგივებს ფსიქიკურ პროცესთან (აღქმა, წარმოდგენა, წარმოსახვა, აზროვნება). „ცნობიერობა თვითონაა... ფსიქიკური პროცესი“¹²⁴, რაც ცნობიერების სწორი გაგება არაა. ფსიქიკური პროცესი თვითონ ცნობიერობა კი არაა, არამედ მას ცნობიერობა ახლავს, ვითარცა ფსიქიკურ შინაარსს. ცნობიერობასთან მიმართებაში ფსიქიკა ყოველთვის ინტენციის (ბუნებრივი თუ ნებისმიერი) საგანია.

ავტორი უშუალო ცნობიერების შინაარსად სახავს შემდეგ ვითარებას: „ტკივილი, რომელიც თავის თავს თვითონ აცნობიერებს“¹²⁵ და „აქედან ღებულობს მიმართულობას სუბიექტზე“¹²⁶.

მართლაცდა, თუკი უშუალო ცნობიერება გაიგება ისეთ რაიმედ, რაც „ფსიქიკურიდან ღებულობს მიმართულებას სუბიექტზე“, რაც (ფსიქიკა) „თავის თავს თვითონ აცნობიერებს“ და ამდენად იგი „შეუძლებელია ცნობიერების სუბიექტის აქტს წარმოადგენდეს“, „არ შეიძლება ვინმეს აქტად იქნეს მიჩნეული და რაიმე ობიექტზე იყოს მიმართული“ — ასეთი რამ, მართლაც, ფიქტიურია და ვერ მოთავსდება ცნობიერების ლოგიკურ სტრუქტურაში.

უშუალო ცნობიერებინ ვითარება გავარჩიოთ ტკივილის შეგრძნების მაგალითზე. უპირველეს ყოვლისა იმას უნდა მივუძღვათ ყურადღება, რომ კონკრეტული ფსიქიკური შინაარსი — ტკივილის რომელობა (შეგრძნება) — თვითონ კი არაა ცნობიერობა (ხედვა), არამედ მას ახლავს თან ცნობიერობა. და ეს თანხლება ცნობიერობისა ტკივილთან არ უნდა იქნეს გაგებული იმგვარად, თითქოს, ტკივილი (ვითარცა სუბიექტი) ფლობდეს ცნობიერებას ან ტკივილიდან ეს ცნობიერობა მიმართებოდეს ცნობიერების სუბიექტისაკენ. ტკივილის ფსიქიკურ შინაარსთან ცნობიერებას თანხლება მიუთითებს, აღნიშნავს მხოლოდ იმას, რომ ფსიქიკის ეს რომელობა ცნობიერობის ფონზე

¹²⁴ შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თბილისი, 1975, გვ. 181.. ამავე ნაშრომში სხვაგან კი ავტორი სწორ ღებულებას იცავს: ფსიქიკური თვითონ ცნობიერებას, თვითონ ხედვას არ წარმოადგენს, „ფსიქიკური თვითონ ცნობიერება არაა“, იხ. გვ. 183—184.

¹²⁵ იქვე, გვ. 188.

¹²⁶ III. Ч х а р т и ш в и л и, К вопросу об онтологической природе бессознательного, Бессознательное, I, Тбилиси, 1978, с. 105.

არსებულია. ფსიქიკური შინაარსის ცნობიერობის ფონზე არსებობა ეს იგივე ფსიქიკის განცდას ნიშნავს. ამიტომაც ამბობენ, რომ ტკივილის შეგრძნება მანამ არსებობს, სანამ ის განიცდებდეს, რომ განცდის გარეშე ტკივილი, როგორც კონკრეტული ფსიქიკური შინაარსი, არ არსებობსო. განცდა ამ შემთხვევაში არის შინაგანი მოცემულობა, შინაგანი შეტყობინება, წვდომა, ცნობიერების (არაპირდაპირი) სხივით ფსიქიკური შინაარსის არსებობის დადასტურება, უბრალო შენიშვნა, შემჩნევა, პირველადი უშუალო ცოდნა, რომელიც, რა თქმა უნდა, არ წარმოადგენს აზროვნების გზით მოპოვებულ ცოდნას.

წარმოუდგენელია უარიყოს უშუალო ცნობიერების, ვითარცა უბრალო განცდის დონის, ეს იგივე მარტივი შინაგანი შეტყობინების ანუ დადასტურების ფაქტიური არსებობა — ასეთი რაიმის ვერდანახვა შეუძლებელია. სადავო საკითხად სხვა რამ იქცევა, კერძოდ: უშუალო ცნობიერებით დადასტურებული ფსიქიკური შინაარსი, უბრალო განცდა. ჩაითვალოს თუ არა არაცნობიერ (გაუცნობიერებელ) ფსიქიკურ სინამდვილედ? ფიქრობენ, რომ ფსიქიკური შინაარსი უშუალო ცნობიერების, შინაგანი შეტყობინების, ანუ განცდის დონეზე უნდა ჩაითვალოს არაცნობიერ ფსიქიკადო, ვინაიდან, ცნობიერებად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ ის, რაც ენის (სიტყვის) საშუალებით ობიექტივირებულია (ფიქსირებულია), საგნობრივი დონეა ცნობიერებისა; ასეთ რაიმეს კი განცდა თავის უშუალო მოცემულობით მოკლებულია. აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობას დაევუბრუნდებით ქვემოთ. ახლა კი შევნიშნავთ, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის ამ ქრილში დაყენება არაცნობიერი ფსიქიკის ცნობილი პრობლემის შეცვლაა.

არაა სწორი ის თვალსაზრისი, რომელიც თვლის, რომ უშუალო ცნობიერების არსებობის დაშვება გამორიცხავს საერთოდ არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის აღიარებას. უშუალო ცნობიერება ფსიქიკური შინაარსებისა მიუთითებს მხოლოდ ფსიქიკური შინაარსების განცდის ფარგლებს გარეთ, მის გარეშე არსებობის შეუძლებლობაზე, არაცნობიერი ფსიქიკის სხვა შესაძლო შინაარსის ის არ ეხება. ამდენად მტკიცება, რომ „ფსიქოლოგია. რომელიც მოიხმარს არაცნობიერი ფსიქიკის ცნებას, არ საჭიროებს უშუალო ცნობიერების ცნებას“ — საქმის ვითარებას ადეკვატურად არ გადმოცემს.

უშუალო ცნობიერების, ფსიქიკის უბრალო განცდის დონის არსებობას არ უარყოფენ არაცნობიერი ფსიქიკის ცნობილი დამცველები — ზ. ფროიდი და დ. უზნაძე. მათთვის ცნობიერების ფსიქიკური შინაარსები წარმოუდგენელია ცნობიერებაში განცდისაგან დამოუკიდებლად არსებობდნენ, ამდენად, ამ აზრით, ისინი უარყოფენ არაგანცდადი ფსიქიკური შინაარსების არსებობას; ასეთი რაიმის შესახებ მსჯელობას ისინი უაზრობად თვლიან. სამაგიეროდ ზ. ფროიდსა და

დ. უზნაძეს სავსებით ლოგიკურად მიაჩნიათ დაუშვან ისეთი ფსიქიკის არსებობა, რომელიც არაცნობიერია. ეს ისეთი ფსიქიკაა, რომელიც „უცნობი პროცესია“ (ზ. ფროიდი)¹²⁷ ან „პიროვნების მოდუსია“ (დ. უზნაძე), რომელიც არ საჭიროებს და არც მოითხოვს უშუალო ცნობიერებას (ცნობიერობის მნიშვნელობით).

ისიცაა აღსანიშნავი, რომ რეფლექსური ცნობიერების გაიგივებას საერთოდ ცნობიერებასთან, შესაძლებელია, გაუგებრობები მოჰყვეს. ცნობიერობა (ხედვა) იმის მიხედვით, თუ რა არის მისი საგანი, შეიძლება იყოს „საგნობრივი ცნობიერება“ ან „რეფლექსური ცნობიერება“. საგნობრივი ცნობიერება ნებისმიერად წარმართული ხედვაა ცნობიერების გარეთ არსებულ საქმის ვითარებაზე. ამ ცნობიერების ობიექტი საგნის დონემდე მალდება და ასეთად პრინციპულად შეიძლება იყოს ყველაფერი. „რეფლექსური ცნობიერება“ ცნობიერების უმაღლეს საფეხურად იწოდება, მას ობიექტად აქვს საკუთარი თავი. ესაა ცნობიერებით ცნობიერების ხედვა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რეფლექსური ცნობიერება სხვაა, ვიდრე თ ვ ი თ ც ნ ო ბ ი ე რ ე ბ ა; თვით-ცნობიერების საგანია „მე“, „თვითონ“ და არა ცნობიერობა. ცნობიერობა კი, რა თქმა უნდა, არაა საკუთრივ „მე“.

სავსებით სწორია შ.ჩხატარაიშვილის შენიშვნა, რომ უშუალო ცნობიერების სპეციფიკური შინაარსის განხილვა ცნობიერების საერთო სტრუქტურასთან მიმართებაში გარკვეული ასპექტით დაზუსტებას და შემდგომ გარკვევას მოითხოვს. მაგრამ როგორადაც არ უნდა გადაწყდეს უშუალო ცნობიერებასთან ფსიქიკის დაკავშირების საკითხი, ის მაინც ვერ დაასაბუთებს არაცნობიერი განწყობის, პირველადი ფსიქიკური მთლიანობის ან სხვა რომელიმე არაცნობიერის ფსიქიკურობას.

განწყობის ფსიქოფიზიკურ გარკვეულობად ჩათვლისა და აღნიშნულის არაცნობიერ ფსიქიკად გამოცხადების შესახებ უნდა აღინიშნოს შემდეგი: ჭერ ერთი, თუკი ვამბობთ, რომ განწყობის არსებობის ფორმა ფსიქოფიზიკურიაო, თავიდანვე უნდა გაირკვეს ტერმინი — ფსიქოფიზიკურის ნამდვილი შინაარსი, იგი ნიშნავს ფიზიკურისა და ფსიქიკურის ერთად, ერთ მთლიანობად არსებობას, თუ ამ ტერმინით აღნიშნულია ისეთი რამ, რაც არც ფსიქიკურია და არც ფიზიკური, აქ საქმე გვაქვს არა უბრალო თავმოყრასთან, არამედ მათ ისეთ დაკავშირებასთან, რაც ქმნის თვისებრივად ახალ მოცემულობას, რომელსაც ვუწოდებთ არცთუ სავსებით ადეკვატურ ტერმინს (ფსიქოფიზიკური). მაგ., ასე გაიაზრა დ. უზნაძემ ადამიანი „განწყობის თეორი-

¹²⁷ არაცნობიერი ფსიქიკის სიღრმის ფსიქოლოგიური გაგების შესახებ იხ. ვ. კაკაბაძე, სიღრმის ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები, თბ., 1979.

ის ძირითად დებულებებში“ (1941 წ.). აღამიანს რომ სწორედ ფსიქიკურისა და ფიზიკურის ერთიანობაა, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ იგი რაღაც ახალი გარკვეულობაა, რომელიც არ დაიყვანება უნაშთოდ არც ფიზიკურზე და არც ფსიქიკურზე.

ფსიქოფიზიკური ტერმინის შინაარსის დაზუსტების შემდეგ ღვება მეორე საკითხი: თუკი ტერმინით — ფსიქოფიზიკური აღინიშნება რაღაც ახალი სინამდვილე, რა საფუძველი არსებობს ის გამოვაცხადოთ საერთოდ ფსიქიკად და კონკრეტულად არაცნობიერ ფსიქიკად? თუკი ტერმინით ფსიქოფიზიკური აღინიშნება ფსიქიკურისა და ფიზიკურის უბრალო დაკავშირება, ერთად არსებობა, როგორღა დასაბუთდება ამ მთლიანის ფსიქიკური ნაწილის არაცნობიერება (არაგანცდით ღონეზე არსებობა)?

მასასადამე, განწყობის გააზრებიდან ფსიქიკურ გარკვეულობად: ლოგიკურად არ გამომდინარეობს, რომ, ერთ შემთხვევაში, ეს ფსიქოფიზიკურად მთლიანი არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკაა და, მეორე შემთხვევაში, ფიზიკურთან დაკავშირებული ფსიქიკური არაცნობიერ (განცდის მიღმა არსებულ) ფსიქიკას უნდა წარმოადგენდეს.

ა. ფრანგიშვილი სწორად განმარტავს განწყობის კატეგორიის შინაარსს, როცა ის აღნიშნავს, განწყობა შეუძლებელია გააზრებულ იქნეს არამატერიალური სუბსტანციის სახით და არც ისეთი რეალობის სახით, რომელიც იქნებოდა „ფსიქოფიზიკურად ნეიტრალური“. მაგრამ ამასთან ერთად ავტორი იცავს შეხედულებას, რომ ფსიქიკური ასახვის გაუცნობიერებელი ფორმის (იგივე არაცნობიერი ფსიქიკის) უარყოფა ეს იქნებოდა ფიზიოლოგიური იდეალიზმის პოზიციაზე დგომა, ფსიქიკური მოვლენების არაფიზიოლოგიურით ახსნის შესაძლებლობის გამორიცხვაო.

ფიზიოლოგიური იდეალიზმის მოხსენიება არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის უარყოფის საქმეში სრულიად გაუმართლებელია; ვინაიდან ის არ ეხება საერთოდ ფსიქიკის ონტოლოგიურ პრობლემას (შეიძლება თუ არა არსებობდეს არაგანცდადი ფორმა ფსიქიკისა). „ფიზიოლოგიური იდეალიზმის“ ცნება მარქსისტული ფილოსოფიის მიხედვით, გულისხმობს გნოსეოლოგიურ და არა ონტოლოგიურ ასპექტს, სახელდობრ, რომ შემეცნების შინაარსი უკავშირდება ობიექტური რეალობის ადეკვატურ ასახვას და ეს შინაარსი არ წარმოადგენს ფიზიოლოგიური სუბსტრატის (ტვინისა და შეგარძნების ორგანოების) შინაგან თვისებას, თუმცა ცნობიერება არსებითადაა დაკავშირებული ტვინთან, იგი ხომ მისი პროდუქტი, თვისება და ფუნქციაა. არ შეიძლება რაიმე იყოს ცნობიერებაში და იგი ტვინით არ იყოს გაშლალებული; ცნობიერების ყოველგვარი კონტაქტი სინამდვილესთან (ფიზიკურთან თუ სოციალურთან) ტვინით ხორციელდება, მის გარეშე.

არც არაფერი ხდება. ვფიქრობთ, სავსებით სწორია ს. რუბინშტეინის ფორმულა, რომელსაც ეყრდნობა ა. ფრანგიშვილი — ტვინი მხოლოდ ორგანოა ფსიქიკური მოქმედებისა და არა წყარო. ფსიქიკური მოვლენების დეტერმინაციაში მონაწილეობს გარე სამყარო. მაგრამ, მეორე მხრივ, ისიც უდავოა, რომ არაფერი არ შეიძლება მოხდეს ფსიქიკაში, რაც მისი ორგანოსაგან მოწყვეტილი იქნება, მისი ორგანოს თვისებას ან პროდუქტს არ წარმოადგენს. „ცნობიერება და ა. შ. არის მატერიის უმაღლესი პროდუქტი“ (ვ. ი. ლენინი). ამიტომ რაიმე მომენტში ტვინის (მატერიალური სუბსტრატის) მონაწილეობის გარეშე ფსიქიკური აქტივობის გააზრება მატერიალისტური მსოფლმხედველობის მიხედვით წარმოუდგენელი ჩანს.

ავტორი ბევრს ლაპარაკობს სინამდვილის ასახვის გაუცნობიერებელ ფორმაზე და მას ფსიქიკურად (არანცობიერ ფსიქიკად) თვლის. პრობლემა სწორედ ამაში მდგომარეობს: საიდან ვიცით, რომ ეს გაუცნობიერებელი ფორმა ასახვისა ფსიქიკაა, ფსიქიკის რა თვისება თუ ნიშანი გააჩნია მას? თუ არაცნობიერი (გაუცნობიერებელი ანუ არაგანცდადი) ფსიქიკა განიმარტა როგორც ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი და მის გარეშე არსებული გარკვეულობა, მაშინ თავს იჩენს სიძნელე — მარქსისტულ ფილოსოფიაში მატერიალ განიმარტება როგორც ისეთი რამ, რაც არსებობს ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად, მის გარეშე და ასეთ შემთხვევაში როგორ, რა ნიშნით განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან არაცნობიერი ფსიქიკა და მატერია? განმარტების მიხედვით მათ შორის არსებობის მხრივ ხომ განსხვავება აღარ ჩანს! თუკი ფსიქიკურიც მატერიის მსგავსად ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი არსებობის მქონეა, მაშინ მატერიის ლენინისეული განმარტება მცდარი გამოდის, ვინაიდან ცნობიერების გარეთ არსებული გარდა მატერიალურისა სხვა რამეც ყოფილა, ცნობიერების გარეთ არსებობა არამატერიალისტურსაც (ფსიქიკასაც) მიეწერება. ვ. ი. ლენინის დებულების მიხედვით ფსიქიკა ვერ იქნება არაცნობიერი (არაგანცდადი), ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებული, თორემ ის მატერიალ გადაიქცევა¹²⁸.

ა. ფრანგიშვილი განსაკუთრებით ხაზს უსვამს ე. წ. „შუალედური რგოლის“ „შუალედური ცვლადის“, რაც ცნობიერებისაგან დაფარული კავშირია, მნიშვნელობას, რომელიც. ერთი მხრივ, „საზრისისა“ და „სოციალურ ურთიერთობათა ასახვა“, მეორე მხრივ, „პრინციპების, იდეების. კატეგორიების“ ფორმირების განმსაზღვრელი საფუძველია. საკითხი სწორედ რომ ცნობიერებისაგან დაფარული კავშირების

¹²⁸ შეად. А. Т. Б о ч о р и ш в и л и, Проблема бессознательного в психологии, Тбилиси, 1961.

არა საერთოდ მნიშვნელობას, არამედ მათი ფსიქიკურობის კონკრეტულ დასაბუთებას ეხება. ისეთი საბუთი, რომელიც მათ სწორედ რომ არაცნობიერ ფსიქიკურობას გვიჩვენებს ა. ფრანგიშვილის მსჯელობაში არ ჩანს, ის არაა მოტანილი.

ერთი რამ ნამდვილად შეიმჩნევა ჩვენი ავტორის აზროვნების წესში, მის პუბლიკაციებში ერთი მნიშვნელობით როდია გააზრებული გაუცნობიერებელი, ანუ არაცნობიერი ფსიქიკის შინაარსი. მასთან არაცნობიერი ფსიქიკა სამი შინაარსითაა წარმოდგენილი. ეს შინაარსებია: არაგანცლადი ფსიქიკა; ისეთი განცლადი ფსიქიკა, რომელიც საგნობრივი ცნობიერების დონეზე ვერ ასულა და ბოლოს ცნობიერი ფსიქიკა, რაც ენობრივად, ენობრივ ფორმაში, სიტყვიერად არ არის გამოთქმული (ამიტომაც, რომ ავტორი ლაპარაკობს ე. წ. „გაუცნობიერებლობის ფსიქოლოგიურ პოლიმორფიულობაზე“). უფრო მეტიც, ავტორი ცნობიერების მოდუსად (ფორმად) არაცნობიერ ფსიქიკას (განწყობას) აცხადებს¹²⁹. ასეთ ვთარებაში მკითხველისათვის ნამდვილად შეუძლებელი ჩანს ალ. ფრანგიშვილის ნააზრევში არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემის როგორც ერთმნიშვნელოვანი გაგების, ისე მისი გადაწყვეტის ცდის შესახებ ადეკვატური სურათის შექმნა.

რაც შეეხება დებულებას, რომ განწყობა მოთხოვნილებისა (სუბიექტური ფაქტორი) და სიტუაციის (ობიექტური ფაქტორი) ურთიერთობის შედეგია, ის არ გამოდგება განწყობის ონტოლოგიური ბუნების ცხადსაყოფად, ვინაიდან აქაა განწყობის მხოლოდ აღმოცენების საჭირო პირობებზე მითითება, რომელსაც არ შეუძლია გადაწყვეტოს განწყობის არსებობის ფორმის საკითხი. ასევე განწყობის ფუნქციაზე მითითებიდან, რომ ის წარმართავს ადამიანის მოქმედების მიმართულებას და ცნობიერების პროცესებს, ლოგიკურად არ გამომდინარეობს განწყობის არაცნობიერი ფსიქიკურობა; არც სიტუაციის საზრისის (მნიშვნელობის) ასახვის არაცნობიერობაა დასაბუთებული, როგორაა შესაძლებელი არსის ასახვა (გნოსეოლოგიური აქტი) ცნობიერების ჩარევის გარეშე, ძნელი წარმოსადგენია მას შემდეგ, რაც მარქსიზმში გნოსეოლოგიური აქტი სწორედ რომ ცნობიერების აქტივობადაა გამოცხადებული.

ზ. ხოჯავამ განწყობის არაცნობიერი ფსიქიკურობის არგუმენტებად ორი მოსაზრება წამოაყენა:

ა. ვინაიდან განწყობა „ფსიქიკური აქტივობისათვის მზაობაა“, ამდენად ის (ფსიქიკური აქტივობისათვის მზაობა) ფსიქიკურივე უნდა იყოს.

¹²⁹ იხ. Бессознательное, т. I, Тбилиси, 1978, с. 79.

ბ. ვლაპარაკობთ ფსიქიკურ თვისებებზე (ხასიათი, უნარები. ნიჭი, და მისთანები) და მათ ვთვლით ფსიქიკური ბუნების არსებობის მქონედ. იმავე ლოგიკის ძალით განწყობაც ფსიქიკური ბუნების ფაქტად უნდა ჩაითვალოს.

პირველი არგუმენტის შესახებ გადაჭრით ის ითქმის, რომ ფსიქიკური აქტივობის არსებობიდან ლოგიკურად არ გამომდინარეობს იმის ონტოლოგიურ რაობაზე (ფსიქიკურობაზე) დასკვნა, რაც წანამძღვარია მზაობის სახით ცნობიერი ფსიქიკური აქტივობისა. ამასთანავე დაკავშირებული მეორე არგუმენტიც: მართალია, ვლაპარაკობთ ფსიქიკური თვისებების შესახებ, მაგრამ ამ ფსიქიკური თვისებების ონტიურ გარკვეულობაზე ზუსტი პასუხი არ გაგვაჩნია, მაგ., რა იგულისხმება ნიჭში? — გამოვლენილი აქტივობა (აქტუალური პროცესი), თუ ის დისპოზიცია, რომელიც გამოვლენილ აქტივობას საფუძვლად ედება და მას განაპირობებს? თუ ნიჭში დისპოზიტიური (თვისებრივი) ვითარება იგულისხმება, რა უფლებით ვაცხადებთ მას (ამ დისპოზიციას) ფსიქიკურად? იმ თეორიული მოსაზრებით ხომ არაა, რომ არ გვწამს ფიზიოლოგიურით ცნობიერი ფსიქიკის წარმოქმნის ფაქტი?! ანალოგიურად განწყობის საფუძველზე აღმოცენებული აქტივობა ფსიქიკურია, მაგრამ აქედან უშუალოდ არ გამომდინარეობს დებულება, რომ ფსიქიკური აქტივობის საფუძველიც ისევ ფსიქიკა უნდა იყოს. დიალექტიკური მატერიალიზმისათვის ცნობიერი ფსიქიკა ხომ ტვინის (უმაღლესად არაორგანიზებული მატერიის) და არა ისევ ფსიქიკის ფუნქცია და პროდუქტია?!

შ. ნადირაშვილს მიაჩნია, რომ უნდა არსებობდეს გაუცნობიერებელი ფსიქიკური პროცესები (იგივე განწყობა). რა საბუთი არსებობს აღნიშნული დებულების გამართლებისათვის? მისი აზრით, თუ დავუშვებთ არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესების არსებობას. მაშინ შესაძლებელი იქნება დასაბუთდეს განვითარების შესაძლებლობა ფსიქიკის მიმართ. დებულება — არაცნობიერი ფსიქიკის. განვითარების წინასაფხურად დაშვებისა და განვითარების კატეგორიის მომარჯვებით მისი დასაბუთების თაობაზე — გარჩეულია ქვემოთ.

მეორე არგუმენტი უკავშირდება განწყობის გაცნობიერების თავისებურებას. ჩვეულებრივ, არაცნობიერი არაფსიქიკური პროცესები გაცნობიერების შემთხვევაში თავის ობიექტურობას არ ჰკარგავენ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ისინი თვითონ ცნობიერად არ იქცევიან. ხოლო არაცნობიერი ფსიქიკური განწყობა გაცნობიერების შემთხვევაში „ჩვენი „მე“-ს მდგომარეობა, ნაწილი, ჩვენი ცნობიერება „ხდება“, „პირდაპირ ეძლევა ცნობიერებას, განიცდება როგორც „მე“-ს ელემენტი“.

ჭერ კიდევ კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიის წარმომადგენლის კ. ბ. იუნგის მიერ იყო ხაზგასმული, რომ მის მიერ დაშვებული არა-ცნობიერი ფსიქიკის რომელობები (კოლექტიური და ინდივიდუალური არაცნობიერი ფსიქიკები) განსხვავებულად განიცდებიან. კოლექტიური არაცნობიერი ფსიქიკა განიცდება არა-მეობრივად, მე-საგან დამოუკიდებლად, ხოლო ინდივიდუალური არაცნობიერი ფსიქიკა მე-ს თვისებად. უნდა გაცნობიერდეს ის ვითარება, რომ რაიმე გარკვეულობის განცდის სპეციფიკა ონტოლოგიური პრობლემის გადაწყვეტის საქმეში ვერავითარ როლს ვერ თამაშობს რაიმე, რომ ორიგინალურად განიცდება, ეს არაა იმის საბუთი, რომ განცდის ამ სპეციფიკის განმაპირობებელი საფუძველი ისევ ფსიქიკა უნდა იყოს. ცნობიერი (განცდადი) ფსიქიკის განმაპირობებელი საფუძველი, როგორც არ უნდა იყოს ამ განცდის (ცნობიერი ფსიქიკის) თავისებურება, თუკი ვდგავართ დიალექტიკურ-მატერიალისტური ფილოსოფიის თვალსაზრისზე, სპეციფიკურ ფიზიოლოგიურ აქტივობაში უნდა იქნეს დაძვნილი. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ განცდის თავისებურება გამოწვეულია უმაღლესი ნერვული მოქმედების აქტივობის ბუნებით, ვინაიდან გარკვეულ მეტოლოლოგიურ პოზიციაზე შეგნებულად მდგომთ გვევალება ცნობიერი ფსიქიკა გავიაროთ როგორც ფიზიოლოგიურის პროდუქტი და თვისება. ცხადია, ცნობიერ ფსიქიკურზე დაყრდნობით შეუძლებელია მისი პირდაპირი საფუძვლის ონტოლოგიური რაობის გარკვევა; თვითონ ცნობიერ ფსიქიკაში არ ჩანს, ვერ ამოიკითხება, რისგანაა ის გამოწვეული, მიღებული. ამიტომ, რომ არაცნობიერის ონტოლოგიური პრობლემის გარკვევა (იგი ფსიქიკურია თუ მატერიალური) მხოლოდ თეორიული თვალსაზრისის მომარჩვებით გადაწყდება. ჩვენთვის თეორიული თვალსაზრისი კი მარქსიზმის კლასიკოსების პრინციპული მნიშვნელობის მქონე დებულებებია, კერძოდ რომ ცნობიერება (ცნობიერი ფსიქიკა) უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის (ტვინის) პროდუქტი. თვისება და ფუნქციაა.

ის მოსაზრება, რომ არაცნობიერი განწყობა ფსიქიკად უნდა ჩაითვალოს იმის გამო, რომ ის ინდივიდის არსებითი სასიცოცხლო ძალების მარგანიზებული და მაფოკუსებული მთლიანი სისტემაა და ადამიანის ცნობიერების ფუნქციონალური ეკვივალენტის როლი აკისრია—არგუმენტად არ გამოდგება, სანამ არ დასაბუთდება დებულება, რომ ინდივიდის სასიცოცხლო ძალების ორგანიზაციის სისტემა დაბალი დონის, არაცნობიერი ფსიქიკის ფუნქციაა და არა სხვა რაიმესი, მასზე მაღლა მდგომი გარკვეულობისა. ხოლო რაც შეეხება ცნობიერების ფუნქციონალურ ეკვივალენტს, აქ გადაპრით უნდა ითქვას, რომ ცნობიერების სპეციალური ფუნქციის შესრულება მხოლოდ ცნობიერების

შალგზს შესწევს, მისი როლი სხვას ისეთს არაფერს შეუძლია შეატრფლოს, რაც თვითონ ცნობიერება არ იქნება. ამდენად, ვფიქრობთ, ზედმეტია მითითება „ცნობიერების ე. წ. ეკვივალენტზე“ არაცნობიერი ფსიქიკის სახით.

რაც შეეხება დებულებას, რომ განწყობისა და ცნობიერების ურთიერთზე გავლენა არ მოითხოვს დამატებით გამაშუალებელ რგოლს (აქ ამდენად განწყობა ფსიქიკად (არაცნობიერ ფსიქიკად) უნდა ჩაითვალოს, დამარწმუნებელი არაა, ვინაიდან იგი თვითონ განწყობის კონცეფციის პრინციპული თვალსაზრისითაც მიუღებელი ჩანს. საქმე იმაშია, რომ განწყობის კონცეფცია უარყოფს ფსიქიკის ფარგლებში მიზეზ-შედეგობრივ დამოკიდებულებას. ამ კონცეფციის მიხედვით, ცნობიერ ფსიქიკაზე ზემოქმედების მოხდენა არ უნდა შეეძლოს ისევე ცნობიერ ფსიქიკას ან არაცნობიერ ფსიქიკას, წინააღმდეგ შემთხვევაში თავს ვერ დავაღწევდით უშუალობის პოსტულატს.

აკი თვითონ დ. უზნაძე დოგმატურ წანამძღვრად თვლიდა დებულებას, „ფსიქიკურის საფუძველს ფსიქიკური მიზეზის აქტივობა წარმოადგენს“¹³⁰. ამის გათვალისწინების საფუძველზე გაუმართლებელი ჩანს განწყობა გავიზრთ ფსიქიკად. განწყობის წარმოდგენა ფსიქიკად უპირისპირდება განწყობის კონცეფციის აღნიშნულ ძირითად პოსტულატს (თუმცა თვითონ დ. უზნაძე ბოლო პერიოდში განწყობას არაცნობიერ ფსიქიკად სახავდა).

ჩვენმა ანალიზმა აჩვენა, რომ განწყობის არაცნობიერი ფსიქიკურობის დასაცავად წამოყენებული მოსაზრებები ლოგიკურად ვერ ასაბუთებენ განწყობის ფსიქიკურობის თეზისს, ვინაიდან მოტანილი არგუმენტებიდან ზოგი თვითონ წარმოადგენს პრობლემას, ზოგიც ან საკითხს არ ეხება, ან მტკიცების ლოგიკურ ძალას არ ფლობს.

5. ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური პრობლემატიკიდან ერთ-ერთი პირველი და ძირითადია ფსიქიკის არსებობის ფორმისა და საზღვრების თემა. ფსიქოლოგიამ, როგორც მეცნიერებამ ფსიქიკის შესახებ, უნდა ეზრუნოს ფსიქიკის რაობის დადგენისათვის, აღნიშნულის ლოგიკურ წინაპირობას წარმოადგენს ცოდნა ფსიქიკის არსებობის ფორმის შესახებ. ფსიქიკის არსებობის ფორმის სადავო პრობლემა ეხება ორი ინსტანციის — ფსიქიკისა და ცნობიერების (—უშუალო ცნობიერების ანუ განცდის აქტის) — ურთიერთმიმართების ბუნების

¹³⁰ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. — პრობლემა, ტ. VI, თბილისი, 1977, გვ. 38.

ცხადყოფას. ცნობიერებისადმი (განცდისადმი)¹³¹ ფსიქიკის დამოკიდებულება სხვადასხვაგვარად წყდება. ერთ შემთხვევაში, ფსიქიკა და ცნობიერება (განცდა) წარმოდგენილია იგივეობრივად, ფსიქიკა და ყვანილია ცნობიერებაზე (განცდაზე) და იმთავითვეა გამორიცხული აზრი ფსიქიკის სხვაგვარად, თუ არა ცნობიერად, განცდის ფორმით არსებობისა. სხვათა შემთხვევაში, მართალია, ფსიქიკა და ცნობიერება (განცდა) გათიშულია ერთმანეთისაგან, მაგრამ მათი ურთიერთდამოკიდებულება ორგვარად იაზრება: ა) ცნობიერებისა (განცდის) და ფსიქიკის სხვადასხვაობა საკმაოდ საფუძვლად და ჩათვლილი იმისათვის, რომ ფსიქიკა წარმოდგენილი იქნეს ცნობიერებისაგან (განცდისაგან) დამოუკიდებლად და, მაშასადამე, არა ცნობიერად. ბ) თვითონ გათიშვა ერთმანეთისაგან ფსიქიკისა და ცნობიერებისა (განცდისა) საკმაოდ პირობად არ წარმოიდგინება ფსიქიკის არა ცნობიერად არსებობისათვის; ფსიქიკა იგივეობრივი არაა ცნობიერებისა (ხედვისა), ფსიქიკა არ არსებობს ცნობიერების (განცდის) გარეშე, ვინაიდან ფსიქიკა მხოლოდ არსებობის მხრივაა არსობრივად დაკავშირებული ცნობიერებასთან (განცდასთან), შინაარსობრივად და ფუნქციურად ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან.

იქ, სადაც ლაპარაკია ფსიქიკისა და ცნობიერების ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ არსებობაზე, დაშვებულია შესაძლებლობა ფსიქიკურის არა ცნობიერი ფორმით არსებობის, ე. ი. შეწყნარებულია ისეთი ფსიქიკის არსებობის შესაძლებლობა, რომელიც მოაზრებულია ცნობიერებასთან (განცდასთან) ყოველგვარი კავშირის გარეშე, ცნობიერების (განცდის) ფარგლებს გარეთ მყოფად. არა ცნობიერი ცნების ის შინაარსები, როცა მასში იგულისხმება აღნიშნულისაგან განსხვავებული რამ, მაგალითად: ფსიქიკური შინაარსი პირველადი (პრიმარული, ატრიბუტული) ცნობიერებით იგივე (განცდადი ფსიქიკა); სხვადასხვა დონეზე ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსის გამომწვევი ვითარების გაუცნობიერებლობა (არაცოდნა); ცნობიერების შინაარსების არარეპრეზენტირებულობა; არასაგნობრივი ცნობიერება და ა. შ. არა ცნობიერი ფსიქიკის კლასიკურ პრობლემას, რომელსაც ჩვენ განვიხილავთ, არ ეხება.

აზრთა სხვადასხვაობა იმის თაობაზეც, თუ როგორ უნდა იქნეს წარმოდგენილი, არა ცნობიერი ფსიქიკის შეწყნარების ან უკუგდების

¹³¹ ტერმინი — განცდა რამდენიმე მნიშვნელობაში იხმარება: ემოციური მდგომარეობის აღსანიშნავად, აგრეთვე რაიმე ფსიქიკური მდგომარეობის პიროვნების ღრმად მდებარე ფენაში ქერისა და მის პიროვნულ მნიშვნელობაზე ხაზგასმის გადმოსაცემად; მისი ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა ეხება რაიმე ფსიქიკური შინაარსის ცნობიერებაში მხოლოდ უბრალო დადასტურებასა თუ მის არსებობაზე მითითებას.

შემთხვევაში, თვითონ არაცნობიერი ფსიქიკის შინაგანი ონტიური ბუნება, სახე, მასალითი გარკვეულობა. არაცნობიერი ფსიქიკა ხან მოაზრებულა ივენთვის კარგად ცნობილი ფსიქიკური შინაარსების ცნობიერების ფარგლებს გარეთ არსებულად (მაგ., კ. გ. იუნგის „არხეტიპი“, ზ. ფროიდის „განდევნილი შინაარსი“) ან ფსიქიკური ენერგიის სახით, რომლის შინაგანი ბუნება როგორც ასეთი გამოცდილებაში დადასტურებადი არაა (მაგ., ზ. ფროიდის „ლიბიდო“) და, ამდენად ამ შემთხვევაში არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების თეორიულ (პიპოთეზურ) მნიშვნელობაზე ლაპარაკობენ.

არაცნობიერ ფსიქიკაზე მსჯელობის დროს ზოგჯერ არაა გაცნობიერებული თვითონ არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის ბუნება. ამის გამოა, რომ არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემის გადაჭრისათვის ხშირად მიმართავენ ფაქტებს, ექსპერიმენტულ შედეგებს, მითითებას მაშინ, როცა არგუმენტად მოტანილ ემპირიულ მონაცემებს ამ შემთხვევაში პრინციპულად არ შეუძლიათ რაიმე თქვან არაცნობიერი ფსიქიკის ფილოსოფიური პრობლემის გადაწყვეტაზე. ეს იმიტომ, რომ მითითებული ფაქტიური მონაცემები, ერთი მხრივ, ონტოლოგიური ასპექტით თვითონ წარმოადგენს პრობლემას, მეორე მხრივ, ის მოითხოვს თავის უშუალო საფუძვლის არსებობის ფორმის გარკვევას. ერთი სიტყვით, ე. წ. არგუმენტად მოტანილი ვითარება საკუთრივ მოითხოვს ონტოლოგიური ეუთხით დასაბუთებას და ამდენად ის არ გამოდგება პრობლემის გადასაჭრელად.

არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის გადაწყვეტა არსებითადაა დაკავშირებული ონტოლოგიურ თეორიულ პრობლემასთან, მონისტური (მატერიალისტური, იდეალისტური) თუ დუალისტური თვალსაზრისის დაცვასთან. აღნიშნულთაგან რომელიმე თვალსაზრისზე დგომა მისგან გამომდინარე ლოგიკური შედეგებითურთ განპირობებს არაცნობიერი ფსიქიკის რეალობის დაცვას ან უკუგდებას.

არაცნობიერი ფსიქიკის თეზისის დაცვას ფსიქოლოგიაში ცდილობენ განსხვავებული ასპექტებით. ერთ შემთხვევაში, არაცნობიერი ფსიქიკა რეალურ გარკვეულობადაა წარმოდგენილი და აღიარებულია იმანენტური რეალიზმის თვალსაზრისი, მეორე შემთხვევაში, არაცნობიერ ფსიქიკას ეკისრება სამუშაო პიპოთეზის ფუნქცია, იგი გამოცხადებულია მეცნიერებაში გნოსეოლოგიური ამოცანის განხორციელების ნხოლოდ ერთ-ერთ საშუალებად, მეთოდოლოგიურ ხერხად. უკანასკნელ შემთხვევაში არც ისმის საკითხი არაცნობიერი ფსიქიკის რეალური არსებობის თაობაზე.

არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა, როგორც აღინიშნა, მხოლოდ იქ შეიძლება დადგეს, სადაც ერთმანეთისაგანაა გათიშული ცნობიერე-

ზა (განცდა) და ფსიქიკა. ცნობიერებისა და ფსიქიკის ვამიჯვნა კი შე-
საძლებელი ხდება ცნების ფუნქციონალური თეორიის თვალსაზრისზე
დგომით. ირკვევა, რომ გარკვეული ასპექტით ცნობიერების ფუნქციაა
ცნობიერობა (Bewusstsein), რაც იგივე სპეციფიკური, ორიგინალური
ინტერნაციონალური მიმართებაა ობიექტისადმი, ხედავს ობიექტისა.
ცნობიერება-ინტენაციას საკუთარი შინაარსი არ გააჩნია, ცნობიერე-
ბის საგანი შეიძლება იყოს ყველაფერი ის, რაც მისგან ონტიურად და-
ზოუქიდებელია და მას ლოგიკურად წინ უსწრებს. ცნობიერების შინა-
არსი საგნის ასახვაა, გნოსეოლოგიური აქტია. ცნობიერება-ასახვა იმით
განსხვავდება ასახვის სხვა ფორმებისაგან, რომ იგი ასახვად საგანს
წარმოგვიდგენს მისი საკუთარი ნიშან-თვისებებით. ცნობიერება ასა-
ხვის საგნისადმი ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაშია, თვითონ სა-
კუთარი შინაარსის არმქონეს არ შეუძლია თავისი თავიდან შინაარსობ-
რივად შეცვალოს ასახვა გარკვეულობა.

ფსიქიკა ცნობიერება-ინტენციის ერთ-ერთი შესაძლო საგანია სხვე-
ბის (ფიზიკური, იდეალური, ბიოლოგიური. სოციალური და ა. შ.)
გვერდით. ფსიქიკა შემეცნების ობიექტია და ამატომ იგი არ შეიძლება
იყოს საკუთრივ გნოსეოლოგიური აქტი (ცნობიერება). ფსიქიკა თვი-
თონ ცოდნა კი არ არის, არამედ ცოდნის (ცნობიერების) ობიექტია,
ფსიქიკა კი არ იმეცნებს, არამედ იგი თვითონ შეიმეცნება. ფსიქიკა
რეალური სინამდვილის შემადგენელი ნაწილია, ბუნებრივი პროცესია,
ცოცხალი არსების სუბიექტური მდგომარეობაა. ფსიქიკა აკუტური
ბუნებისაა, ფსიქიკა არსებობს ცნობიერების ერთ აქტში, მომენტში,
იგი აღმოცენებისთანავე ქრება და აღარასოდეს მეორდება. ფსიქიკის,
როგორც სუბიექტური შინაარსის. მითითებული თავისებურების სა-
პირისპიროდ ცნობიერება, როგორც სუბიექტური ფორმა, რაც იგივე
ასახვა-შემეცნებაა, ერთია ცნობიერების განსხვავებულ აქტებში და
განსხვავებულ პიროვნებათა ცნობიერების აქტებში.

ფსიქიკაზე ცნობიერების დაყვანა ფსიქოლოგიზმის დაფუძნებაა.
ამ შემთხვევაში ფსიქიკის ასახვა, და საერთოდ ყოველი ასახვა, სუ-
ბიექტურ ვითარებად წარმოიდგინება და ამდენად შეუძლებელი ხდება
ობიექტური შემეცნება. მეორე მხრივ, ცნობიერებასთან ფსიქიკის გა-
იგივება ნიშნავს ფსიქიკური რეალობის გაუქმებას, წაშლას და ამით
ფსიქოლოგიის, როგორც ფსიქიკის შესახებ ემპირიული მეცნიერების,
უარყოფას¹³².

¹³² ცნობიერებისა და ფსიქიკის ურთიერთმიმართებაზე იხ. ა. ბოკორიშვილის
შემდეგი შრომები: ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიისათვის, თბილისი, 1966; განცდა
და ცნობიერება, ფსიქოლოგიური ანთროპოლოგიის საკითხები, ნაწ. V; Основное
субъективное условие адекватного познания. Сообщения АН ГССР, XL, I,
1965.

არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემაზე მსჯელობა პრინციპულადაა დაკავშირებული არაცნობიერი ფსიქიკის შინაგანი გარკვეულობის, მისი მასალითი სახის, ანუ შედგენილობის საკითხთან. არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის მიღება ან უარყოფა გულისხმობს არაცნობიერი ფსიქიკის მასალითი გარკვეულობის შესახებ სავსებით კონკრეტულ ცოდნას. კამათი შეიძლება გაიშალოს ონტოლოგიური ასპექტით კონკრეტულად წარმოდგენილი ფსიქიკის ცნობიერებასთან მიმართების, დამოკიდებულების შესახებ. არაცნობიერი ფსიქიკის მხოლოდ ფუნქციაზე მითითება, სახელდობრ, რომ არაცნობიერ ფსიქიკად წოდებულ სინამდვილეს (რაობას) შეუძლია ცნობიერი ფსიქიკის წარმოქმნა და მისი წართმევა, პოზიტიურს არაფერს ამბობს არაცნობიერი ფსიქიკის შინაგანი გარკვეულობის თაობაზე და ამ ასპექტით ონტოლოგიურ პრობლემას გვერდს უვლის. მეორე მხრივ, არაცნობიერი ფსიქიკის ფუნქციად ცნობიერი ფსიქიკის წარმოშობის გამოცხადება ცნობიერი ფსიქიკის უშუალო საფუძვლის შესახებ პრობლემის მხოლოდ ერთ-ერთი პიპოთეზური პასუხია, რომელიც ფილოსოფიური ასპექტით მოითხოვს დასაბუთებას.

სწორია თვალსაზრისი, როდესაც მითითებულია, რომ ყოველ რეალურ გარკვეულობას არ შეუძლია შეასრულოს ყოველგვარი ფუნქცია, რომ უშუალოდ დაკვირვებადი ფაქტის ანალიზი მიუთითებს იმ საფუძვლის ფუნქციურ განსაკუთრებულობაზე, რომელიც იწვევს დაკვირვებად მოვლენას. მაგრამ არაა სწორი, როდესაც აქედან გამოჰყავთ დანასკვი, რომ საფუძვლის ფუნქციონალური შესაძლებლობის განსაზღვრა, თითქოს ნიშნავდეს მისი ონტოლოგიური ბუნების გარკვევას. ეს იმიტომ. რომ არაა აუცილებელი იქ, სადაც ლაპარაკია ორი გარკვეულობის დიალექტიკურ ურთიერთობაზე, ფუნქცია და მისი მატარებელი (სუბსტრატი) იყოს ერთი რიგის ონტოლოგიური რაობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში თავს ვერ დავალწევთ *in finitum ad absurdum*-ს, რის ძალითაც ცნობიერი ფსიქიკის საფუძვლად უნდა ვაღიაროთ ისევ ფსიქიკა (მაგრამ არაცნობიერი), უკანასკნელის საფუძვლად ისევ ფსიქიკა და ა. შ. უსასრულოდ. ცნობიერი ფსიქიკის აქტივობიდან ერთმნიშვნელოვნად არ გამომდინარეობს დანასკვი, რომ ის უნდა იყოს ფუნქცია უცილებლად არაცნობიერი ფსიქიკისა და არა, მაგალითად, უმაღლესი ნერვული მოქმედებისა.

ერთი გაგების მიხედვით. არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა უნდა ეხებოდეს მხოლოდ იმ ფსიქიკის არაცნობიერობის საკითხს, რომელიც ჩვენთვის გამოცდილებაშია მოცემული ფსიქიკური შინაარსებისა და პროცესების სახით. მაშასადამე, ლაპარაკია განცდის (ცნობიერი ფსიქიკის) ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებობის შესაძლებლობაზე. სხვა თვალსაზრისის მიხედვით, ფსიქიკის არაცნობიერ-

ბაზე მსჯელობა სრულიადაც არ უნდა ნიშნავდეს იმას, თითქოს არა-ცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა, როგორც ამბობენ ხოლმე, ცნობიერების შუქს მოკლებული ფსიქიკური პროცესებისა და შინაარსების არსებობას ეხებოდეს. პირიქით, არაცნობიერ ფსიქიკაზე მსჯელობა არის ისეთ გარკვეულობაზე მსჯელობა, რომელიც, მართალია, თავისი ონტიური, მასალითი ბუნებით გამოცდილებაში პირდაპირ, უშუალოდ დადასტურებადი არაა — ამიტომ არც დაისმის საკითხი მისი რეალურ თვისებათა შესახებ — მაგრამ მისი რეალური არსებობა ამისდა მიუხედავად აღიარებული უნდა იქნეს, რადგანაც ამას მოითხოვს მეცნიერების ინტერესები დამყარებული თეორიულ წინამძღვრებზე.

ფსიქიკური შინაარსების უშუალო ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებობის თეზისს უკანასკნელ ხანს სერიოზულად აღარ იცავენ. ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსების (განცდების) ანალიზი ცხადყოფს, რომ ფსიქიკური შინაარსი არსებობისათვის მოითხოვს უშუალო ცნობიერების ფონზე მათ მიმდინარეობას, ცნობიერების მომენტის მისაღმი მიმართვას. ესაა ფსიქიკური შინაარსის პრინციპული კავშირი უშუალო ცნობიერებასთან, რომლის გარეშე ფსიქიკური შინაარსი არც არსებობს. მაგრამ ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსის ანალიზი იმასაც ცხადყოფს, რომ თვითონ მას არაფრის თქმა არ შეუძლია მისგან განსხვავებული სხვა ფსიქიკური რომელიმე შესაძლო არსებობის თაობაზე.

სადავოაა ჩათვლილი თვითონ არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების იმ შინაარსის კანონიერება, რომელსაც უწოდებენ არაცნობიერი ფსიქიკის თეორიულ, ჰიპოთეზურ ან მეტაფიზიკურ მნიშვნელობას. არაცნობიერი ფსიქიკის ამ შინაარსის მიუღებლობის საფუძვლად, ერთი მხრივ, ეხადება მისი ონტოლოგიური სახის. გარკვეულობის ჩვენ მიერ პრინციპული შეუძლებლობა, ის, რომ ჩვენ კონკრეტულად არ ვიცნობთ და პრინციპულადაც არ გვეცოდინება იმისი შინაგანი ბუნება, რასაც არსებობა ენიჭება.

არაცნობიერი (არაგანცდილი) ფსიქიკის ცნების აღნიშნული შინაარსის შესახებ გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ მისი გამართლებისა და ვარგისიანობის პირობა ემყარება ზოგად ფილოსოფიურ წინამძღვრებს. იმ ონტოლოგიურ და გნოსეოლოგიურ პრინციპებსა და პოსტულატებს. რაც გამოიყენება მეთოდოლოგიურ ასპექტად კონკრეტული სინამდვილის (ჩვენ შემთხვევაში ფსიქიკის) შეგმენების საქმეში. არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის ჰიპოთეზური ანდა, როგორც მას უწოდებენ, მეტაფიზიკური ცნების უკუგდება იმ არაუმენტი, რომ იგი გამოცდილებაში პრინციპულად დადასტურებადი არ არის. არ უნდა იყოს გამართლებული იმ საფუძვლით, რომ მეცნიერებაში გამოყენებული მთელი რიგი პოსტულატებისა ემპირიულად მოცემული არაა

(მაგ., ტვინის მიერ ცნობიერების წარმოქმნა, მატერიის პირველადობა ცნობიერებასთან მიმართებაში და ა. შ.). არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის ე. წ. მეტაფიზიკური ცნების უარყოფას სხვა საფუძველი უნდა ჰქონდეს.

არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის შეწყენარება ან უარყოფა ფილოსოფიური თვალსაზრისითაა მხოლოდ შესაძლებელი, რადგანაც პრობლემა ფილოსოფიურია, თეორიულია. ხოლო „თეორიულ სფეროში... უკვე უძლურია ემპირიული შეთოდები, აქ მხოლოდ თეორიული აზროვნება გვეხმარება“¹³³. ამიტომ საფუძველსაა მოკლებული არაცნობიერი ფსიქიკის პირდაპირი, ემპირიული გზით დასაბუთების ყოველგვარი ცდა. არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის ექსპერიმენტულ დადასტურებაზე ლაპარაკი მხოლოდ გაუგებრობის შედეგია. საქმე იმაშია, რომ არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკა, როგორც ასეთი, პრინციპულად შეუძლებელია თვითონ მოგვეცეს ცნობიერების უშუალო ობიექტად, საგნად. რადგანაც ის, თავისი შინაარსის მიხედვით, წარმოადგენს სწორედ ისეთ რაიმეს, რაც საერთოდ არსებობის მხრივ ცნობიერებას არ უკავშირდება და ვერც დაუკავშირდება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ფსიქიკის არაცნობიერებაზე მსჯელობა გაუმართლებელიც იქნებოდა. ამიტომაცაა რომ მიუთითებენ არაცნობიერი (განცდის გარეშე არსებული) ფსიქიკის პირდაპირი გზით დასაბუთების წინააღმდეგობაზე— პირდაპირი დასაბუთება არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობისა მოთხოვს ცნობიერებაში მის დადასტურებას, ხოლო არაცნობიერი ფსიქიკის ცნება ამ პირობას (ცნობიერებით დადასტურებას) გამორიცხავს. მაშასადამე, ზედმეტია ლაპარაკი არაცნობიერი ფსიქიკის ფაქტის შესახებ, ე. ი. გამოცდილებაში დადასტურებადი ისეთი ემპირიული ვითარების შესახებ, რომელიც იქნებოდა თვითონ არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკა.

მიუთითებენ იმაზე, რომ ექსპერიმენტული მეცნიერებისათვის (მაგ., ფსიქოლოგიისათვის) სრულიად არ არის სავალდებულო შემეცნების საგნის პირდაპირი წვდომა, ფაქტის დადგენა არ ნიშნავს მის უშუალო მოცემულობას, „უშუალო გამოცდილების საგნად ყოფნა და შემეცნების ობიექტად გახდომა არაა ერთი და იგივე“. ამდენად, არაცნობიერი ფსიქიკის უშუალო მოცემულობა არ არის ერთადერთი პირობა მისი არსებობის დასადასტურებლად. განწყობა უშუალოდ არ გვეძლევა, მაგრამ მისი კვლევა მაინც ფაქტია.

¹³³ ფრ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, თბილისი, 1950. გვ. 32.

ცნობილია, რომ ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ცნებებს: „სინამდვილის ფაქტი“ (ის, რაც დროსა და სივრცეში რეალურად არსებუ-
ლია) და „მეცნიერების ფაქტი“ (რეალურის ასახვა ცნობიერებით,
ცნების სახით). ამიტომაცაა, რომ ფაქტად არ უნდა ჩაითვალოს მხო-
ლოდ „გრძნობადად მოცემული“ (sense-data) გარკვეულობა. არა-
ცნობიერის ფსიქიკასთან მიმართებაში აღნიშნავენ, რომ, მართალია,
არაცნობიერი ფსიქიკა არაა გრძნობადად მოცემული, მაგრამ მიუხე-
დავად ამისა, ის მეცნიერების ფაქტიაო. „მეცნიერული ფაქტი“ გუ-
ლისხმობს სინამდვილის ასეთ ასახვას ცნობიერებით, სინამდვილის
ისეთი მხარეების გათვალისწინებით, რომლებიც უშუალოდ არ ეძლევა
ჩვენს გრძნობის ორგანოებს. ემპირიული შემეცნებითი მოღვაწეობა
(გაზომვა, ექსპერიმენტი) აღგენს გარკვეულობის თვისებებსა და მი-
მართებებს, ხოლო ცოდნა გარკვეულობის შესახებ, მისი თვისებებისა-
და მიმართებების შესახებ, რომელიც ჩართულია მეცნიერული ცოდნის
გარკვეულ სისტემაში, მეცნიერულ ფაქტად უნდა იწოდებოდეს. ამასთან
ერთად მიუთითებენ, რომ „მეცნიერულ ფაქტში“ ყოველთვისაა ჩარ-
თული ინტერპრეტაცია, თეორიული წარმოდგენები, რაციონალური
დამუშავების მომენტი; მეცნიერული ფაქტი დაკავშირებულია თეორი-
ული ცოდნის გარკვეულ ელემენტებთან, თეორიულ დებულებებთან,
ჰიპოთეზებთან. ამდენად ლაპარაკობენ „მეცნიერული ფაქტის“ ცვლი-
ლებაზე შემეცნების განვითარების კვალობაზე და „მეცნიერული ფაქ-
ტის“ ფორმირებაზე უშუალო მონაცემების თეორიული ცოდნის ნია-
დაზე გააზრების გზით.

სწორედ რომ საკითხი დგას, ერთ შემთხვევაში იმ თეორიული
ცოდნის, დებულებების, ჰიპოთეზებისა თუ რაობის შესახებ, რომ-
ლებიც კვალიფიკაციას აძლევენ ემპირიულ მონაცემებს, მეორე შემ-
თხვევაში, განწყობის თვისებებად წოდებულ ემპირიული მონაცემების
თაობაზე.

ვფიქრობთ თეორიული დებულებები, რომლებიც კვალიფიკაციას
აძლევენ არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის შესაძლებლობას, დიალექ-
ტიკური მატერიალიზმის ის ცნობილი დებულებებია, რომელთა გა-
თვალისწინება პრინციპულად უარყოფს არაცნობიერი ფსიქიკის არ-
სებობას (ისეთი ფსიქიკის არსებობას, რაც არ უკავშირდება ფსიქი-
კის განცდის დონეს). ესაა დებულება ცნობიერი ფსიქიკის უმაღლესი
ორგანიზებული მატერიის თვისებად და ფუნქციად გამოცხადებისა,
ასევე დებულება ცნობიერი ფსიქიკის ტვინიდან წარმოშობისა. ამ
თვალსაზრისიდან განხილვა ემპირიულად დადასტურებულ მონაცემე-
რისა, უნდა უარყოფდნენ აღნიშნული ემპირიული მონაცემების საფუ-
ძვლად არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის მოთავსებას და საერ-
თოდ არაცნობიერი ფსიქიკის რეალობად გამოცხადებას. არაცნობიერი

ფსიქიკა უარყოფა დიალექტიკური მატერიალიზმის თვალსაზრისით არა იმიტომ, რომ ის უშუალოდ არ დასტურდება, არამედ იმიტომ, რომ ის (არაცნობიერი ფსიქიკის პიპოთეზური დაშვება) არ გამომდინარეობს მატერიალისტური ფილოსოფიის ფუნდამენტური მნიშვნელობის ბქონე დებულებებისაგან. ამიტომ არაცნობიერი ფსიქიკის „მეცნიერულ ფაქტად“ დასახვა დიალექტიკური მატერიალიზმის პოზიციებიდან გაუმართლებელი ჩანს.

მხოლოდ იმის მიხედვით, თუ როგორ გადაიკრება თეორიული პრობლემა ცნობიერი ფსიქიკის გენეზისის შესახებ — ის ფიზიოლოგიურიდან წარმოშობილად ჩაითვლება თუ არაცნობიერი ფსიქიკიდან მიღებულად — ეს უშუალო საფუძველი ცნობიერი ფსიქიკის თეორიული წანამდგრიდან ამოსული მიიღებს მეცნიერული ფაქტის კვალიფიკაციას. მაშასადამე, რაიმეს ე. წ. „მეცნიერულ ფაქტად“ გამოცხადებას თეორიული მომენტი განსაზღვრავს და არა ემპირიული.

ის, რაც უშუალოდ გვეძლევა ცნობიერებაში (განცდაში) ფსიქიკის სახით, ესაა ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსები. მაგრამ ის, თუ რას წარმოადგენს არსებობის ფორმის მხრივ განცდადი ფსიქიკური შინაარსების გამომწვევი და განმაპირობებელი საფუძვლები, ჯერ ერთი, გამოცდილებაში უშუალოდ ხილვადი არაა, და მას არ აჩვენებს არც თვითონ ცნობიერი, განცდადი ფსიქიკის ანალიზი. ცნობიერი ფსიქიკის უშუალო მიზეზის, საფუძვლის გარკვევა არაპირდაპირი გზითაა მხოლოდ შესაძლებელი, ეს არაპირდაპირი გზა ფილოსოფიური წანამდგარებია, თეორიული დებულებებია მათგან გამომდინარე შედეგებითურთ.

მაგალითად, სპირიტუალისტური, დუალისტური და პანფსიქისტური მსოფლმხედველობისათვის აუცილებელია ცნობიერი ფსიქიკის გამომწვევ უშუალო საფუძვლად არაცნობიერი ფსიქიკის მიჩნევა, რადგანაც აქ აღიარებულია ფსიქიკის უწყვეტი რეალობის სახით არსებობის თეზისი, ფსიქიკისაგან განსხვავებულ რეალობას (ფიზიოლოგიურს) წარმეული აქვს უნარი ცნობიერი ფსიქიკის წარმოქმნისა. საპირისპირო პოზიცია უკირავს მატერიალისტურ ფილოსოფიას, რომელიც აღიარებს ფსიქიკის წყვეტილ ბუნებას. მატერიალისტური თვალსაზრისი იცავს ტვინის (ფიზიოლოგიურის) მიერ ცნობიერი ფსიქიკის დიალექტიკურად წარმოქმნის აზრს; ყოველი ცნობიერი ფსიქიკის გამომწვევად ცხადდება უმაღლესი ნერვული მოქმედება. ცნობიერი ფსიქიკა ტვინის თვისება და პროდუქტია, ტვინის ფუნქციაა, ამიტომ ის არ შეიძლება ნაწარმოები იყოს სხვა რამისაგან (არაცნობიერი ფსიქიკისაგან).

ზემოაღნიშნული ვითარება არაა გაცნობიერებული ავტორებთან, რომლებიც იცავენ აზრს არაცნობიერი ფსიქიკის ფაქტის სახით მო-

ცემულობის შესახებ. არაცნობიერი ფსიქიკის ფაქტად ჩათვლილია, მაგალითად, აზრი, რომელიც ვერ გავიხსენებია, მაგრამ გვაქვს განცდა, რომ იგი ჩვენ ვიცით (დავიწყებული: სახელი, ტელეფონის ნომერი და მისთანები); შემდეგ, მეხსიერების ვითარება, როდესაც ვერ ხერხდება რაიმეს კონკრეტული სიტყვიერი გამოთქმა — ის, რაც იგულისხმება გამოთქმაში „ენაზე მადგია და ვერ მითქვამს“, ავტომატური აქტები ქცევისა: წამოცდნენ მეტყველებაში, მოქმედება, რომელსაც გარკვეულ სიტუაციაში არ გააჩნია თვალსაჩინო საბაბი, პოსტჰიპნოზური ქცევის მიმდინარეობა და მსგავსი შემთხვევები¹³⁴.

როდესაც აღნიშნავენ, რომ ჩამოთვლილი შემთხვევები არ წარმოადგენენ არაცნობიერი ფსიქიკის ფაქტებსო, ამით, რა თქმა უნდა, უარყოფილი არაა სინამდვილის აღნიშნული ვითარებების რეალური არსებობა. ისინი მართლაც რომ ფაქტებია, მაგრამ ისეთნი, რომლებიც არ წარმოადგენენ არც თვითონ არაცნობიერი ფსიქიკას და არც არგუმენტს არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის დასაბუთების საქმეში. მეხსიერების ფაქტი, მაგალითად, აზრი, რომელიც ვერ მოგვიგონებია, არაფერს ამბობს იმის თაობაზე, თუ რა ფორმით — ფსიქიკური თუ ფიზიოლოგიური სახით — არსებობს ის გახსენებამდე. ზემოჩამოთვლილი ფაქტიური ვითარებანი მეცნიერების წინაშე სვამენ პრობლემებს მათი ონტოლოგიური ბუნების შესახებ. დავის საგანია სწორედ ის საფუძველი, უშუალო მიზეზი, რაც განაპირობებს მითითებულ შედეგებს; თუ რა ბუნების მოვლენად უნდა იქნეს ის მოაზრებული — არაცნობიერი ფსიქიკად თუ უმაღლეს ნერვულ მოქმედებად, ფიზიოლოგიურად — ამ საკითხის გადაჭრა, ცხადია, არ ძალუძთ იმ ფაქტებს, რომლებიც თვითონ აყენებენ ონტოლოგიურ პრობლემას.

განწყობად წოდებული გარკვეულობის კვლევა ფაქტია; ექსპერიმენტულად დადგენილი კანონზომიერებანი: განწყობის არაცნობიერობა, ირადიაცია, გენერალიზაცია, მისი კონტრასტული და ასიმეტრიული მოქმედება და სხვ. ექვემდებარება ფაქტებს. მაგრამ ეს ემპირიული მოცულობანი ერთმნიშვნელოვნად არ მიუთითებენ იმაზე, რომ მათი განმაპირობებელი ვითარება, რაც აღინიშნება განწყობის ტერმინით, ფსიქიკური ბუნების მქონეა. განწყობის ონტოლოგიური სტატუსი, მისი

¹³⁴ არაცნობიერი ფსიქიკის ემპირიული დასაბუთების შესაძლებლობის შესახებ იხ. И. Т. Б ж а л а в а. Некоторые замечания по поводу книги А. Т. Бочоршвили „Проблема бессознательного в психологии“, — психология, XIII, თბილისი, 1962; А. Е. Ш е р о з н я, К проблеме сознания и бессознательного психического, Тбилиси, 1969; შვად. А. Н. Д м и т р и е в, Современные представления о природе бессознательного, — Вестник Московского университета, 1967, № 6, Философия.

„საშენი მასალა“, არსებობის ფორმა ემპირიულად არ დგინდება. ამიტომაცაა იგი გამხდარი პრობლემად.

არსებითად იგივე ითქმის იმ თვალსაზრისის შესახებაც, რომელიც, მართალია. უარყოფს აზრს თვითონ არაცნობიერი ფსიქიკის უშუალოდ ფაქტის სახით მოცემულობისას, მაგრამ გარკვეული ემპირიული ვითარების ანალიზის გზით ცდილობს აჩვენოს, რომ ცნობიერი ფსიქიკის გენეზისის, შინაგანი ბუნების გაგება, სულიერი ცხოვრების მიმდინარეობისა და სტრუქტურის შემეცნება აუცილებლობით მოითხოვს არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის დაშვებას.

მოჰყავთ შემდეგი მაგალითი: წინადადება და მასში ჩადებული აზრი თავის სტრუქტურას ღებულობს ცნობიერების გარეთ მანამ, სანამ ჩვენ მას წარმოვთქვამთ. უკვე პირველი სიტყვის წარმოთქმის მომენტში განსაზღვრულია, რა სიტყვები უნდა ითქვას შემდეგ, რომ დაწყებული წინადადება დამთავრდეს. ცნობიერებამ კი ამ მომენტში ამის შესახებ არაფერი იცის. ჩვენ ზოგჯერ ვიწყებთ გრძელ წინადადებას იმ სიტყვით, რომელსაც მოითხოვს დაწყებული წინადადების უკანასკნელი სიტყვა ისე, რომ უკანასკნელი სიტყვა წინადადების დასაწყისში სრულიადაც არ ცნობიერდება. ხშირად ჩვენი ცნობიერების შინაარსი გაუგებარი დარჩებოდა, ის რომ არ შედიოდა ფართო სულიერ სტრუქტურაში, რომლის დიდი ნაწილი ცნობიერების ფარგლებს გარეთ რჩება, ჩვენი ცნობიერების მოცულობა იმდენად ვიწროა, რომ მას არ შეუძლია მთლიანად მოიცვას ერთი გრძელი წინადადებაც კი. ყოველი წაკითხული წინადადების მნიშვნელობა, აზრი გადადის არაცნობიერში და ცნობიერებაში ადგილს უთმობს იმ აზრებს, რომლებიც ახალ სტრიქონებშია, არ წყვეტს რა მასთან კავშირს; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, აზრი, გადასული არაცნობიერში არ წყდება აბსოლუტურად ცნობიერების სამყაროს. ზოგჯერ ერთი მთლიანი ლოგიკური წყობა იშლება წიგნის რამდენიმე გვერდზე. უკანასკნელ გვერდზე წაკითხული წინადადების აზრის გასაგებად საჭიროა ცნობიერებაში ასევე იყვნენ წინა გვერდებზე ამოკითხული აზრები. მაგრამ ცნობიერების მოცულობის შეზღუდულობა გამორიცხავს ასეთ შესაძლებლობას. მნიშვნელობა აღრე წაკითხული წინადადებისა უერთდება იმ ცოდნას, რომელიც გვაქვს მოცემულ მომენტში წაკითხულისაგან და გასაგებს ხდის უკანასკნელის აზრს, რჩება რა თვითონ გაუცნობიერებელიც კი.

აქ მოტანილი ფაქტიური ვითარების ანალიზიდან გამოჰყავთ დანაკვი: მოყვანილი მაგალითები გვარწმუნებენ მასში, რომ ფსიქიკური სინამდვილე არ შეიძლება შემოიფარგლოს ცნობიერების საზღვრებით, არ შეიძლება მისი წარმოშობისა და ხასიათის ახსნა და გაგება ფიზიკური კანონზომიერების ბაზაზე. აღწერილი ფაქტები იძულებულს გვხდის, ვიფიქროთ, რომ ცნობიერების საფუძველში ძევს მთლიანო-

ბითი დინამიკური ბუნების მქონე წარმონაქმნი, რომელიც ისე ასახავს და წინაწინ ხედება მოცემული სიტუაციის ძირითად თავისებურებებსა და მომავალი ქცევის სტრუქტურას, რომ შეუძლებელია ის ჩაითვალოს წმინდა ფიზიკური, არაფსიკიკური რიგის მოვლენად. მსგავსი ვითარების გათვალისწინების საფუძველზე საერთოდ ლაპარაკობენ დისპოზიციის — მის შექმნილ და თანშობილ წარმონაქმნებზე სტატისტიკური (ნიჭიერება, ტემპერამენტი, ლტოლვები, მიდრეკილებები) და დინამიკური (ხასიათი, ნებისყოფა, მორალური პრინციპები, მოთხოვნილებები, ცოდნისა და ჩვევის მარაგი) სახეებით — ფსიკიკური ბუნების შესახებ¹³⁵.

რა ითქმის ზემომოყვანილი მსჯელობების შესახებ? ერთი რამ უდავოა, სახელდობრ, რომ ცნობიერების ფსიკიკური შინაარსების მიმდინარეობას, მართლაც, საფუძვლად უნდა ედებოდეს მთლიანობითი დინამიკური ბუნების მქონე გარკვეულობა; მაგრამ ისიც ცხადია, რომ თვითონ ამ მთლიანობითი დინამიკური ბუნების მქონე გარკვეულობის მასალით შედგენილობაზე, მის ონტოლოგიურ სახეზე საკუთრივ ცნობიერების ფსიკიკურ შინაარსებს არაფრის თქმა არ შეუძლიათ. სწორია, რომ ფიზიკურ კანონზომიერებას არ შეუძლია აგვიხსნას და გაგვაგებინოს ფსიკიკური პროცესის მიმდინარეობა და შინაგანი ბუნება. ფსიკიკას ფსიკიკის კანონები მართავენ. ფსიკიკური პროცესები ფსიკიკის კანონის მიხედვით ხდებიან. ფიზიოლოგიური რეალობა (ტვინის უმაღლესი ნერვული მოქმედება) აუცილებელი პირობაა ფსიკიკური კანონების მოქმედების ასპარეზის წარმოქმნისათვის.

პასუხი კითხვაზე, თუ რას წარმოადგენს არსებობის ფორმის მხრივ აღნიშნული მთლიანობითი დინამიკური გარკვეულობა — ფსიკიკურს, უმაღლეს ნერვულ მოქმედებას თუ სხვა რამეს — განპირობებულია მსოფლმხედველობითი თვალსაზრისით. გარკვეული ფილოსოფიური პოზიცია ნებისთ თუ უნებლიეთ გვაიძულებს ცნობიერი ფსიკიკის საფუძვლად, სუბსტრატად ვაღიაროთ ან უმაღლესი ნერვული მოქმედება, ან არაცნობიერი ფსიკიკა. თუ გაზიარებულია აზრი მატერიიდან ცნობიერი ფსიკიკის გენეზისის შესახებ, მაშინ ცნობიერი ფსიკიკის დისპოზიცია მატერიალურად (უმაღლეს ნერვულ მოქმედებად) უნდა გამოვაცხადოთ. ხოლო თუკი უარყოფილია ტვინის მიერ ცნობიერი ფსიკიკის წარმოშობის აზრი, მაშინ ასეთი ფსიკიკის უშუალო მიზეზად არამატერიალური პროცესი (არაცნობიერი ფსიკიკა) უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ იმით, რომ დავასახელებთ ცნობიერი ფსიკიკის უშუალო საფუძველი, საკითხი ამოწურული არ არის. ისმის კითხვა — როგორ წარმოშობს ცნობიერ ფსიკიკას, ერთი პასუხის მიხედვით,

¹³⁵ იხ. შ. ჩხარტიშვილი, განწყობა და ცნობიერება, თავი V, თბ., 1975.

უმალღესი ნერვული მოქმედება და მეორეს მიხედვით კი — არა-ცნობიერი ფსიქიკა? არაცნობიერი ფსიქიკისადმი ცნობიერი ფსიქიკის წარმოქმნის უნარის მიწერა, მხოლოდ იმის აღნიშვნა, რომ არა-ცნობიერი ფსიქიკა წარმოშობს ცნობიერ ფსიქიკას და თავის არიდება იმისაგან, რომ ვაჩვენოთ თუ კონკრეტულად როგორ წარმოშობს ე. წ. არაცნობიერი ფსიქიკა ცნობიერი ფსიქიკის შინაარსს, შემეცნებითი გონებისათვის უფრო გასაგები არაა, ვიდრე ამ როლის დაკისრება ტვინისათვის, უმაღლესი ორგანიზაციის მატერიისათვის. მით უმეტეს, რომ არაცნობიერი ფსიქიკა, როგორც ასეთი, ამ შემთხვევაში მხოლოდ ფუნქციითაა ცნობილი მაშინ, როცა უმაღლესი ნერვული მოქმედების სუბსტრატი აღნიშნულის გარდა გამოცდილებაში საკუთარი არსებობის სახითაც გვეძლევა, დადასტურებადს, რეალობას წარმოადგენს.

იცავენ შეხედულებას — არაცნობიერი ფსიქიკის უარყოფა ეს რედუქციონიზმია, ფსიქიკის დაყვანა ფიზიოლოგიურზეო. ამგვარი მტკიცება აბსურდია, გადახვევა საკითხის გადაწყვეტის ლოგიკური გზიდან. არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის რეალური არსებობის გარკვევა წინ უნდა უსწრებდეს მისი მიმართება-დამოკიდებულების საკითხის გარჩევას სხვა სინამდვილესთან, ჩვენს შემთხვევაში — ფიზიოლოგიურთან. ჯერ არაგანცდადი ფსიქიკის რეალური არსებობა უნდა დასაბუთდეს, რომ საფუძველი გაგვანდეს მისი უარყოფა რედუქციონიზმად გამოვაცხადოთ. სანამ ეს არ გაკეთებულა, მანამ ნაადრევია მსჯელობა და კვალიფიკაცია — ნავარაუდევია ახალი ფორმის ფსიქიკის ფიზიოლოგიურზე დაყვანისა, რედუქციის თაობაზე.

არაცნობიერი ფსიქიკის ონტოლოგიურისა და გნოსეოლოგიურის საკითხს გარკვეული ასპექტით უკავშირდება საერთოდ ფსიქიკის ობიექტურად მოცემულობის საკითხი. ლაპარაკია სხვისი ფსიქიკის ობიექტურად ჩვენთვის მოცემულობისა და აღნიშნულის უშუალოდ წვდომის შესახებ. ამავე დროს ფსიქიკის ობიექტურად მოცემულობის დებულებიდან გამოჰყავთ აზრი ფსიქიკის არსებობის შესახებ.

ამ შემთხვევაში ფსიქიკის ობიექტურ მოცემულობაზე იმითმ მიუთითებენ, რომ უნდათ ფსიქიკის არსებობის ფორმა არ გააიგივონ და ამოწურონ განცდაში ფსიქიკის დადასტურების მომენტი, რომ ფსიქიკის დადასტურების ერთადერთ საშუალებად არ გამოცხადდეს თვითდაკვირვება (ცნობიერებაში განცდის კონსტატაცია). მაშასადამე, ფსიქიკა თუ არ ამოიწურება მისი სუბიექტური მოცემულობით, ფსიქიკური ცხოვრების სფეროდან არ უნდა გამოირიცხოს ყველაფერი ის, რაც არ დასტურდება თვითდაკვირვების გზით.

არაცნობიერი ფსიქიკის დასაბუთების საქმეში მეთოდისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობის მინიკების შესახებ გადაჭრით ის ითქმის,

რომ მეთოდოლოგიურ ასპექტს ონტოლოგიურის პრობლემატიკაში მტკიცების საფუძველი არ გააჩნია, ვინაიდან იგი თვითონ ემყარება და განსაზღვრულია ონტოლოგიურით. ფსიქიკის არსებობის ფორმას განსაზღვრავს არა ის, თუ რა მეთოდოლოგია იქნება გამოყენებული მის მიმართ, არამედ, პირიქით, ფსიქიკის არსებობის ფორმა ამოსავალია მის მიმართ შესატყვისი წვდომის მეთოდის დაფუძნების საქმეში. ჯერ უნდა გაირკვეს ფსიქიკის არააღიარებული ფორმით არსებობის შესაძლებლობა, რომ შემდეგ დაისვას საკითხი კვლევა-ძიების მიზნით მასთან ადეკვატური მისასვლელი გზის თაობაზე.

როცა ლაპარაკობენ საერთოდ ფსიქიკის ობიექტურ მოცემულობაზე, ხშირად ფსიქიკად მიიჩნევენ ქცევის ფენომენს. მაგრამ ქცევის ფენომენის ანალიზი გვარწმუნებს იმაში, რომ ქცევა, როგორც ასეთი, არ შეიძლება გაიგივდეს ფსიქიკასთან. ქცევის შემთხვევაში საქმე გვაქვს რთულ მთლიანობით მოვლენასთან, რომლის მიმართაც ფსიქიკა მარტივად შეიძლება ჩაითვალოს იმ საფუძვლის გამო, რომ ფსიქიკა ქცევის სტრუქტურის, მართალია, მთავარ, მაგრამ მაინც ერთ-ერთ კომპონენტს შეადგენს. ქცევა, როგორც ორიგინალური გარკვეულობა, ონტოლოგიურად არ შეიძლება გაუიგივდეს არც ფიზიკურს და არც ფსიქიკურს, რადგანაც ის წარმოადგენს იმ ახალ სპეციფიკას, რომელსაც, რასაც იძლევა ფსიქიკურისა და ფიზიკურის მთლიანობითი კავშირი. სწორედ აღნიშნულია მიღებული მხედველობაში, როცა ერთმანეთისაგან თიშავენ ფსიქიკასა და ქცევას და ლაპარაკობენ მათ ცალკე-ცალკე შემეცნების ობიექტებად დასახელებაზე, ფსიქოლოგიისა და ქცევის შესახებ მეცნიერების (ქცევათმეცნიერების) კანონების შესახებ¹³⁶.

თვითონ ქცევის არაფსიქიკური ფენომენის ემპირიული მიმდინარეობა, რაც ჩვენთვის უდავოდ ობიექტურ მოცემულობას წარმოადგენს, არაფერს გვეუბნება არააღიარებული ფსიქიკის შესაძლო არსებობაზე, მით უმეტეს, არააღიარებული ფსიქიკის ობიექტურად მოცემულობაზე. არის თუ არა შესაძლებელი ქცევის მთლიანობითი ფენომენის სტრუქტურის შემადგენელი მომენტი — ფსიქიკა — არააღიარებული ფორმით არსებობდეს, ამას, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, საკითხისადმი თეორიული მიდგომა გადაწყვეტს მხოლოდ.

კ. მარქსის თეზისი ადამიანის ფსიქოლოგიის თვითონ ადამიანის მოქმედებით გაგების შესახებ, რომ ადამიანის მოქმედება... გრძნობა-

¹³⁶ აღნიშნულის შესახებ იხ. ო. ტაბიძე, ბიპეიორისტული ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური საფუძვლები, თბილისი, 1968.

დად მოცემული ადამიანის ფსიქოლოგია¹³⁷, — ვფიქრობთ, არ ესება არაცნობიერი ფსიქიკის საგნობრივ-ობიექტურ მოცემულობას. არ შეიძლება, არ დავეთანხმოთ იმ აზრს, რომ კ. მარქსის ზემოაღნიშნულ დებულებას აქვს მეთოდოლოგიური მნიშვნელობა ფსიქოლოგიური მეცნიერებისათვის. „ფსიქიკა, რომელიც სხეულთან ერთად მთლიანს წარმოადგენს, შეუძლებელია, ამ სხეულის ობიექტურად გამოვლენილ პროცესებსა და აქტებში არ ჩანდეს და, მაშასადამე, ობიექტური დაკვირვების შესაძლებლობას არ გვაძლევდეს. განსაკუთრებით ადამიანის მოქმედების შესახებ უნდა ითქვას, რომ მასთან ფსიქიკური განცდების განუყრელი კავშირი, ანდა, უკეთ რომ ვთქვათ, ერთიანობა, ჯოველ ეპქეს გარეშა“¹³⁸. მაგრამ როცა ლაპარაკობენ ფსიქიკის მიმართ ობიექტური დაკვირვების შესაძლებლობის შესახებ, გულუბრყვილობა იქნებოდა, გვეფიქრა სხვისი ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების იმგვარ მოცემულობაზე, როგორც გვეძლევიან გამოცდილებაში ფიზიკური ობიექტები. რა თქმა უნდა, სხვისი განცდები (ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსები და პროცესები) ჩვენი ცნობიერების შინაარსი ვერ იქნება და, ამ აზრით, ისინი ჩვენთვის თვალსაჩინონი არ იქნებიან. ჩვენ თვალსაჩინოდ, ობიექტურად გვეძლევიან განცდებთან უშუალოდ და არსებითად დაკავშირებული ობიექტური მოვლენები და პროცესები. უკანასკნელის გათვალისწინებით ჩვენ მოვიპოვებთ ცოდნას, მივალწვეთ გაგებას სხვისი სულიერი ვითარების შესახებ, რომელიც ისევ დაკავშირებულია ჩემ განცდითა და გაგებით შესაძლებლობებთან. კ. მარქსის დებულებაში პირდაპირაა მითითებული იმაზე, რომ ობიექტურში გრძნობადადა მოცემული ადამიანის ფსიქოლოგია და არა ფსიქიკა; მაშასადამე, მასში ამოვიკითხავთ მნიშვნელობას, მოვიპოვებთ ცოდნას ობიექტურის განმაპირობებელი ფსიქიკის შესახებ. ამ აზრითაა ფსიქიკა ჩვენთვის „გრძნობადად“ მოცემული ობიექტურში.

საბჭოთა ფსიქოლოგიაში არის სხვა ცდებიც „არაცნობიერი ფსიქიკის“ დასაბუთებისა. მაგრამ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ვითარებას, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების შინაარსი ერთმნიშვნელოვნად არაა ყველას მიერ გაგებული. ამიტომ, რომ ბევრ შემთხვევაში არაცნობიერ ფსიქიკაზე მსჯელობა ფაქტიურად არაა ისეთი ფსიქიკის შესახებ მსჯელობა, რომელიც მოაზრებულია

¹³⁷ „... история промышленности и возникшее предметное бытие промышленности является раскрытой книгой человеческих сущностных сил, чувственно предлагающей перед нами человеческой психологией“, К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, с. 554,

¹³⁸ ლ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, — შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, 1944, გვ. 19.

ცნობიერებასთან (განცდასთან) კავშირის გარეშე. ამიტომ მათზე შეჩერება ზედმეტიცაა.

9. საბჭოთა ფსიქოლოგიაში ცდილობენ მარქსისტული ფილოსოფიის კლასიკოსების — კ. მარქსის, ფ. ენგელსისა და ვ. ი. ლენინის მიერ გამოთქმული ცალკეული დებულებების გამოყენებას არაცნობიერი ფსიქიკის დასაბუთებისათვის.

მოკყავთ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მსჯელობა „გერმანული იდეოლოგიიდან“, რომელიც ეხება ცნობიერებისა და ენის ბუნებას, მათ ურთიერთკავშირს. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მიხედვით, ადამიანის განვითარების ადრეულ საფეხურზე ცნობიერება აღმოცენდა ენასთან ერთად საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში, როცა ცნობიერება იმთავითვე წარმოადგენს საზოგადოებრივი ცხოვრების პროდუქტს. აქედან გამომდინარეობს განსხვავება ადამიანისა და ცხოველის ფსიქიკას შორის, რასაც აფუძნებს ადამიანი ფსიქიკისადმი ცნობიერების ნიშნის მიწერა. კ. მარქსთან და ფ. ენგელსთან ცნობიერების ცნება აღნიშნულ კონტექსტში ფსიქოლოგიური მნიშვნელობით იხმარება და არა საზოგადოებრივი ცნობიერების (შეგნების) მნიშვნელობით. ამაზე მეტყველებს ადამიანის ცნობიერების ის დახასიათება, რომელიც ეხება არსებობის ცხოველური საფეხურისაგან მის გათიშვას: „ეს დასაწყისი ისევე ცხოველურია, როგორც თვით საზოგადოებრივი ცხოვრება ამ საფეხურზე. იგი წმინდა ჯოგური ცნობიერებაა და ადამიანი განსხვავდება აქ ცხოველისაგან მხოლოდ იმით, რომ ცნობიერება მას ინსტინქტის მაგივრობას უწევს, ანდა მისი ინსტინქტი შეცნობილია“¹³⁹. მაშასადამე, აქ ლაპარაკია ისეთ ცნობიერებაზე, რომლის შინაარსია საკუთარი ინსტინქტური ქცევა (ქცევის მიზანი და საშუალებები), ეს ის ცნობიერებაა, რომელმაც შესაძლებლობა მისცა გაადამიანების გზაზე მდგომ არსებას, გამოეყო საკუთარი თავი, მოთხოვნილებები და მის დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებული საგნები და მოვლენები გარე სამყაროს ნივთთა ერთიანობიდან და ისინი ერთმანეთისადმი დაეპირისპირებინა.

კ. მარქსთან და ფ. ენგელსთან მართლაც რომ მსჯელობაა, გარკვეული ასპექტით, ცნობიერების ფსიქოლოგიურ შინაარსზე, მაგრამ აქედან ლოგიკურად არ გამომდინარეობს, რომ იქ, სადაც საკითხი დგას გაუცნობიერებელი ინსტინქტური ქცევის ფაქტების შესახებ, აუცილებლობით იგულისხმებოდეს ინსტინქტური ქცევის აქტის განმაპირობებელი არაცნობიერი, ე. ი. არაგანცდადი ფსიქიკის არსებობა. ტერმინი „ინსტინქტის გაცნობიერება“ ნიშნავს, — როგორც ეს ნათლად

¹³⁹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, გერმანული იდეოლოგიიდან, თბილისი, 1948, გვ. 38.

ჩანს იმ ფაქტობრივი ვითარების ანალიზიდან, რომელიც მოყვანილია ავტორებთან — ინსტიტუტის ცნობიერების (აზროვნების) საგნად გახდომას, სუბიექტის მიერ ინსტიტუტის შესახებ ცოდნის ფლობას. აღნიშნულის საპირისპირო ვითარება, როცა ცხოველთან ინსტიტუტი გაცნობიერებული არაა, უნდა ნიშნავდეს სწორედ საგნობრივი ცნობიერების არარსებობას, ცნობიერების რეფლექტორული აქტის განუხორციელებლობას. „ცხოველი არაფერთან არაა ურთიერთობაში“ და საერთოდ მოკლებულია — „ურთიერთობას“. „ცხოველისათვის მისი ურთიერთობა სხვასთან არ არსებობს როგორც ურთიერთობა“¹⁴⁰. რეფლექსური ცნობიერებით განსხვავდება ადამიანი ცხოველისაგან; ხოლო საგნობრივი ან რეფლექსური ცნობიერების თვისების უქონლობა არ უნდა ნიშნავდეს ცხოველთან ცნობიერების სხვა, მისი დაბალი სახის ე. წ. ატრიბუტული თუ პრიმარული ცნობიერების საფეხურის არარსებობას. ცხოველებს უნდა ჰქონდეთ ფსიქიკა პრიმარული ცნობიერებით. ცხოველი შეიგრძნობს ტკივილს (აქვს ტკივილის განცდა). ე. ი. აქვს ფსიქიკა ატრიბუტული ცნობიერებით, მაგრამ ცხოველს არ შესწევს უნარი ტკივილის განცდა აქციოს მიმართების ობიექტად. საგნად, გამოჰყოს იგი მისი ბუნებრივი არსებობის მიმდინარეობიდან. გახადოს ის საგნობრივი ცნობიერების ობიექტად, ვინაიდან მას არ აქვს საგნობრივი ცნობიერება. მაშასადამე, როცა კ. მარქსთან და ფ. ენგელსთან საკითხი ისმის ადამიანისა და ცხოველის განსხვავების თაობაზე გაცნობიერების ნიშნის მიხედვით, ეს არ უნდა მოასწავებდეს არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის არსებობის დაშვებას. ე. ი. ისეთი ფსიქიკის არსებობის აღიარებას, რომელიც იარსებებდა საერთოდ განცდასთან კავშირის გარეშე, არაგანცდადად. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ზემომოყვანილ აზრთა მსვლელობიდან არ უნდა გამომდინარეობდეს ამგვარი არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის შინაარსის არსებობის დაცვა. თუკი არაცნობიერ ფსიქიკაში ვიგულისხმეთ უბრალო განცდის ღონეზე არსებული ფსიქიკა (ფსიქიკა ატრიბუტული ცნობიერებით). მაშინ სადავო არაფერია. ასეთი ფსიქიკა ფაქტია და არაცნობიერი ფსიქიკის ტერმინი არაპირდაპირი, გადატანითი მნიშვნელობით გამოგვიყენებია, ნამდვილად საქმე გვქონია ცნობიერ ფსიქიკასთან (განცდად ფსიქიკასთან).

ასეთ გაგებას, რა თქმა უნდა, არ ეწინააღმდეგება კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ცნობილი დებულებების შინაარსები: „ცნობიერება თავიდანვე საზოგადოებრივი პროდუქტია“...¹⁴¹. „...ენა ნამდვილი ცნო-

140 კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, გერმანული იდეოლოგიიდან, თბილისი, 1948, გვ. 31.

141 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, с. 29.

ზიერებაა“¹⁴², „ცოდნა ცნობიერების ერთადერთი აქტია“¹⁴³. მარქსიზმის კლასიკოსების აღნიშნული მსჯელობები ახასიათებენ ცნობიერების მაღალი ფორმების ბუნებას: საგნობრივი და რეფლექსური ცნობიერების კავშირს საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან, ენასთან, ცოდნასთან, რომ ამგვარი ცნობიერება ადამიანის სპეციფიკას ჰქმნის და ა. შ. ადამიანური ცნობიერების ეს დახასიათება არ ეხება ცნობიერების გენეტიურად ადრეულ საფეხურს, წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მსჯელობა ცნობიერების არსებობისა ცხოველურ დონეზედაც: „ცხოველური ცნობიერების“, „ჯოგური ცნობიერების“, „ცხვრის ცნობიერების“ შესახებ, რომელთა შინაარსი, რა თქმა უნდა, განსხვავდება ცნობიერების მაღალი ფორმის შინაარსისაგან.

მოჰყავთ ადგილი ფ. მერინგისადმი მიწერილი ფ. ენგელსის წერილიდან, სადაც ლაპარაკია იდეოლოგიური წარმოდგენების აღმოცენების წესსა და გზაზე ინდივიდში. ეს ისეთი პროცესია, როცა „ნამდვილი მამოძრავებელი ძალები, რომელნიც მას (ინდივიდს — ვ. კ.) ამოძრავებენ, მისთვის უცნობი რჩებიან... ის მარტოოდენ სააზროვნო მასალით მუშაობს, რომელიც მას პირდაპირ მიაჩნია როგორც აზროვნებით წარმოშობილი და მეტს არ იკვლევს უფრო დაშორებულს, აზროვნებისაგან დამოუკიდებელი პროცესის მიხედვით. ეს მას თავისთავად გასაგებად მიაჩნია, ვინაიდან მას ჰგონია, რომ ყოველგვარი ადამიანური მოქმედება საბოლოო ანგარიშით აზროვნებაზეა და ფუძნებული, იმიტომ რომ აზროვნების საშუალებით ხდება“¹⁴⁴. მაშასადამე, ასკვნიან, ფ. ენგელსი ადასტურებს ისეთი აზროვნების პროცესის ფაქტს, რომლის ნამდვილი მამოძრავებელი მოტივები თვითონ ადამიანისათვის უცნობია, გაუცნობიერებელია.

ყურადღებას ამახვილებენ აგრეთვე კ. მარქსის მიერ საქონლის ფეტქმიზმის ანალიზზე, რომლის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ სასაქონლო წარმოების პირობებში, რომლის საფუძველია წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრება, საქონლის მწარმოებელთა საზოგადოებრივი ურთიერთობანი იქცევიან ნივთთა შორის ურთიერთობის ფორმად ისე, რომ ეს ვითარება მათ მიერ გაცნობიერებული არაა.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მსჯელობები, რომ ადამიანში არის მისთვის უცნობი აზროვნების მამოძრავებელი მოტივები და რომ

¹⁴² იქვე.

¹⁴³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, с. 633.

¹⁴⁴ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, თბილისი. 1949, გვ. 509—510.

ადამიანები ვერ აცნობიერებენ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, მაშ, ჩათვლილია არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის დამადასტურებლად.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მითითებები ფაქტიურ ვითარებაზე არ ეხებიან არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის პრობლემას, რადგანაც აქ საკითხი არ დგას არც აზროვნების არაცნობიერი მოტივის, მამოძრავებელი ძალის მასალითი შედგენილობის რაობის თაობაზე, რომ ეს ნამდვილად ფსიქიკაა და არა სხვა რამ, როცა ის ცნობიერებასთან არაა დაკავშირებული, და არც საზოგადოებრივი ურთიერთობის ფსიქიკური სახით არსებობაზე, როცა მის შესახებ ადამიანს არა აქვს ცნობიერება, ცოდნა. ამიტომ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მსჯელობების მოყვანა იმ მიზნით, თითქოს აქ პირდაპირი მითითება იყოს ფსიქიკის არაცნობიერად (განცდის გარეშე) არსებობაზე, რეალურ ვითარებას არ ასახავს.

ადამიანის „ნამდვილის მამოძრავებელი ძალების“, მოტივების უცნობობა არ გამორიცხავს ამ ძალების განცდის დონეზე მოცემულობას ადამიანისათვის, განცდის დონეზე არსებული კი არაცნობიერ ფსიქიკად ვერ ჩაითვლება, თუკი არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა ნამდვილად ეხება ფსიქიკის განცდის (ატრიბუტული, პრიმარული ცნობიერების) გარეშე და მისგან დამოუკიდებელ არსებობას და არა სხვა რაიმეს.

არ უნდა დაგვავიწყდეს ფ. ენგელსის მითითება „ლუდვიგ ფოიერბახში“, რომ „ვერასგზით ვერ გაექცევი იმ მდგომარეობას, რომ ყველაფერმა, რაც ადამიანს ამოქმედებს, აუცილებლად მის თავში უნდა გაიაროს“¹⁴⁵.

ფ. ენგელსი ასევე გარკვევით მიუთითებს „ბუნების დიალექტიკაში“, რომ ადამიანური მოქმედების ნამდვილი მამოძრავებელი და ამხსნელია საკუთრივ მოთხოვნილება, რომელიც ასახულია ადამიანის თავში, ე. ი. ცნობიერია¹⁴⁶.

მაშასადამე, კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ნამდვილი აზრი ისაა, რომ ადამიანის ქცევის მამოძრავებელი ძალები შეიძლება იყვნენ გაუცნობიერებელი, ე. ი. ადამიანმა, შეიძლება, არ იცოდეს, თუ რა მართავს მას (ეს ძალა შეიძლება ცნობიერების დონეზეც იყოს, მაგრამ მან არ იცოდეს, რომ სწორედ ისაა მისი მამოძრავებელი, არ ჰქონდეს ამის წეგნება) — ეს ვითარება საერთოდ არ ეხება არაცნობიერი ფსიქიკის ონტოლოგიურ პრობლემას.

¹⁴⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, т. I, 21, М., 1961, გვ. 290. შუად. გვ. 308.

¹⁴⁶ იქვე, გვ. 493.

უთითებენ ვ. ი. ლენინის აზრზე ნაშრომიდან „რა ვაკეთოთ?“ რომელშიც მსჯელობაა აბსოლუტიზმის აუტანლობის შეგნებაზე. ვ. ი. ლენინი წერს: „უკმაყოფილოები... მზად არიან შეძლებისდაგვარად ხელი შეუწყონ ბრძოლას აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ, რის აუტანლობა ჯერ კიდევ ყველას არა აქვს შეგნებული, მაგრამ თანდათან უფრო საგრძნობი ხდება ფართო მასისათვის“¹⁴⁷. მითითებული მსჯელობა — აბსოლუტიზმის აუტანლობა რომ თანდათან სულ უფრო მწვავედ საგრძნობი ხდება ფართო მასისათვის, მაგრამ რომ იგი ჯერ კიდევ ყველას მიერ არაა შეგნებული, — რა თქმა უნდა, არა-ცნობიერის ფსიქოლოგიურ პრობლემას არ ეხება, ვინაიდან ვ. ი. ლენინი აქ ლაპარაკობს არა ფსიქიკური ფენომენის — შეგრძნების — არაცნობიერობაზე, ე. ი. მის არაგანცდად არსებობაზე, არამედ იდეოლოგიურ საკითხზე, სოციალური ფაქტის შეუგნებლობაზე, ე. ი. სოციალური ვითარების არაზუსტ ასახვაზე ცნობიერებით.

სვამენ საკითხს ფსიქიკის განვითარების შესახებ, რისგანაც გამოჰყავთ აზრი ცნობიერი ფსიქიკის წინა საფეხურის — არაცნობიერი ფსიქიკის — აღიარებისა და აღნიშნულის სასარგებლო არგუმენტად იყენებენ ვ. ი. ლენინის მსჯელობას „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმიდან“, ვ. ი. ლენინი წერს: „მატერიალიზმი სრულიად ეთანხმება ბუნებისმეტყველებას და პირველად მოცემულად მატერიას თვლის, ხოლო მეორედ აღიარებს ცნობიერებას. აზროვნებას, შეგრძნებას, ვინაიდან ნათლად გამოხატული ფორმით შეგრძნება მხოლოდ მატერიის უმაღლეს ფორმებთან (ორგანულ მატერიასთან) არის დაკავშირებული და თვით მატერიის შენობის საძირკველში“ შეიძლება მხოლოდ ვიგულისხმოდ უნარის არსებობა, რომელიც შეგრძნებას ჰგავს“¹⁴⁸. მატერიის საძირკველში ნაგულისხმევი შეგრძნების უნარი რომ არ შეიძლება გააზრებულ იქნეს სწორედ არაცნობიერ ფსიქიკად, ამაზე მეტყველებს ვ. ი. ლენინის მიერ „შეგრძნების მსგავსი უნარის“ ცნების დახასიათება როგორც ისეთი ასახვისა, რაც წარმოადგენს მთელი მატერიის თვისებას: „...ლოგიკურია იმის ვარაუდი, რომ მთელ მატერიას აქვს თვისება, რომელიც არსებითად ენათესავება შეგრძნებას, ასახვის თვისებას...“¹⁴⁹. თუკი შეგრძნების მსგავსი უნარი გაგებული იქნება არაცნობიერ ფსიქიკად, მაშინ მატერიის საერთო ნიშნად გამოცხადდებოდა არაცნობიერი ფსიქიკა და ეს გაგება, როგორც პანფსიქიზმი, დაუპირისპირდებოდა განვითარების დიალექტიკას. მატერიის ზოგად, უნივერსალურ ნიშნად, ვ. ი. ლენინთან ცხადდება არა ფსიქიკა (არაცნო-

147 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 5, თბილისი, 1956, გვ. 594.

148 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 14, თბილისი, 1950, გვ. 43.

149 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 14, თბილისი, 1950, გვ. 106.

ბიერი ფსიქიკა) არამედ ასახვის თვისება (მაშ. ასახვა და არაცნობიერი ფსიქიკა იდენტურნი არ არიან). მატერიის მოძრაობის განსხვავებული ფორმებისათვის (არაორგანული, ორგანული, ფსიქიკური, გონითი) საერთოა ის, რომ ისინი ყველა ფლობს ასახვის თვისებას. სხვა საკითხია, კონკრეტულად როგორ წარმოიდგინება თვითონ ასახვა, რომელიც სპეციფიკურ სურათს ქმნის მატერიის მოძრაობის ცალკეულ ფორმასთან დაკავშირებით. შეიძლება თუ არა ფსიქიკური ასახვა არ იყოს დაკავშირებული ცნობიერებასთან (განცდასთან), ფსიქიკური ასახვა განხორციელდეს ცნობიერების ფარგლებს გარეთ? ვ. ი. ლენინთან შეგარძნების როგორც ასახვის გნოსეოლოგიური აქტის ცნება გამოირიცხავს ასეთ გაგებას. შეგარძნება-ასახვა, ანუ შემეცნება, ცნობიერების ფაქტია¹⁵⁰.

განვითარების ასპექტით ცნობიერი ფსიქიკის წინა საფეხურის დაშვებას არაცნობიერი ფსიქიკის სახით, ვფიქრობთ, არ ეთანხმება დიალექტიკური პროცესის ლენინისეული გაგება. ვ. ი. ლენინი თვლის, რომ ცნობიერების წინა საფეხური მატერიაა (მატერიის განვითარების უმაღლესი პროდუქტი. უმაღლესი ნერვული მოქმედება) და რომ დიალექტიკური ნახტომი მატერიიდან ცნობიერებაზე (ცნობიერ ფსიქიკაზე) არ საჭიროებს შუალედურ საფეხურს არაცნობიერი ფსიქიკის სახით. ვ. ი. ლენინი „ფილოსოფიურ რვეულებში“ მიუთითებს: „დიალექტიკის მომხრემ, პეგელმა, ვერ შეძლო გაეგო დ ი ა ლ ე ქ ტ ი კ უ რ ი გადასვლა მატერიიდან მოძრაობაზე, მატერიიდან ცნობიერებაზე — მეორე განსაკუთრებით. მარქსმა გაასწორა მისტიკოსის შეცდომა (თუ სისუსტე?)“. შემდეგ იქვე აღნიშნავს: „დიალექტიკურია არა მხოლოდ გადასვლა მატერიიდან ცნობიერებაზე, არამედ შეგარძნებიდანაც აზრზე etc.“¹⁵¹. თუ მართლაც შესაძლებელია ნახტომი უმაღლესად ორგანიზებული მატერიიდან ცნობიერებაზე (ცნობიერ ფსიქიკაზე). მაშინ აზრი ეკარგება ცნობიერი ფსიქიკის წინასაფეხურად არაცნობიერი ფსიქიკის გამოცხადებას. ცნობიერი ფსიქიკის ახალი თვისებრიობა მზადდება უმაღლესად ორგანიზებულ მატერიაში (ე. ი. ტვინში) და არა არაცნობიერ ფსიქიკაში.

„ფილოსოფიურ რვეულებში“ ყურადღებას აქცევენ ვ. ი. ლენინის მიერ აბელ რეის წიგნზე — „თანამედროვე ფილოსოფია“ — გაკეთებულ აღნიშვნას. რაც უკავშირდება არაცნობიერზე ა. რეის მსჯელობას. ვ. ი. ლენინთან არაა პირდაპირი უარყოფა ა. რეის შეხედულებისა იმის შესახებ, რომ ცნობიერება არ ამოწურავს ადამიანის

¹⁵⁰ იხ. Т о д о р П а в л о в. Теория отражения. кн. 1, Избранные философские произведения, т. III, М., 1962.

¹⁵¹ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზულებანი, ტ. 38, თბილისი, 1963, გვ. 288.

მთელ ფსიქიკას, რომელსაც ავტორი წარმოადგენს თავისებური სპექტრის სახით, რაც მოიცავს ტონებისა და ნახევართონების სისტემას ე. წ. „სინათლის პროექციის ცენტრსა“ და „აბსოლუტურ სიბნელეს“ შორის. ე. ი. ლენინმა ხაზი გაუსვა შემდეგ სტრიქონებს ა. რეის წიგნიდან: „მაგრამ თუ შეძენილია იმ მოცულობის გაზვიადება, რომელიც არაცნობიერს ჩვენს ორგანიზაციაში უკავია, მაშინ არ უნდა ყოფილიყო გაზვიადებული, როგორც ამას ხშირად აკეთებდა ზოგიერთი პრაგმატისტული ფსიქოლოგია, ამ არაცნობიერის თვისებრივი მნიშვნელობა“¹⁵².

მაშასადამე, ასკვნიან, ვ. ი. ლენინმა არა თუ არ გააკრიტიკა ა. რეის შეხედულებანი, არამედ აღნიშნა კიდევაც (თუმცა, არაპირდაპირი ფორმით) არაცნობიერი ფსიქიკურის პრობლემის აქტუალობა¹⁵³.

ტექსტში ხაზგასმის მიხედვით შესაძლებელია ვიმსჯელოთ არაცნობიერის პრობლემის აქტუალობის შესახებ, მაგრამ არა გვაქვს საკმარისი საფუძველი, ტექსტში ხაზგასმა გამოვაცხადოთ არაცნობიერის მიღების ან უარყოფის უცილობელ მიჩვენებლად. ზემოაღნიშნული საკმის ვითარებიდან ამ შემთხვევაში ერთმნიშვნელოვნად ვერ დავასკვნით ვ. ი. ლენინის პოზიციაზე არაცნობიერი ფსიქიკის თეზისის მიმართ (მას უარყოფს თუ ის მისაღებად მიაჩნია).

10. საჭიროა ფსიქოლოგიაში არის ცდა არაცნობიერი ფსიქიკისა დასაბუთდეს ადამიანის, პიროვნების ცნების გამოყენებით. ამ შემთხვევაში ამოსავალ დებულებადაა ჩათვლილი პიროვნების გაიგივების აზრი ფსიქიკასთან. და რადგანაც უარყოფილია პიროვნების დაყვანა ცნობიერების მომენტზე, ამდენად გამართლებულად მიაჩნიათ პიროვნების ის სფერო, რომელიც ცნობიერებასთან არაა დაკავშირებული, გამოცხადდეს არაცნობიერ ფსიქიკად.

როცა წამოყენებულია თეზისი „პიროვნების ზოგადფსიქოლოგიური პრობლემის“ შესახებ, უპირველეს ყოვლისა გასარკვევია პიროვნების რაობის ონტოლოგიური ასპექტი. როგორ უნდა იქნეს მოაზრებული პიროვნება, როგორც ასეთი, ფსიქიკურ რეალობად თუ არაფსიქიკურ გარკვეულობად? პიროვნება დაიყვანება ფსიქიკაზე, თუ ფსიქიკა წარმოადგენს პიროვნების სტრუქტურის მხოლოდ ერთ-ერთ მომენტს? აღნიშნულ კითხვაზე პასუხი ამოსავალია ფსიქოლოგიის პრობლემასთან პიროვნების ცნების მიმართების საკითხის გარკვევისათვის — რა ადგილი უნდა დაიკავოს და რა როლი უნდა ითამაშოს პიროვნების

¹⁵² იქვე, გვ. 468.

¹⁵³ А. А. Новиков, К вопросу о содержании понятий „бессознательное“ и „несознательное“. — Вестник Московского университета, философия, 1972, № 3, с. 31.

ცნებამ ფსიქიკის შესახებ მეცნიერების სისტემაში. იმ შემთხვევაში, თუკი აღმოჩნდებოდა, რომ პიროვნება ეს იგივე ფსიქიკაა, მაშინ თავისთავად იგულისხმება ფსიქოლოგიის პრობლემის არსებითი კავშირი პიროვნებასთან, ფსიქოლოგიამ უნდა შეიმეცნოს პიროვნება. მაგრამ სხვაგვარი პასუხიც — პიროვნება არაა ფსიქიკა — არ გამორიცხავს ფსიქოლოგიისათვის პიროვნების ცნების მნიშვნელობას. ამ შემთხვევაში მიუთითებენ ფსიქოლოგიური მეცნიერებისათვის პიროვნების ცნების მეთოდოლოგიური ასპექტით გამოყენების აუცილებლობაზე, რომ პიროვნებამ, როგორც უფრო მაღალმა და რთულმა, უნდა გავავებინოს მისი შემადგენელი სტრუქტურული ელემენტის, მასთან შედარებით მარტივის — ფსიქიკის საზრისი, რომ პიროვნების ცნების გამოყენება აუცილებელი საშუალებაა ფსიქიკის შემეცნების საქმეში.

გაუმართლებელი ჩანს „პიროვნების ფსიქიკის ცნებისა“ და „პიროვნების ფსიქოლოგიური ცნების“ გაიგივება. პიროვნების (აღამიანის) ონტიურ გარკვეულობად ფსიქიკის გამოცხადება, რომელიც იგულისხმება პიროვნების ფსიქოლოგიურ ცნებაში, ეწინააღმდეგება პიროვნების მთლიანობის ცნების შინაარსს. პიროვნების მთლიანობა, რომელიც მოიცავს პიროვნების მრავალმხრივი სინამდვილის შინაარსს, არაა იგივე, რაც ფსიქიკის მთლიანობა. ეს უკანასკნელი პიროვნებიდან, როგორც სხვაზე დაუყვანადიდან, ანალიზური თვალსაზრისით გამოყოფილი მხოლოდ ერთ-ერთი კომპონენტია, სპეციფიკაციაა, რომელიც, თავის მხრივ საკუთარ მთლიანობით ბუნებას ამჟღავნებს (ასევე ანალიზური მიდგომა ფსიქიკა — მთლიანში ადასტურებს მის ცალკეულ სტრუქტურულ მთლიანობებს, გეშტალტებს და ა. შ.). „პიროვნების ფსიქიკისა“ და „პიროვნების ფსიქოლოგიის“ ცნებები სავსებით კანონიერია (მსგავსად ცხოველის ფსიქიკისა და ზოოფსიქოლოგიისა); იგულისხმება, რომ პიროვნების მხოლოდ ერთ-ერთი სტრუქტურული მომენტი — ფსიქიკა — წარმოადგენს სპეციალური მეცნიერების, ფსიქოლოგიის ასახვის საგანს. ხოლო პიროვნების ფსიქოლოგიური ცნება (პიროვნების ფსიქიკად გამოცხადება, მისი ფსიქიკურზე დაყვანა), პიროვნების დასახვა ფსიქოლოგიის კვლევა-ძიების ობიექტად გაუმართლებელია, ვინაიდან ფსიქიკადაა ჩათვლილი ისეთი რამ, რაც (პიროვნება) თავისი ბუნებით ფსიქიკა არაა.

საბჭოთა ფსიქოლოგიაში დ. უზნაძის განწყობის თეორიამ ერთ-ერთმა პირველმა უკუაგდო აზრი პიროვნების იმ გაგებისა, რომელსაც პიროვნება მიაჩნია ცნობიერი ფსიქიკის ერთობლიობად. განწყობის თეორიის პრინციპული პოზიციაა ისიც, რომ პიროვნება არ შეიძლება დაყვანილ იქნეს ფსიქიკაზე საერთოდ. „აღამიანი, როგორც მთელი, ფსიქიკისა და სხეულის, ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის ჯამს როდი წარმოადგენს, მათს შენაერთს, ასე ვთქვათ, ფსიქოფიზიკურ

არსებას, არამედ დამოუკიდებელს თავისებურ რეალობას, რომელსაც თავისი სპეციფიკური რომელობა და თავისი სპეციფიკური კანონზომიერება აქვს¹⁵⁴.

თუკი ადამიანი, პიროვნება, როგორც ამაზე გარკვევით მიუთითებს დ. უზნაძე, წარმოადგენს „დამოუკიდებელს თავისებურ რეალობას“, რომელსაც „თავისი სპეციფიკური რომელობა“ აქვს, რაც განსხვავებულია ფსიქიკისაგანაც და ფიზიოლოგიურისაგანაც, მაშინ ამ თავისებური რეალობის, სპეციფიკური რომელობის, ე. ი. ადამიანის მთლიანობითი მდგომარეობა, მოდიფიკაცია, მოდუსი შეუძლებელია ონტოლოგიურად განსხვავებული რაიმე იყოს იმისაგან, რისი მთლიანობითი მდგომარეობა, მოდუსი, მოდიფიკაცია ისაა. პიროვნების მთლიანობითი მოდიფიკაცია, აქტიური მდგომარეობა ანუ განწყობა, როგორც სპეციფიკური რომელობა საფუძვლად ედება პიროვნების ქცევას, მთელი ფსიქიკური ცხოვრების მიმდინარეობას¹⁵⁵. ამიტომ განწყობამ როგორც პიროვნების (ე. ი. არაფსიქიკურის) მთლიანობითმა სპეციფიკურმა რომელობამ, მდგომარეობამ, უნდა გავგავებინოს სუბიექტის ცნობიერების მოღვაწეობა, რომელიც მისითაა განპირობებული.

კ. მარქსის, ფ. ენგელსის, ვ. ლენინის ნაშრომებიდან მოტანილ მსჯელობებში, როგორც დავინახეთ, არაა პირდაპირი მითითება არა-ცნობიერი ფსიქიკის შეწყნარებისა და ასევე მათი პრინციპული მნიშვნელობის თეორიული დებულებებიდან, ვფიქრობთ, არ გამომდინარეობს არც ასეთი ფსიქიკის დაშვების აუცილებლობა. მხედველობაში გვაქვს არაცნობიერის სწორედ რომ ფსიქოლოგიური პრობლემა და არა საერთოდ არაცნობიერის პრობლემის სხვა შინაარსები. არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემა კი, როგორც მრავალგზის მიეთითა, შემდეგს ნიშნავს: შეიძლება თუ არა არსებობდეს ისეთი ფსიქიკა, რომელიც არ იქნება დაკავშირებული განცდასთან (პირველად ცნობიერებასთან), იქნება არაგანცდადი ფსიქიკური გარკვეულობა. მაშასადამე, არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემა ონტოლოგიური შინაარსისაა, ეხება ფსიქიკის არსებობის ფორმას მხოლოდ და არა მის სხვა განზომილებას.

მარქსიზმის კლასიკოსები თავიანთ ნაწერებში წამოაყენებენ ისეთ დებულებებს, რომლებიც პირდაპირ უარყოფენ არაცნობიერი ფსიქი-

154 დ. უზნაძე, განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. — თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 19, 1941, გვ. 25. შეად. დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია. — შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, გვ. 29—53.

155 დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, ფსიქოლოგია, ტ. VI, თბილისი, 1949, გვ. 112.

კის დაშვების შესაძლებლობას. მაგრამ ამ მსჯელობებს რატომღაც გვერდს უვლიან, მათ არ ითვალისწინებენ ისინი, ვინც დაჟინებით მოითხოვენ მარქსისტულ ფსიქოლოგიაში არაცნობიერი ფსიქიკის კატეგორიის შემოტანას. ამიტომაც გვესმის ხოლმე მხოლოდ განცხადებები — მარქსიზმში არაცნობიერი ფსიქიკის დაშვებას არაფერი ეწინააღმდეგებაო¹⁵⁶. არაგანცდადი ფსიქიკა დიალექტიკური მატერიალიზმის ფილოსოფიური თვალსაზრისისათვის მიუღებელია. მარქსისტული ფილოსოფიის ონტოლოგიური წანამძღვრები არ მოითხოვენ, უარყოფენ კიდევაც უმაღლეს ნერვულ მოქმედებასა და განცდას შორის ახალსაფეხურს — განცდის გარეშე არსებული ფსიქიკის დაშვებას. ფ. ენგელსი და ვ. ლენინი იზიარებენ აზრს ტვინიდან ცნობიერების (ცნობიერი ფსიქიკის) დიალექტიკურად, ნახტომისებურად წარმოშობის შესახებ, რომ ცნობიერება (ცნობიერი ფსიქიკა) ტვინის პროდუქტია, მისი ფუნქციაა.

„ჩვენი ცნობიერება და აზროვნება... ტვინის პროდუქტია“ (ფრ. ენგელსი)¹⁵⁷.

„დიალექტიკურია... გადასვლა მატერიიდან ცნობიერებაზე...“ (ვ. ი. ლენინი)¹⁵⁸.

„ცნობიერება... მატერიის (ე. ი. ფიზიკურის) უმაღლესი პროდუქტია, მატერიის იმ განსაკუთრებულად რთული ნაქერის ფუნქციაა, რომელსაც ადამიანის ტვინი ეწოდება“ (ვ. ი. ლენინი)¹⁵⁹.

„...ცნობიერება განსაკუთრებულად ორგანიზებული მატერიის უმაღლესი პროდუქტია“ (ვ. ი. ლენინი)¹⁶⁰.

ვ. ი. ლენინი „მატერიალიზმსა და ემპირიოკრიტიციზმში“ გარკვეული აზრით იმასაც აღნიშნავს, რომ ფსიქიკური ცნობიერებააო, მას აქვს ასეთი გამოთქმა — „...ფსიქიკური, ე. ი. ცნობიერება...“¹⁶¹.

სადავო არ უნდა იყოს, რომ უმაღლესი ნერვული მოქმედებიდან (ტვინიდან) დიალექტიკური ნახტომით ცნობიერების წარმოშობა თეორიული ფორმულაა, პოსტულატია დიალექტიკური მატერიალიზმისა და ის უნდა გამოყენებულ იქნეს ბუნებისმეტყველების (ფსიქოლოგიის) მიერ თავის სფეროში კვლევა-ძიების წარმატებით ჩატარებისათვის. სავესებით სწორია დ. უზნაძე, როდესაც აცხადებს: „მარქსისტული ფსიქოლოგიის ერთ-ერთს უდავოდ გადაუღებელ ამოცანას... ფილო-

¹⁵⁶ იხ. Бессознательное, т. I, Тбилиси 1978, с. 85.

¹⁵⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, М., 1961, стр. 285—286.

¹⁵⁸ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 38, თბილისი, 1963, გვ. 288.

¹⁵⁹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 14, თბილისი, 1950, გვ. 286.

¹⁶⁰ იქვე, გვ. 56.

¹⁶¹ იქვე, გვ. 286.

სოფიური თეზისის ფსიქოლოგიურ კვლევაში გამოყენება შეადგენს¹⁶². კონკრეტულად როგორ ქმნის ტვინი ცნობიერ (განცდად) ფსიქიკას, ჯერჯერობით მეცნიერებამ არ იცის. ეს ვითარება რომ ცნობილი იყოს, მაშინ არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემაც არ გაჩნდებოდა საერთოდ. დიალექტიკური მატერიალიზმი თვლის რა ცნობიერებას ტვინის პროდუქტად და ფუნქციად, მეთოდოლოგიურად მოითხოვს ონტოლოგიურ პლანში ცნობიერების გენეზისის ახსნას ტვინის საშუალებით და არა არაცნობიერი ფსიქიკით. სავსებით სწორად მიგვაჩნია მოსკოვში 60-იან წლებში გამართულ ერთ-ერთი მეთოდოლოგიური თათბირის პოზიცია, რომელმაც არაცნობიერი ჩათვალა არა ფსიქიკად, არამედ ნერვული სისტემის ფუნქციონალური მდგომარეობის ობიექტურ ცვლილებად¹⁶³.

თანამედროვე საბჭოთა ნეიროფიზიოლოგიის ძირითადი ტენდენციაა სწორედ რომ არაცნობიერი ფსიქიკისადმი უარყოფითი პოზიციის დაკერა, ტვინისადმი იმ ფუნქციის მიწერა, რაც არაცნობიერ ფსიქიკას ნიეწერება ხოლმე. ცნებები: „акцептор действия“, „опережающее отражение“ (ანოხინი), „модель потребного будущего“, „предвосхищающая модель“ (ბერნშტეინი) ასახავენ თვითონ უმაღლესი ნერვული სისტემის ფუნქციურ თავისებურებებს: „ბიოლოგიური „მიზანი“... არ მოითხოვს არავითარ ფსიქოლოგიზაციას და შეიძლება მთლიანად გამოყვანილ იქნეს შესატყვისად მაღალორგანიზებული ორგანული მოლექულებისა და მათი კომპლექსების თვისებებისაგან“ (ბერნშტეინი)¹⁶⁴.

11. მითითებული იყო, რომ დ. უზნაძის წინაშე მუდამ იდგა აქტუალურ პრობლემად განწყობის ონტოლოგიური რაობის, მისი არსებობის ფორმის საკითხი. განწყობის გაგება, როგორც „სინამდვილის ახალი სფეროსი“, „სინამდვილის დღემდე უცნობი არესი“, კონცეფციის განვითარებასთან ერთად განიცდიდა ცვლილებას. დ. უზნაძემ განწყობის თავდაპირველი გაგება, რომ ის უნდა ყოფილიყო ფსიქიკურისა და ფიზიკურისაგან განსხვავებულ რამ მესამე სინამდვილის სახით, უარყო და ის წარმოადგინა „ბიოსფერულ“ გარკვეულობად, ხოლო 40-იან წლებში ის გაიზარა ისეთ მთლიანობით ფსიქოფიზიკურ

¹⁶² დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, შრომები, ტ. VI, თბილისი, 1977, გვ. 11.

¹⁶³ იხ. философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности, М., 1963, с. 471.

¹⁶⁴ Н. А. Бернштейн, На путях к биологии активности, — Вопросы философии, 1965, № 10, с. 69.

სინამდვილედ, რომელიც არ დაიყვანება ცალკე არც დღემდე ჩვენთვის ცნობილ ფიზიოლოგიურზე და არც ცნობიერ ფსიქიკურზე. განწყობის თეორიის ფორმირების ბოლო პერიოდში (1949 წ.) ავტორმა განწყობის ახალი ინტერპრეტაცია მოგვცა, მას განწყობა მიაჩნია „არაცნობიერ ფსიქიკად“, მაგრამ ასევე რადიკალურად არ უარყვია განწყობის არაფსიქიკურობა.

რა თქმა უნდა, განწყობის ცნების ონტოლოგიური შინაარსის ცვლილება პრინციპულად უკავშირდება ფსიქოლოგიური მსოფლმხედველობის ევოლუციას, ამიტომ იყო, რომ დ. უზნაძე აღნიშნავდა: არაცნობიერის პრობლემის ასეთ თუ ისეთ გადაჭრაზე, „მთელი ჩვენი ფსიქოლოგიური მსოფლმხედველობაა დამოკიდებული“¹⁶⁵.

დ. უზნაძემ მარქსისტული მეთოდოლოგიის პრინციპულ პოზიციაზე დგომით საბჭოთა ფსიქოლოგიაში ერთ-ერთმა პირველმა ნაყოფიერი ცდა მოგვცა პიროვნების ფსიქოლოგიის აგებისა, პიროვნების ცნებით ფსიქიკური მოქმედების ახსნისა და გაგებისა.

1939 წელს დ. უზნაძე წერდა: „განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ფსიქოლოგიის ძირითადი პრინციპების მოაზრებას ჩვენთვის, საბჭოთა ფსიქოლოგიის მუშაკთათვის. საქმე ისაა, რომ ფსიქოლოგია დიდი ხნის განმავლობაში მატერიალისტური დიალექტიკის შეგნებული გავლენის გარეშე ვითარდებოდა. მისი მეთოდოლოგიური საფუძვლები თითქმის ყოველთვის იდეალისტური ფილოსოფიის სათავეიდან მომდინარეობდა. უდავოა, რომ მისი დღევანდელი კრიზისის წყარო სწორედ ამ გარემოებაში უნდა ვეძიოთ. მაშასადამე, ცხადია, რომ ამ კრიზისიდან გამოსვლა და სალი ფსიქოლოგიური მსოფლმხედველობის შემუშავების გარანტიას პირველ რიგში ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის მეთოდოლოგიური საფუძვლების, მისი ძირითადი პრინციპების კრიტიკული გადასინჯვა და ახალი, მატერიალისტურ-დიალექტიკური მეთოდოლოგიის ნიადაგზე შემუშავებული საფუძვლების დადგენა იძლევა“¹⁶⁶.

პიროვნების ფსიქოლოგიურ სისტემაში პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება განწყობის ფუნდამენტურ კატეგორიას, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა პიროვნების ფსიქოლოგიის პრობლემატიკის განხილვა და გადაწყვეტის ცდა მეცნიერულ დონეზე დააყენოს. მაგრამ განწყობის ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემად. ვფიქრობთ, ისევე რჩება განწყობის ონტოლოგიური პრობლემა. განწყობის

165 დ. უზნაძე, ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1960, გვ. 170.

166 დ. უზნაძე, ა. ბოჭორიშვილის სადოქტორო დისერტაციის რეცენზიდან. იხ. დ. უზნაძე, შრომები, ტ. IX, თბილისი, 1986, გვ. 370—371.

წარმოდგენამ არაცნობიერი ფსიქიკის სახით პრობლემათა მთელი რიგი წამოჭრა. დიალექტიკური მატერიალიზმის პოზიციებიდან ამ პრობლემის გადაწყვეტის გარეშე პიროვნების ფსიქოლოგიის აგების ცდა საბოლოოდ განხორციელებული ვერ იქნება.

კონკრეტულად რა სიძნელეებთან გვაქვს საქმე?

თუ განწყობა ფსიქიკად წარმოვიდგინეთ (სულ ერთია, ის არაცნობიერი იქნება თუ ცნობიერი) და მისით მოვინდომეთ ქცევისა და ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების მიმდინარეობის ახსნა, მაშინ დავდგებით უშუალობის პოსტულატზე — „ფსიქიკურის საფუძველს ფსიქიკური მიზეზების აქტივობა წარმოადგენს“ — რასაც ესოდენ გადაჭრით ებრძოდა დ. უზნაძე და რასაც ის „ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის დოგმატურ წანამძღვრად“ თვლიდა.

თუ განწყობა არაცნობიერი ფსიქიკაა და ამავე დროს პიროვნების მთლიანობითი მოდუსია, ხოლო პიროვნება არ დაიყვანება უნაშთოდ ფსიქიკაზე (პიროვნებაში არსებობენ სოციალური და გონითი განზომილებანი, რაც ფსიქიკისაგან განსხვავებული რომელობებია), მაშინ საკითხი წამოიჭრება იმის თობაზე, თუ როგორ ახერხებს არაცნობიერი ფსიქიკა (ფსიქიკის ადრეული საფეხური) ანუ განწყობა მთლიანობითი პიროვნების სუბსტრატის როლში გამოვიდეს? სუბსტრატის როლში გამოსვლა შეუძლია მხოლოდ მას, რაც დამოუკიდებელი არსებობის მქონეა, არაცნობიერ ფსიქიკას კი ასეთი არსებობა არ გააჩნია. ხოლო თუკი პიროვნება ფსიქიკის ფუნქციობით ამოვწურეთ, მაშინ გავიაზრებთ ფსიქოლოგისტურ თვალსაზრისს, ფსიქიკის ფუნქციად და ფსიქიკურად ჩავთვლით მას, რაც თვითონ ფსიქიკა არაა (სოციალური, გონითი).

დ. უზნაძის პრინციპული თვალსაზრისიდან გამომდინარე, როგორც უშუალობის წანამძღვრების დაძლევა, ისე პიროვნების მთლიანობითი ბუნების სუბსტრატის გააზრება მოითხოვს განწყობის წარმოდგენას არაფსიქიკური გარკვეულობის სახით. მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიისათვის ასეთი არაფსიქიკური გარკვეულობა შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს მხოლოდ როგორც „ორგანული მატერიის უმაღლესი ფორმა“ (ვ. ი. ლენინი). საკითხის მთელი არსი იმაშია, რომ დიალექტიკური მატერიალიზმის პრინციპული პოზიცია მოითხოვს „ორგანული მატერიის უმაღლეს ფორმას“ ანუ ტვინს მიეწეროს ცნობიერების (ცნობიერი ფსიქიკის) წარმოშობის ფუნქცია. ამიტომაცაა, რომ ვ. ი. ლენინი ყურადღებას აქცევს ორგანული მატერიის უმაღლესი ფორმის — ტვინის დახასიათებას, როგორც „განსაკუთრებულად ორგანიზებული მატერიისა“, „განსაზღვრულად ორგანიზებული მატერიისა“, რასაც უნარი შესწევს წარმოშვას ცნობიერება (დიალექტიკური ნახტომით).

ვფიქრობთ, დ. უზნაძის განწყობის გარკვეულობა, რომელიც უშუალოდ საფუძვლად ედება მთელი ფსიქიკის აქტივობას, სწორედ რომ აღნიშნული „განსაზღვრულად ორგანიზებული მატერია“, რომელიც წარმოქმნის ცნობიერ ფსიქიკას და წარმართავს მის მუშაობას. დ. უზნაძის დახასიათება განწყობისა, როგორც „სინამდვილის ახალი სფეროსი“ იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში არის სინამდვილის ის სფერო, რომელსაც ძალა შესწევს ცნობიერების წარმოქმნისა (დიალექტიკოსი-მატერიალისტი ფსიქოლოგი სხვაგვარად საქმის ვითარებას ვერ წარმოიდგენს). აქვე საჭიროდ მივვარჩნია მოვიყვანოთ ა. ბოქორიშვილის მოგონება, რომელიც განწყობის ონტოლოგიურ გაგებასა და მასზე დ. უზნაძის დამოკიდებულებაზე მეტყველებს. ა. ბოქორიშვილი წერს: „ფსიქოლოგიის სემინარზე სტუდენტებს, რომლებიც ეცნობოდნენ აკად. დ. უზნაძის თეორიას, ქვეფსიქიკურის (განწყობის — ვ. კ.) შესახებ ასეთი ინტერპრეტაცია მიეცა: აქ ლაპარაკია ფიზიოლოგიურის გამოყენების შეუძლებლობაზე აღქმის საგნობრიობის წარმოსაშობად, როცა ფიზიოლოგიურში იგულისხმება დღევანდელი მონაცემები მხოლოდ და არა პრინციპულად მთელი ფიზიოლოგიური პოტენცია. უნდა ვიფიქროთ, რომ მომავალი კვლევა-ძიება აღმოაჩენს ფიზიოლოგიის ისეთ ასპექტს, რომელიც ქვეფსიქიკურს (განწყობას — ვ. კ.) შეცვლის და დააკონკრეტებს. ეს იყო ჩემი „უზუარპატორული“ მსჯელობა და მე ამის შესახებ დაუყოვნებლივ ვუამბე ბატონ ღიმიტრის. მან ეს აზრი მოიწონა, შეიძლება ასეთი ინტერპრეტაცია“¹⁶⁷.

ცნობილია, რომ დ. უზნაძემ განწყობის კონცეფციაში ეს თვალსაზრისი არ გაატარა, მაგრამ ის ფაქტი, რომ მან შესაძლებლად ჩათვალა ასეთი ინტერპრეტაცია (განწყობის წარმოდგენა ჯერ კიდევ უცნობ ფიზიოლოგიურ ასპექტად), გარკვეულ ვითარებაზე მეტყველებს¹⁶⁸.

12. ბევრი მოელოდა, რომ საბჭოთა კავშირში (თბილისში) 1979 წელს გამართული მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი არაცნობიერი, ფსიქიკის პრობლემასთან დაკავშირებით¹⁶⁹ რამდენადმე სიცხადეს მა-

¹⁶⁷ ა. ბოქორიშვილი, აღმაშენებელი არსი და არსებობა, ფილოსოფიური ანთროპოლოგიის საკითხები, ნაწ. V, თბილისი, 1978, გვ. 32—33.

¹⁶⁸ პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემებში „Проблема бессознательного“, თუშა ეს გაგება შეზღუდვ შეცვალა.

¹⁶⁹ პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემებთან დაკავშირებით ვაიმარტა ბოსტონში (აშშ) 1910 წელს.

ინც შეიტანდა არაცნობიერი ფსიქიკის ცნებასა და არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემის შინაარსებში, დადგებოდა ცნებისა და პრობლემის ნათლად დასმისა და გააზრების საჭიროება და ამის ტონის მიმცემი იქნებოდა სიმპოზიუმის მასალების ოთხტომეულის რედაქცია. ნამდვილად კი ასე არ მოხდა. ცნობილია, თუ ჯერ კიდევ ადრე როგორ სჩიოდა არაცნობიერის პრობლემის ცნობილი მკვლევარი ედ. ჰარტმანი იმის თაობაზე, რომ „გამოთქმა — „არაცნობიერი“ სხვადასხვა ავტორის მიერ ძალზე განსხვავებული მნიშვნელობებით მოიხმარება და ამ უკანასკნელის სიმრავლით აიხსნება ბევრი გაუგებრობა და დავა, რომელთა თავიდან აცილება შესაძლებელია მხოლოდ მნიშვნელობათა დადგენითა და გამიჯვნით“.

საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალების ოთხტომეულმა (3000-მდე გვ.)¹⁷⁰ გვიჩვენა, რომ დავა არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემის გარშემო კვლავ გრძელდება და რომ ისევ და ისევ აქტუალურ ამოცანად დგას არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების ერთმნიშვნელოვანი შინაარსის დადგენის საკითხი. ამ კრებულში სპეციალისტებმა და არასპეციალისტებმა, მარქსისტმა და არამარქსისტმა მკვლევარებმა (240-მდე სტატიაში) გამოთქვეს თვალსაზრისები, რომელთა დიდი უმრავლესობა, სამწუხაროდ, არც კი ეხება არაცნობიერის ფსიქოლოგიურ პრობლემას — არაგანცდადი ფსიქიკის არსებობის საკითხს. ბევრია ლაპარაკი სინამდვილის მრავალ არაცნობიერ განზომილებაზე, ძალზე მცირე კი — საკუთრივ ფსიქიკის სავარაუდო არაცნობიერ განზომილებაზე.

სიმპოზიუმის ორგანიზატორების მიზანდასახულება გასაგებია, მათ სწამთ ფსიქიკური სინამდვილის იმ სფეროს რეალური არსებობა, რასაც არაცნობიერი ფსიქიკა ეწოდება. ამდენად, ბუნებრივია, რომ ისინი მის დასაბუთებაზე და პიროვნებაში ამ არაცნობიერი სფეროს მნიშვნელობის ჩვენებაზე ძალღონეს არ იშურებენ¹⁷¹. მათი მცდელობა მაინც, რბილად რომ ვთქვათ, ზედმეტად ტენდენციური აღმოჩნდა. კრებულის პირველ სამ ტომში გამოქვეყნებულია სადისკუსიო მასალა, მაგრამ იმ ფორმით, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის მოწინა-

¹⁷⁰ პირველი სამი ტომი გამოიცა რუსულ ენაზე (მასში არის სტატიები უცხო ენაზეც) 1978 წელს. მეოთხე შემოქმედელი ტომი დაიბეჭდა 1985 წელს. ეს ტომიც არსებითად სადისკუსიო მასალების გამოქვეყნებას ეძღვნება.

¹⁷¹ ოთხტომეული შეიცავს: 1. საერთო შესავალს, 10 შესავალ სტატიას, 3. წინასიტყვაობას, რედაქციის დასკვნას, დასკვნით სტატიასა და ბოლოსიტყვაობას, რედაქციის წევრებმა გამოაქვეყნეს 6 ცალკე სტატია და გარდა ამისა, მათთვის „არასასიამოვნო“ სადისკუსიო მასალას დაუბრუნეს ე. წ. რედაქციის შენიშვნები (საერთო მოცულობა 17 ნაბეჭდ თაბახამდეა).

აღმდეგეთა სტატიებს ბოლოში თან ერთვის რედაქციის კრიტიკული შენიშვნები (მათი უარყოფის განზარაზებით) ასე რომ, სტატიების ავტორები მოკლებულნი იყვნენ შესაძლებლობას პასუხი გაეცათ კოლეგტიური მონოგრაფიის რედაქციის შენიშვნებზე იმავე ან მეოთხე ტომში, რომელსაც უწოდეს „დისკუსიის შედეგები“ (რომელიც არსებითად სადისკუსიო მასალების გამოქვეყნებას ეძღვნება და მთავრდება ფ. ბასინის შთაბეჭდილებით დისკუსიასთან დაკავშირებით). მაშ, ლაპარაკია იმაზე, რომ მოკამათე მხარეები ერთნაირ უფლებებში არ აღმოჩნდნენ. ამაზე საკავშირო პრესაშიც აღინიშნა — სადისკუსიო მასალა თავისუფალი უნდა ყოფილიყო რედაქციის ჩარევისაგან. ასეთ ვითარებაში დისკუსიის ნამდვილი შინაარსი შელახული აღმოჩნდა.

სადისკუსიო თემად არჩეული იყო საკითხი (და ოთხტომეულსაც ეწოდება): „არაცნობიერი, მისი ბუნება, ფუნქციები, კვლევის მეთოდები“. მაგრამ როგორც რედაქციის შესავლის გაცნობა გვარწმუნებს, საკითხი დგას არა საერთოდ არაცნობიერის, არამედ მისი ერთ-ერთი სახის, არაცნობიერი ფსიქიკის შესახებ. ამდენად კრებულის სათაური უნდა ყოფილიყო არა „არაცნობიერი“, არამედ „არაცნობიერი ფსიქიკა“. ვინაიდან, ვიმეორებთ, სადისკუსიოდაა გამოტანილი არა ზოგადად ცნობიერების გარეთ არსებულის ფილოსოფიური პრობლემა, არამედ ცნობიერების გარეთ, მისგან დამოუკიდებლად შესაძლო არსებობის მქონე კონკრეტული ფსიქიკური გარკვეულობის დასაბუთების თეორიული პრობლემა.

არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემისათვის არსებითი მნიშვნელობის მქონეა ტერმინოლოგიური სიზუსტის დაცვა. რედაქციის მიერ (და ბევრ სხვა ავტორთანაც) გამოყენებულია „არაცნობიერის“ გვერდით სხვა ტერმინებიც: უცნობიერო (несознательное), გაუცნობიერებელი (неосознанное), გაუცნობიერებადი (несознаваемое), ქვეცნობიერი (подсознательное).

ჩამოთვლილი ტერმინები შინაარსის მიხედვით ადეკვატურად თუ იქნება გაგებული, ისინი განსხვავებულ ვითარებაზე მიუთითებენ (ამაზე ბევრი ითქვა და დაიწერა). ამიტომ მათი ერთი მნიშვნელობით გამოყენება გამართლებული არაა, რადგანაც ეს ვითარება ისევ და ისევ გაუგებრობის საბაბი ხდება. მაგალითად, ტერმინი — „გაუცნობიერებელი“ მნიშვნელობის მიხედვით ისეთ რაიმეზეა მითითება, რაც ცნობიერების (შეგეგმვის) საგანი არ გამხდარა, მაგრამ შეიძლება კი ასეთად იქცეს. მაშ, აქ ლაპარაკია გნოსეოლოგიურ ასპექტზე, რაც პრინციპულად არ ეხება არაცნობიერი ფსიქიკის ონტოლოგიურ განზომილებას. ტერმინი — „გაუცნობიერებადი“ პრინციპულად შეუუმეცნებელს ნიშნავს და ესეც გნოსეოლოგიურ დახასიათებაზე მითითება;

ამდენად ისიც შორდება ონტოლოგიურ შინაარსს. რა თქმა უნდა, ფსიქიკაც შეიძლება განიხილოს გნოსეოლოგიური ასპექტით, მაგრამ ამჯერად ამაზე არაა მსჯელობა, ეს არაა დისკუსიის საგანი. ჩვენ უპირატესობას ვაძლევთ ტრადიციულად ხმარებაში დამკვიდრებულ ტერმინს — „არაცნობიერი“, რომელიც გადმოსცემს ონტოლოგიურ შინაარსს.

„არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების გაურკვეველობამ განაპირობა ბევრი გაუგებრობა, რომელიც „არაცნობიერის“ ოთხტომეულშია მოცემული. ფსიქიკის რაობის ცხადყოფა გულისხმობს მისი არსებობის ფორმის შესახებ გარკვეულ ცოდნას. ფსიქიკურის არსებობის არეს „ქვემოდან“ განსაზღვრავს თავის ტვინის ფიზიოლოგია, „ზემოდან“ გონითი სინამდვილე. არაცნობიერის ფსიქოლოგიური პრობლემა მხოლოდ და მხოლოდ ფსიქიკის არაცნობიერად არსებობის პრობლემაა.

რას ნიშნავს ფსიქიკის არაცნობიერად არსებობა? ფსიქიკის არსებობის ფორმის პრობლემასთან მიმართებაში, როგორც აღინიშნა, ცნობიერება გაგებული უნდა იქნეს ონტოლოგიური და არა გნოსეოლოგიური შინაარსით. ამ შემთხვევაში ცნობიერების ონტოლოგიური შინაარსი წარმოადგენს ცნობიერებას, რაც იგივე უშუალო, პირველადი ცოდნაა; იგი არსებულის უბრალო კონსტატაციას, შეტყობინებას, ერთი სიტყვით, განცდას წარმოადგენს. ცნობიერების აღნიშნულ შინაარსს გადმოსცემენ სხვა ტერმინებითაც, როგორიცაა: „პირველადი ცნობიერება“, „ატრიბუტული ცნობიერება“, „უბრალო ცნობიერება“, რაც განსხვავებულია საგნობრივი ცნობიერებისაგან, ცნობიერების მაღალი საფეხურისაგან. არაცნობიერი არის ის, რასაც პირველად. ატრიბუტულ ანუ უბრალო ცნობიერებასთან. ე. ი. განცდასთან შეხება. კონტაქტი არ გააჩნია.

მაშასადამე, ფსიქიკის არაცნობიერად არსებობის პრობლემა ეხება ფსიქიკის განცდის გარეშე არსებობას, განუცდელი ფსიქიკის შესაძლო არსებობას.

რა არის, როგორია ის ფსიქიკა, რომელიც განცდის გარეშე (არაცნობიერად) არსებობს? თვითონ არაგანცდადი (არაცნობიერი) ფსიქიკის ორ შინაარსზე მიუთითებენ: ემპირიულსა და თეორიულზე (ამ უკანასკნელს მეტაფიზიკურსაც უწოდებენ). ე. წ. ემპირიული არაგანცდადი ფსიქიკა ესაა ცნობიერების ის ფსიქიკური შინაარსები, რომლებსაც არაცნობიერ მდგომარეობაში თან არ ახლავთ განცდა; როგორც ამბობენ, ესენი იგივე ცნობიერების ფსიქიკური შინაარსებია გარეშე ცნობიერებისა (განცდისა). მაგალ., სიამოვნების გრძნობითი შინაარსი არაცნობიერ მდგომარეობაში ისევე სიამოვნებად რჩება, მაგრამ მისი განმცდელი არაეინაა. ხოლო თეორიული შინაარსი არაგან-

ცდადი (არაცნობიერი) ფსიქიკისა ეს ისეთი რამაა, რაც მოაზრებულია, გვაღიფიცირებულია როგორც ფსიქიკური გარკვეულობა, თუმცა მის წინაგან სახეზე, ბუნებაზე არაფრის თქმა არ შეგვიძლია; მის შესახებ მხოლოდ ისაა ცნობილი, რომ მას მიეწერება ფსიქიკის ფუნქციობა. თეორიულად წარმოდგენილი არაცნობიერი ფსიქიკა პირდაპირ, უშუალოდ არასდროს არ ეძლევა ცნობიერებას, იგი თვითონ განცდად, შინაარსად არ იქცევა. მაგრამ, გარკვეული თეორიის მიხედვით, იგი, როგორც ფსიქიკა, უნდა ქმნიდეს და წარმართავდეს ცნობიერი ფსიქიკის აქტივობას.

მაშასადამე, არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა ეხება იმისეთი ფსიქიკის არსებობის შესაძლებლობას ან შეუძლებლობის ჩვენებას, რომელიც განცდა არაა.

კრებულის რედაქცია არაცნობიერი ფსიქიკის ანუ „გაუცნობიერებადი ფსიქიკის“ (неосознаваемая психика) ტერმინით აღნიშნავს არსებობის მხრივ ერთმანეთისაგან სავსებით განსხვავებულ და სპატირისპირო წინაარსებს. ერთი მხრით, მასში თავსდება ისეთი ფსიქიკა, რომელიც არ განიცდება (ე. ი. არაგანცდადი ფსიქიკა), არსებობს უბრალო ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად (ასეთია, მაგალ., განწყობა). მეორე მხრით, იგი მოიცავს განცდის დონეზე არსებულ ფსიქიკას (მაგალ., სიამოვნების განცდა). გარდა ამისა, აქ თავსდება ისეთი ფსიქიკაც, რომელიც აღწევს ცნობიერების ფორმალურ საგნობრივ დონეს (მაგალ., „ფორმალურ მნიშვნელობათა დონე“)¹⁷². მაშასადამე, გაუცნობიერებადი ფსიქიკის ცნების მოცულობაში თავს იყრის როგორც არაგანცდადი წინაარსი, ისე ცნობიერების სხვადასხვა დონის განცდადი ფსიქიკური შინაარსები. ამიტომაცაა, რომ რედაქცია ლაპარაკობს გაუცნობიერებადი (ანუ არაცნობიერი) ფსიქიკის „მრავალფეროვნებაზე“, „პოლიმორფულობაზე“¹⁷³.

რედაქცია თვლის, რომ შითითებული ფსიქიკური გარკვეულობანი არის „ერთი და იგივე ფსიქიკური რეალობა, ერთი და იგივე ფორმა ფსიქიკური მოღვაწეობისა“¹⁷⁴. საკითხავია, როგორაა ფსიქიკური მოქმედების ერთი და იგივე ფორმა, ერთი და იგივე ფსიქიკური რეალობა ფსიქიკის განსხვავებული შინაარსები: განწყობა (არაგანცდადი ფსიქიკა), განცდის დონეზე არსებული ფსიქიკური შინაარსები (არავერ-

¹⁷² Бессознательное, т. I, Тбилиси, 1978, с. 33, 78.

¹⁷³ იქვე, გვ. 76.

¹⁷⁴ Бессознательное, т. III, Тбилиси, 1978, с. 729.

ბალიზებადი შინაარსები) და მნიშვნელობის ფორმალური ცნობიერება (საგნობრივი ცნობიერების დონე)? ისინი ყველანი, რა თქმა უნდა, თეორიის მიხედვით, წარმოდგენენ ფსიქიკას, მაგრამ არა ფსიქიკური მოქმედების (მოღვაწეობის) იგივეობრივ ფორმებს. მითითებულ ფსიქიკურ შინაარსებს რედაქცია სახავს ფსიქიკის განსხვავებულ დონეებად. მით უფრო საკვირველია, ფსიქიკის სხვადასხვა დონე განსხვავებული ფუნქციონით როგორ აღმოჩნდა ფსიქიკური მოქმედების ერთი და იგივე ფორმა?!

არაცნობიერი ფსიქიკა რომ სამი განსხვავებული შინაარსით („მრავალფეროვნად“, „პოლიმორფულად“) იქნა წარმოდგენილი, რედაქციამ ეს მდგომარეობა შეაფასა როგორც: „საბჭოთა ფსიქოლოგიის ჩარჩოებში არაცნობიერის პრობლემისადმი ორგანული კონცეპტუალური მიდგომის აღმოცენება“¹⁷⁵. რედაქციის გაგების ორიგინალობაში ეპეის შეტანა გაუმართლებელი იქნებოდა, მაგრამ ასევე უდავოა, რომ ეს ე. წ. „ორიგინალური კონცეპტუალური მიდგომა“ საფუძველსა მოკლებული იმ შინაარსის გათვალისწინებით, რასაც ის უნდა ეხებოდეს.

მთავარი ისაა, რომ რედაქციის მიერ არაცნობიერის ნაცვლად გამოყენებული ტერმინი — „გაუცნობიერებად“ გნოსეოლოგიური მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი. ამიტომ არაცნობიერ ფსიქიკად ჩაითვალა ყველაფერი ის, რაც საგნობრივი ცნობიერების მაღალ დონეს ვერ აღწევს, რაც ვერ გამხდარა „სუბიექტის აზრითი აქტივობის საგანი“, რაც „გამოვარდნილია ინტიმური საზრისების დონეზე გაცნობიერებადის სფეროდან“. არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა ფსიქოლოგიაში ყოველთვის იყო ონტოლოგიური და არა გნოსეოლოგიური შინაარსის მქონე. ამდენად საკითხი უნდა შეხებოდა არაგანცდადი ფსიქიკის რეალური არსებობის ასპექტს და არა ფსიქიკის შემეცნებას. ცნობიერი ფსიქიკის მრავალი ფაქტი ფსიქოლოგიაში ჯერ კიდევ შემეცნებული არაა, მაგრამ ამიტომ ისინი სწორედ რომ შეუმეცნებელ და არა არაცნობიერ ფსიქიკურ ფაქტებად ითვლებიან!

რედაქცია ფიქრობს, რომ მან მოგვცა „არაცნობიერი იდეის ღრმა გარდაქმნა“; ასეთი ინტერპრეტაციის მოცემა — მათი აზრით — ნიშნავს მეთოდოლოგიურად ჩვენთვის მიუღებელი წარმოდგენების უკუგდებას, მოძველებულ მეცნიერულ ინტერპრეტაციებზე უარის თქმას, ზოგიერთი კატეგორიის შეცვლას და სხვების ხელახლა დაფუძნებას¹⁷⁶. როგორც ჩანს, და რაც გარკვევით აღინიშნა კიდევაც კრებულის შე-

¹⁷⁵ Бессознательное т. I, Тбилиси, 1978, с. 29.

¹⁷⁶ Бессознательное т. III, Тбилиси, 1978, с. 731.

მაჯამებელ ფ. ბასინის სტატიაში, შეიცვალა არაცნობიერი ფსიქიკის ცნების შინაარსი, მოხდა „არაცნობიერების იდეის გარდაქმნა“. ამ ოპერაციით შეიცვალა არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემაც, უფრო სწორად, გაუქმდა არაცნობიერის ცნობილი ონტოლოგიური პრობლემა: არაგანცდადი ფსიქიკის არსებობის მაგივრად ახლა პრობლემად დაისახა გაუცნობიერებადი (იგივე შეუშეცნებადი) ფსიქიკის არსებობა. გაუცნობიერებადი ფსიქიკის (იგივე განცდის დონეზე არსებული, მაგრამ შეუშეცნებელი ფსიქიკის) არსებობა სადავო არასოდეს ყოფილა და არც ახლაა. გაუცნობიერებადი ფსიქიკის ტერმინით აღნიშნული მოვლენების (განცდის, არავერბელიზებული ფსიქიკური შინაარსების, ფორმალური „მნიშვნელობების“) რეალური არსებობა დასაბუთებას არ საჭიროებს. მათი აქტუალობა ფსიქოლოგიაში ექვემდებარება: მათი აღწერა — ანალიზი, შინაგანი ბუნების ჩვენება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანათაგანია ფსიქოლოგიისა. მაგრამ ეს სრულებით სხვა საკითხია; იგი არაა არაცნობიერი ფსიქიკის ონტოლოგიური პრობლემა. ციამ ცნობიერი ფსიქიკა დასვა არაცნობიერი ფსიქიკის ადგილზე და ის „პრობლემად დასახა“; დაადასტურა განცდადი ფსიქიკის ფაქტი ცნობიერებაში და განაცხადა, არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა დადებითად გადავჭერიო.

არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის ასეთი გაგება, რედაქციის აზრით, არის „არაცნობიერის იდეის თანამედროვე დიალექტიკურ-მატერიალისტური ინტერპრეტაცია“. რედაქციის ამგვარი რწმენის მისამართით უნდა აღინიშნოს, რომ დიალექტიკური მატერიალიზმის მოხსენიება და დაკავშირება მათ ინტერპრეტაციასთან არაფერ შუაშია. არაცნობიერი ფსიქიკის მათი ინტერპრეტაცია კი წარმოდგენს ელემენტარულ ფორმალურ შეცდომას, რომელსაც ლოგიკაში ჰქვია — თეზისის შეცვლა.

რედაქცია აცხადებს: „ჩვენ დარწმუნებული ვართ იმის რეალურ არსებობაში, რაც მიღებულია აღინიშნოს როგორც არაცნობიერი... როგორც გაუცნობიერებადი ფსიქიკური განწყობა“. „არაცნობიერი ფსიქიკურის... არსებობა ამ შემთხვევაში გამოდის არა როგორც ჰიპოთეზი, არამედ როგორც აუცილებელი დანასაკვი იმისაგან, რაც ფუნდამენტურადაა დაფუძნებული. ეს კი ნიშნავს, რომ მთელი წარმოდგენა არაცნობიერის შესახებ იძენს დარწმუნებულობის უფრო მაღალ ხარისხს, არავის არა აქვს უფლება მას ანგარიში არ გაუწიოს“¹⁷⁷.

რედაქციის რწმენას არ შეეხებოდა, მაგრამ როდესაც მსჯელობაა უექველობის (დარწმუნებულობის) მაღალ დონეზე და კატეგორიულ მოთხოვნაზე, რომ ანგარიში გაეწიოს ფუნდამენტურად დასაბუთებულ

¹⁷⁷ Бессознательное, т. III, Тбилиси, 1978, с. 729.

არაცნობიერ ფსიქიკას, ყველაფერი აღნიშნული ფუტ მალაღმარდოვან განცხადებად რჩება. თუკი კარგად ჩაუვუკირდებით, რა საქმის ვითარებას ეხება იგი. არაცნობიერი ფსიქიკის ის შინაარსი, რაზედაც რედაქცია მსჯელობს, არსებითად წარმოადგენს განცდის დონეზე არსებულ ფსიქიკას, ცნობიერების შინაარსებს და მის „დასაბუთებაზე“ ზრუნვა ტყვილი, ზედმეტი გარჯაა. რედაქცია „პატარა ეშმაკობასაც“ მიმართავს—ცნობიერების შინაარსების გვერდით. რასაც არაცნობიერი უწოდა, ის ათავსებს განწყობას, მასაც ხომ არაცნობიერი ფსიქიკა ჰქვიაო. და ასე „დასაბუთდა“ განწყობის (არაგანცდადი გარკვეულობის) ფსიქიკურობა. შეცდომა იმაშია, რომ ერთ სიბრტყეზე მოთავსდა არსებობის ფორმის მიხედვით ორი განსხვავებული რამ: ცნობიერების ფსიქიკური შინაარსი და ის, რაც ცნობიერების შინაარსი არაა და არ ვიცით, რა სინამდვილეა. მათ ორივეს კი ეწოდა არაცნობიერი ფსიქიკა. ასეთ მოქმედებას ეწოდება ლოგიკური აბრუნდი და მას საერთოდ ანგარიში არ ეწევა, როგორც არასწორ ოპერაციას დასაბუთებაში.

ერთი მომენტიც უნდა აღინიშნოს. ზოგჯერ ერთმანეთს არ ეთანხმება რედაქციის ერთიანი აზრი და მისი წევრების მიერ გამოთქმული თვალსაზრისები ერთსა და იმავე საკითხზე. მაგ., რედაქცია თვლის, რომ არაცნობიერი ფსიქიკა რეალობაა („მის რეალურ არსებობაში დარწმუნებული ვართო“), ხოლო რედაქციის ერთ-ერთი წევრი ალ. ფრანგიშვილი მე-4 ტომში მოთავსებულ თავის სტატიაში წერს: არაცნობიერი ფსიქიკა ჰიპოთეზს წარმოადგენსო („ჰიპოთეზური კონსტრუქციაო“)¹⁷⁸. გაურკვეველი რჩება, რომელია ავტორის ნამდვილი შეხედულება. ავტორი ასევე მიუთითებს, რომ ფსიქოლოგია არაცნობიერი ფსიქიკის დაშვების შემთხვევაში ანალოგიურად იქცევა სხვა ბუნებისმეტყველური დისციპლინებისა, მაგ., ფიზიოლოგიის ან მექანიკისა. თუ უკანასკნელში უშვებენ ჰიპოთეზურ კონსტრუქციებს, ფსიქოლოგიასაც მათ დარად შეუძლია „არაცნობიერი ფსიქიკის სახით“ მისთვის გამოსადეგი დაშვება განახორციელოს. ფიზიკოსმა, ფიზიოლოგმა და ფსიქოლოგმა მსგავსი მეთოდოლოგიით უნდა იხელმძღვანელონ — ემპირიული მოვლენების საფუძველში შეუძლიათ მოათავსონ არაემპირიული (სავარაუდო) დეტერმინანტი: ფიზიკოსმა და ფიზიოლოგმა სავარაუდო ფიზიკური და ფიზიოლოგიური არაცნობიერი პროცესები, ხოლო ფსიქოლოგმა — სავარაუდო არაცნობიერი ფსიქიკური პროცესი.

საკითხის ონტოლოგიური კუთხით განხილვის შემთხვევაში ანალოგია გაუმართლებელია. ვინაიდან იგი ლოგიკურ საფუძველსაა მოკლებული. როდესაც ფიზიკოსი ან ფიზიოლოგი ეძებს გამოცდილ-

¹⁷⁸ Бессознательное, т. IV, Тбилиси, 1985, с. 18.

ბაში დადასტურებული ფიზიკური ან ფიზიოლოგიური მოვლენების უცნობ უშუალო მიზეზს, ეს მიზეზი მათ წარმოდგენილი აქვთ ფიზიკური და ფიზიოლოგიური ბუნების მქონედ. ფიზიკოსისა და ფიზიოლოგისათვის ონტოლოგიური საკითხი წინდაწინვეა გადაჭრილი; ამიტომ. რომ ისინი მოვლენების წარმოშობის მიზეზებს ჩვეულებრივ ისევ ფიზიკურში ან ფიზიოლოგიურში ეძებენ და არა სხვაგან (მაგ., ფსიქიკურში). ფსიქოლოგიის შემთხვევაში საქმე სხვაგვარადაა: იმის მიხედვით, თუ როგორ წყდება ცნობიერი ფსიქიკის უშუალო საფუძვლის, მისი გენეზისის თეორიული საკითხი — იგი მიიღება ფიზიოლოგიურიდან თუ არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკიდან — ცნობიერი ფსიქიკის წარმოშობის საკითხიც განსხვავებულად გაიზარდა. თუ ამოსავალი პოსტულატია ტვინის მიერ ცნობიერი ფსიქიკის წარმოშობა, მაშინ აღნიშნული თვალსაზრისი უფლებას არ მოგვცემს, ცნობიერი ფსიქიკის მიზეზი ვეძიოთ ჰიპოთეზურ არაცნობიერ (არაგანცდადი) ფსიქიკაში, ის აუცილებლად უნდა ვეძიოთ ფიზიოლოგიურში. და პირიქით, თუ ტვინს არ შეუძლია ცნობიერი ფსიქიკის წარმოშობა, ამ უკანასკნელის უშუალო მიზეზი დაძებნილი უნდა იქნეს დაშვებულ არაცნობიერ ფსიქიკაში. მაშასადამე, საკითხი საბოლოოდ წყდება ცნობიერი ფსიქიკის გენეზისის თეორიულად გააზრების მიხედვით, რაც გარკვეულ, კონკრეტულ, მეთოდოლოგიურ მოთხოვნებს უყენებს ბუნებისმეტყველს. ზოგადმეთოდოლოგიური თვალსაზრისი — ტვინი წარმოშობს ცნობიერ ფსიქიკას — უარყოფს არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობის ჰიპოთეზის სახით დაშვებასაც კი.

კოლექტიური მონოგრაფიის ტომებში გატარებულია ზოგი ისეთი მოსაზრებაც რომლებიც უკრიტიკოდ არიან მიღებულნი და რამდენადმე არაცნობიერი ფსიქიკის დასაბუთების საქმეს ემსახურებიან. შევეხებით ზოგიერთ მათგანს. მაგ., მსჯელობენ ასე: არაცნობიერი განწყობა ობიექტური მეთოდებით გამოიკვლევა და ამ გზით მის შესახებ მნიშვნელოვანი მონაცემებია დადასტურებული, ამდენად განწყობა რეალურად არსებული არაცნობიერი ფსიქიკააო¹⁷⁹. ასევე აღნიშნავენ: ეინაიდან არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა ფსიქოლოგიის პრობლემაა, ამდენად იგი ფსიქოლოგიური (ემპირიული კვლევის) მეთოდების გამოყენებით უნდა გადაიჭრასო¹⁸⁰.

რაც შეეხება პირველ მოსაზრებას, აქ ერთმანეთშია არეული, არაა გათიშული განწყობის ონტოლოგიური რაობა და მისი გამოვლენის ემპირიული მოცემულობა. ობიექტური მეთოდით ზუსტად აღიწერება და გამოიკვლევა განწყობად წოდებული ვითარების, მაგალითად, აგზნე-

¹⁷⁹ Бессознательное, т. IV, Тбилиси 1985, с. 367.

¹⁸⁰ იქვე, გვ. 16.

ბის ჩაქრობის მიმდინარეობა. მაგრამ თვითონ იმის შესახებ, რასაც განწყობა ეუწოდეთ, მხოლოდ ვარაუდს წამოვაცენებთ, თუ რა ონტოლოგიური გარკვეულობისაა იგი — ფსიქიკურისა თუ ფიზიოლოგიურისა, ვინაიდან ის თვითონ გამოცდილებაში არ გვეძლევა უშუალოდ. ამდენად დადგენილი ნიშნები და მათი დროულვრცეული განზომილება თავისთავად არ მიუთითებს იმაზე, თუ რისი (რა გარკვეულობის) ნიშნებია ისინი. მხოლოდ ჩვენი თეორიული მრწამსი გვაიძულებს იმ რაღაცის (რასაც განწყობა დაერქვა) გაგებას ან ფსიქიკად ან არაფსიქიკად. მაშ, დადგენილი ემპირიულ-რეალური მონაცემები ვერ ასაბუთებენ განწყობის არაენობიერ ფსიქიკურობას.

მეორე მოსაზრება უბრალოდ სწორი არაა. იგი პრინციპულად მიუღებელია დიალექტიკური მატერიალისტური თვალსაზრისისათვის. თითქოს, იმთავითვე ცხადი უნდა ყოფილიყო, რომ ყველაფერი ის, რაც ფსიქოლოგიის პრობლემაა, ემპირიული (ექსპერიმენტული) მეთოდის გამოყენებით ვერ იკვლევა და გადაიჭრება. ფსიქოლოგიას, როგორც მეცნიერებას, აქვს თეორიული პრობლემებიც და მათი გადაჭრა მხოლოდ თეორიული აზროვნებით შეიძლება. სადავო არ უნდა გამხდარიყო მარქსიზმის ცნობილი დებულება იმის თაობაზე, რომ მეცნიერების თეორიული პრობლემა თვითონ ამ მეცნიერებამ უნდა გადაწყვიტოს, ამ საქმეში მას სხვისი დახმარების იმედი არ უნდა ჰქონდეს. ამას თავს ართმევს ფსიქოლოგიის ის დარგი, რომელსაც ჰქვია „ფილოსოფიური ფსიქოლოგია“ (იგივე „ფსიქოლოგიის ფილოსოფია“). მაშასადამე, ენობიერი ფსიქიკის საფუძველში მდებარე გარკვეულობის ონტოლოგიური ბუნების პრობლემას წყვეტს არა ექსპერიმენტი, არამედ თეორიული აზროვნება, ითვალისწინებს და ემყარება რა გარკვეულ ზოგადთეორიულ (ფილოსოფიურ) წანამძღვრებს.

სადისკუსიო მასალების მეოთხე ტომში წამოყენებულია სადავო დებულება: გაუცნობიერებად (არაენობიერ) ფსიქიკურ მოქმედებას უნარი შესწევს შეასრულოს იგივე ფსიქიკური ფუნქციები, რაც ათელება ცნობიერების პეროგატივად¹⁸¹. ისმის კითხვა: ასეთ შემთხვევაში რაღა აზრი ექნებოდა ცნობიერების (ფსიქიკის მაღალი საფეხურის) გაჩენას ფსიქიკის ევოლუციის გზაზე, თუკი მის ფუნქციას ასრულებს მისი დაბალი წინასაფხური? რაღა მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს, ამ ვითარებაში ცნობიერების სპეციფიკაზე (მის სიმალეზე) ლაპარაკს? ამ კითხვებზე პასუხს ვერ ვნახულობთ.

დისკუსიის მსვლელობაში წამოიჭრა აზრი ფსიქიკის კანონის თაობაზე და განავითარეს მსჯელობა: ვინაიდან ფსიქიკის კანონი არაენობიერია და ამავე დროს ეს კანონი ფსიქიკური ბუნებისაა, მაშ, საფუ-

¹⁸¹ Бессознательное т. IV, Тбилиси, 1985, с. 436.

ძველი არსებობს, ვილაპარაკოთ არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობაზე არაცნობიერი ფსიქიკური კანონების სახითო.

საკითხის ამგვარი დასმა ახალი არაა. მას ეხედებით კლასიკური სიღრმის ფსიქოლოგიაში (კ. გ. იუნგთან). ამ შემთხვევაში საინტერესოა და რთულ პრობლემასთან გვაქვს საქმე, რომელიც ეხება სინამდვილისა და მეცნიერების კანონების ბუნების გააზრებას. საჭიროა მარქსისტული ფილოსოფიის პოზიციებიდან საკითხის ღრმა ანალიზი, რაც მომავალი კვლევა-ძიების საქმედ გვესახება.

არაცნობიერის ფსიქოლოგიურ პრობლემასთან დაკავშირებით ჩატარებული დისკუსიის თაობაზე საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ფსიქოლოგებმა გადაჭრით ვერ აჩვენეს მარქსიზმ-ლენინიზმის პრინციპული პოზიცია არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემის განხილვისას. მცირე გამოჩაყლისს გარდა არ გაიმართა თეორიული მსჯელობა (არგუმენტაცია) ფსიქიკის ონტოლოგიურ პრობლემაზე. როგორც ჩანს, არც ერთ მონაწილეს დისკუსიის შედეგად საკუთარი პოზიცია არ დაუთმოა, არ მიუღია მოპირდაპირე მხარის თვალსაზრისი. ყველაზე სავალალო მაინც ის აღმოჩნდა, რომ დისკუსიის მასალების ოთხტომეულის რედაქციამ არაცნობიერი ფსიქიკის ცნობილი კლასიკური პრობლემა შეცვალა — საკამათოდ გამოიტანა არა არაცნობიერი (არაგანცდადი) ფსიქიკის არსებობის საკითხი, არამედ ცნობიერების (განცდის) სხვადასხვა დონეზე არსებული რეალური ფსიქიკური სინამდვილის არსებობის შესაძლებლობა — რისი არსებობაც სადავო არასდროს არ გამხდარა. ამის გამო ბევრ მონაწილეს დისკუსიის მიმართ „გაცრუებული მოლოდინის“ ფენომენი გაუჩნდა.

ПСИХОЛОГИЯ УСТАНОВКИ И ПРОБЛЕМА БЕССОЗНАТЕЛЬНОЙ ПСИХИКИ

Резюме

В последнее время в советской психологии особенно актуальной и острой стала проблема бессознательной психики. Выяснилось, что среди советских психологов нет единого мнения ни по вопросу понимания понятия бессознательной психики, ни по содержанию самой психологической проблемы бессознательного и ее решения. Это обстоятельство приводит к тому, что в выдвинутой психологами один и тот же тезис относительно бессознательной психики вкладывается разное содержание (Для одних бессознательно — физиологическое, для других оно — психическое или же психофизическое).

В советской психологии и принятие и отрицание тезиса бессознательной психики происходит на основе философских принципов диалектического материализма, провозглашается выведенным из этих принципов; имеется так же разные интерпретации высказываний классиков марксизма относительно понятия бессознательной психики. Автор ставит себе целью проанализировать соображения исследователей, положительно решающих проблему на основе ее анализа и аргументации. Теория, которая даст серьезную попытку обоснования существования психики бессознательно, это теория установки Д. Н. Узнадзе. Если у нас что-нибудь написано в последнее время значительное в связи с проблемой бессознательного, то оно касается опять-таки понятия установки, аспекта ее аргументации, как бессознательной психики.

Психологическая проблема бессознательного касается вопроса взаимоотношения психики и сознания. В частности, она заключается в выяснении возможности существования психики (переживания) независимо от сознания вообще (чего-то такого, что существует за пределами сознания, но является все-таки непереживаемой психикой); исторически именно в этом заключалась проблема бессознательного психического и рассмотрения под этим углом зрения литература, связанная с проблемой бессознательной психики, выясняется, что многие авторы на самом деле и не касаются психологической проблемы бессознательного, поскольку у них речь идет не о психике, существующей вне и независимо от сознания, а о внесознательном непсихическом процессе или же о психических содержаниях, существующих опять-таки в сознании, но по-разному, на разных уровнях сознания (непредметно, нерепрезентативно, непознано)¹.

На основе анализа трудов основоположника психологической теории установки Д. Н. Узнадзе автор книги приходит к выводу, что с развитием этой теории изменяется и само понимание содержания понятия — «установка», понимание формы ее существования, онтологический статус установки.

Узнадзевская идея установки, которая впервые была формулирована в 1923 году, представляла собой указание на существование «новой сферы действительности»; с 1923 по 1949 гг. установка — бессознательное, но непсихическое состояние. С 1949 года установка была квалифицирована автором, как психическая определенность, она была осмыслена,

¹ Пример тому позиция редакции четырехтомного сборника „Бессознательное“, Тбилиси, 1978—1985 гг.; редакция заменила известную онтологическую проблему бессознательной психики гносеологическим вопросом познания известных сознательных психических содержаний и тем самым впала логическую ошибку — *ignoratio elenchi*.

как бессознательная психическая действительность. Но вместе с тем Д. Н. Узнадзе характеризует установку и как психофизическую ценность. Итак получается, что в историческом разрезе установка имеет три онтологические содержания: она непсихика, психофизическая определенность и бессознательное психическое состояние.

Автор книги считает, что более логично характеризовать установку как непсихическую действительность. Такое понимание установки, по его мнению, соответствует теоретическим требованиям марксистско-ленинского мировоззрения. В книге автор также анализирует теоретическое обоснование установки и его отношение к сознанию — проблему возможности существования сознательной установки и опровергает последнее как в корне противоречащее концепции функции установки.

Автор достаточно широко анализирует и излагает содержание проблемы бессознательного, а в частности психологическую проблему бессознательного. Он придерживается точки зрения, по которому бессознательное существование психики касается реального существования психики вне переживания, возможного существования непереживаемой психики. Проблема бессознательной (непереживаемой) психики — это, лишь онтологическая проблема психики.

Обоснование признания или отрицания бессознательной психики возможно лишь с теоретической точки зрения, поскольку проблема философская: «Естествознание вступает в теоретическую область, а здесь эмпирические методы оказываются бессильными, здесь может оказать помощь только теоретическое мышление» (Ф. Энгельс).

Нет основания всякой попытки обоснования бессознательного психического эмпирическим путем. Разговор о экспериментальном подтверждении бессознательной психики — результат недоразумения. Дело в том, что бессознательная (непереживаемая) психика, как таковая, принципиально не может быть непосредственным объектом сознания, поскольку она по собственному содержанию представляет собой нечто такое, что не связывается с сознанием. Поэтому обоснование бессознательной психики прямым путем есть внутреннее противоречие: прямое обоснование существования бессознательной психики исключает это условие. Следовательно, нет факта бессознательной психики, т. е. такой психики, которая была бы непереживаемой психикой, но существовала бы в сознании. То, что непосредственно дано в сознании — это известные психические содержания. Однако основа сознательных (переживаемых) психических содержания не дается в опыте и ее не может показать анализ самого переживаемого психического содержания. Выяснение непосредственной основы, причины сознательной психики

возможно только косвенным путем, а этим последним являются философские предпосылки.

Для спиритуалистической, дуалистической и панпсихической точек зрения бессознательную психику необходимо считать непосредственной основой сознательной психики, поскольку здесь признается тезис существования психики в виде непрерывной реальности; физиологическое лишено способности породить сознательную психику. Противоположную позицию занимает диалектическая материалистическая философия, которая признает прерывистую природу психики; она защищает мысль о диалектическом возникновении сознательной психики от мозга. Непосредственной основой всякой сознательной психики провозглашается высшая нервная деятельность. Сознательная психика — свойство, функция и продукт мозга, поэтому она не может быть производной от нечто другого, в частности, бессознательной психики.

Согласно марксистско-ленинской философии, предшествовавшей ступенью сознания является материя (высший продукт развития материи, высшая нервная деятельность) и диалектический скачок от материи к сознанию (сознательной психике) не нуждается в промежуточной ступени в виде бессознательной (непереживаемой) психики:

«Наше сознание и мышление... продукты мозга (Ф. Энгельс) «...сознание есть высший продукт особым образом организованной материи (В. И. Ленин), «диалектичен... переход от материи к сознанию... (В. И. Ленин).

Следовательно, для диалектико-материалистического мировоззрения излишне говорить о существовании такой психики, которая не переживается (несознательна, бессознательна) и кладется в основу переживаемой (сознательной) психики.

В советской психологии термин — «бессознательная психика» применяется в непрямом, в переносном значении, когда под ним подразумевается такая переживаемая психика, которая находится на низшем уровне сознательной активности или же представляет собой не познанное (неосознанное) состояние переживаемой психической жизни. В этих случаях эти содержания бессознательной психики не касаются онтологической проблемы психики.

Виталий Лаврентьевич Какабадзе

ПСИХОЛОГИЯ УСТАНОВКИ И ПРОБЛЕМА
БЕССОЗНАТЕЛЬНОЙ ПСИХИКИ

(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»

1990

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ. 40/6

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ფარქოსაძე
მსატვრელი რედაქტორი გ. ლომიძე
ტექნიკური მ. გიორგაძე
კორექტორი ლ. ჭიჭია
გამომწვები ელ. მაისურაძე

გადაეცა წარმოებას 15.03.89; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25.05.90;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა. ვენური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 7.0;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6.46;
ტირაჟი 900; შეკვეთა № 1034;

ფასი 1 მან. 30 კპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузияской ССР, Тбилиси, 380060. ул. Кутузова, 19